زنجیرەی ئیسلام و زانست 1

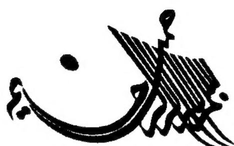
قورئان و زەویناسی

قورئان و زانست 2

ئامادەکردنی
سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی
دکتۆر فوئاد محمد قادر

التفسير

قورئان و زەویناسی

زنجیرەی قورئان و زانست (٢)

قورئان و زەویناسی

ئامادەکردنی

سەروەر حەسەن

پێداچوونەوەی زانستی

د.فؤاد محمد قادر

پسپۆڕ لە جیۆلۆجیای نەوت

پێداچوونەوەی زمانەوانی

م.ناهیدە ڕەحمان

بەکالۆریۆسی زمانی کوردی

ناوی کتێب بەکوردی: قورئان و زەویناسی
ئامادەکردنی: سەروەر حەسەن
پێداچوونەوەی زانستی: د.فؤاد محمد قادر
پێداچوونەوەی زمانەوانی: م.ناهیدە ڕەحمان
بڵاوکردنەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر
نەخشەسازی ناوەوە: جمعە صدیق کاکە
خەت: نەوزاد کۆیی
بەرگ: أمین مخلص
نۆرە و ساڵی چاپ: یەکەم ١٤٣٢ك - ٢٠١١ز
تیراژ: ١٥٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٢٠) ساڵی ٢٠١١ پێدراوە

تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دلدگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت: ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
مۆبایل: ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨ ٧٢ ٩١
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

ناوەرۆك

پێشەكی ٩
پێكهاتەی گشتی زەوی ١١
زەوی و جیاوازیی خاكەكەی ١٢
لەجوڵە وەستانی زەوی ١٤
هێزی كێشكردنی زەوی ١٦
پشتێنەی موگناتیسی ١٨
قۆناغەكانی دەركەوتنی مانگ ٢٠
ڕووناكیدانەوەی مانگ و تیشكی خۆر ٢١
سوڕانەوەی زەوی ٢٤
پەستانی هەوا ٢٧
شێوەی زەوی گۆیی تەواو نییە ٣٠
لەرینەوەكانی دەنكۆڵە خۆڵییەكان ٣٢
گەردەلول و ئاگر ٣٤
مانای زمانەوانی گێژەڵوكە (إعصار): ٣٥
جۆرەكانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا ٣٧
داماڵینی ڕووناكی ڕۆژ ٤٠
بیردۆزی ڕێژەیی ٤١
نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی
ڕووناكی دەجوڵێن ٤٣
ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا ٤٤
مێژووی شەو و ڕۆژ ٤٧
سوودەكانی شەو و ڕۆژ ٥٠
هەناسە دەدات ٥٣
نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی ٥٧

درز و کەلێنی زەوی ٥٩
خۆرهەڵات و خۆرئاواکان ٦٠
جیاوازی ساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی ٦٢
زەوی زەلیل و ملکەچە ٦٣
شاخەکان و باران بارین ٦٥
کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە ٦٧
پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن ٦٨
پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارەنوێیەکانی گواستنەوە ٦٩
گەشەکردنی هۆکانی گواستنەوە ٧٠
کانزا و ناکانزاکان ٧٥
کانزا و ناکانزاکان لە قورئانی پیرۆزدا ٧٦
دارِشتە کانزاییە پتەوەکان ٧٨
لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان ٧٩
نیشتمانی خامی توخمەکان ٨٠
ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە ٨٢
دەرچوونی قورساییەکانی زەوی ٨٣
کانزای ئاسن ٨٥
پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ ٨٨
شاخەکان ٩٠
شاخ لە زانستی زەویناسیدا ٩١
ئاماژە جیاوازەکانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل) ٩٢
یەکەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەکان ٩٤
مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان ٩٥
چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان ٩٧
دووەم: چەسپاندن و لەنگەرپێگرتنی زەوی یان
شاخەکان لەسەر زەوی ١٠٢

سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز
لەسەر شاخەکان.. ١٠٩
(جُدَد)ی بەردین لەزانستی زەویناسیدا ١١٠
پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد)
بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش.................................. ١١٢
ئاو و کاریگەریی لەسەر ڕەنگی شاخەکان ١١٤
چوارەم: جوڵەی شاخەکان شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە ١١٧
ئاو و دەریا و باران ١١٩
ئاو بنەڕەتی ژیانە.. ١٢٠
بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە: ١٢١
بنەڕەتی ڕووەك ئاوە: ١٢٢
سوڕی ئاو لە سروشتدا ١٢٤
بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی
ئەم بابەتە لە قورئاندا: ١٢٥
گەرمی و هەڵم.. ١٢٧
هەورەقورسەکان ١٢٨
بارانی شیرین.. ١٢٩
دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو............................. ١٣٠
یەکەم: خێرایی دابەزین ١٣٠
دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران ١٣١
چینەکانی بینین لە قوڵایی دەریادا ١٣٢
نهێنی هەورەکان ١٣٤
دیاردەکانی دەریا ١٣٥
سێ جۆر شەپۆلی دەریاکان هەن:............................ ١٣٦
دەریای گەرمکراو ١٣٩
نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە ! ١٤٠

ئاوی ژێر زەوی............................ ١٤١
ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا ١٤٢
ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا): ١٤٣
بەربەستی نێوان دوو دەریاکە: ١٤٥
(با) و شەپۆلەکانی دەریا............................ ١٤٨
ترس و باران ١٥١
سەرچاوەکان ١٥٥

به ناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

پێشەکی

بەقەڵەمی د. فؤاد محمد قادر

پسپۆڕ لەبواری نەوت، زانکۆی سلێمانی

قورئانی پـیرۆز پـەیامێکی بـەردەوامی خـوای گەورەیـە بـۆ مرۆڤایـەتی، مرۆڤـەکان دەدوێنێـت بـە هـەموو ڕەهەندەکانیـەوە، ڕابـردوو و ئێسـتا و داهاتوویان پێکەوە گرێ دەدات، حیوار لەگەڵ مرۆڤ دەکات وەك بەشێك لـە جیهانێکی گەورەتر، سەرنجی بۆ بوونـەوەرێك (گـەردوون)ی پـان و بـەرینی چواردەوری ڕادەکێشـێت: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾، هانی دەدات بیربکاتـەوە و ژیریی بخاتـەگەڕ، قسە لەگەڵ ناخ و ئەقڵ و ویژدانی مرۆڤەکاندا دەکات... ئایەتەکانی قورئـان پڕاوپڕن لە ئاماژەی زانستی و مەنتیقی، لە کات و شوێنی گونجاودا ئامـاژە بۆ دروستکراوەکان و دیاردە سروشتییەکان دەکات، بەجۆرێك کە مرۆڤەکان لە هەر بڕگەیەکی مێژوودا بن، لەهەر ئاستێکی زانستیدا بن، کاتێك شرۆڤەی ئەو ئاماژە قورئانیانە دەکەن دەبینن پڕاوپڕ پێکاویەتی و زانست بەتـەواوی لەگەڵیدا هاوتەریبە.

کتێبـی (قورئـان و زەویناسـی) کـە بـرای بـەڕێزمان کـاك "سـەروەر حەسەن" ئامادەی کردووە، هەوڵێکی باشە بـۆ خستنەڕوو و شـرۆڤەکردنی

ئەو ئایەتە پیرۆزانەی ئاماژە بە زەوی دەکەن، لە ڕووەکانی: شێوەی دەرەوەی زەوی و پێکهاتەی چینەکانیەوە، پێکهاتەی شاخەکان، کانزا و بەردەکان، بەرگەهەوای دەوری گۆی زەوی و سوڕی ئاو لە باران و ڕووبار و دەریاکان.

دەستخۆشی لێدەکەم، خوای گەورە پاداشتی ماندووبوونی بداتەوە، هیوادارم من و خوێنەرانی تریش بە دڵی پڕ لە ئیمان و بیری پڕ لە زانستەوە بچینە خزمەت ئایەتەکانی قورئان و بە تێڕامانی قووڵەوە بیخوێنینەوە تا زیاتر و زیاتر گەورەیی ئەم پەیامەمان بۆ دەربکەوێت و هەڵزنێین بە بالآی بەرزی ئەم قورئانەدا، تا لە سایەیدا گەشە بکەین و بەرزبینەوە ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾... دووبارە دەستخۆشی بۆ کاک سەروەر.

پێکهاتەی گشتی زەوی

زەوی و جیاوازیی خاکەکەی

بێگومان خاکی زەوی هاوچەشن نییە و لە یەك جۆر نییە، هەروەها لە تاکە توخمێکیش پێکنەهاتووە... قورئانی پیرۆز دەربارەی ئەم وتەیە دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ٱلۡأَرۡضِ قِطَعٞ مُّتَجَٰوِرَٰتٞ وَجَنَّٰتٞ مِّنۡ أَعۡنَٰبٖ وَزَرۡعٞ وَنَخِيلٞ صِنۡوَانٞ وَغَيۡرُ صِنۡوَانٖ يُسۡقَىٰ بِمَآءٖ وَٰحِدٖ وَنُفَضِّلُ بَعۡضَهَا عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلۡأُكُلِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ﴾الرعد/٤، واتە: لەسەر ڕووکاری زەوی پارچەی جۆراوجۆر هەیە لەپاڵ یەکدا (کە کاریگەرییان لەسەر چۆنیەتی و بەرهەمی ڕووەك هەیە، جگە لەوەی جیاوازیان نیشانەن بۆ کانزا جۆراوجۆرەکان)، هەروەها لە ڕەزی تریێ، کشتوکاڵی هەمەجۆر لە دانەوێڵە و بێستانەکاندا، دارخورمای یەك قەد و دوو قەد، هەموو ئەمانە بە یەك ئاو ئاودێر دەکرێن و لە یەك جۆر ئاو دەخۆنەوە (بەلام سەرەنجام ئەو هەموو بەروبوومە جیاوازە لە قەبارە و تام و بۆن و ڕەنگ و شێوازدا، پەیدا دەبن) و هەندێکیانمان لە هەندێکی تر بۆ خۆراکی مرۆڤ نازدارتر و پەسەندتر کردووە، بەڕاستی ئا لەو شتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ئەقڵ و ژیری خۆیان بخەنە کار.

لەم دوادواییانەدا زاناکان گەیشتنە ئەو ڕاستییەی توێکڵی زەوی کە بە فاکتەرەکانی داماڵین (تعرية) تێکشکاو و پەرت بووە و وایلێهاتووە ڕەگەزەکانی یەك نەگرن، بەڵکو هەر خاڵێك سروشت و تایبەتمەندی خۆیی وەرگرتووە.

ئەوەش ئەو مانا زانستییەیە کە ئایەتەکە ئاماژەی پێدەدات، هەر پارچە زەوییەك لە چەند بەشێکی هاوسێی پێکەوەلکاو پێکدێت، هەرچەندە لە پێکهاتەی ئەو بەشانەدا ماددەی کانزایی یان ئەندامیی یاخود بەکتری جیاواز هەن... کاتێك ئاودێری بەشێکی دیاریکراوی زەوی دەکرێت، دەبینیت بەروبوومەکانی هەمەچەشنن، چونکە بەشگەلی قورپین و هی تری لمین یاخود کلسی هەیە، لەگەڵ ئەوەش کە بە یەك ئاو ئاودێری دەکرێن کەچی بەروبوومەکانیان جیاوازە.

ئایا هەر ئەم زانیارییە نییە ئایەتە قورئانییەکە ئاماژەی پێدەدات؟ ئاخۆ محمد (ﷺ) ئەم زانیاییەی لەکوێوە هێناوە؟ بەدڵنیاییەوە نیگای خوای مەزنە...

لەجوڵە وەستانی زەوی

زەوی لــە جوڵەیــەکی یەکبینــە و بەردەوامدایــە، بــەڵام لــە هەنــدێك ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزدا ئەو ڕاستییە دەخوێنینـەوە کـە لـە وەسـتانی سوڕانەوەی زەوی یاخود وەستانی جوڵەکەیەوە چی ڕوودەدات؟

خــوای پــەروەردگار دەفــەرموێت: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾القصص/٧١-٧٢، واتــە: (ئــەی محمد (ﷺ)) بڵێ: خەڵکینە هـەواڵم بدەنێ ئەگـەر خـوا شـەوگار بکـات بـە هەمیشەیی تا ڕۆژی قیامەت (هەر ڕۆژ نەبێتەوە) چ خوایەکی تر هەیە جگـە لە (الله) بتوانێت ڕووناکیتان بۆ فەراهەم بهێنێت، ئایا ئێوە ئـەم ڕاسـتییانە نابیستن؟ هەروەها پێیان بڵێ: هـەواڵم بـدەنێ ئەگـەر خـوا ڕۆژگـاری کـردە هەمیشەیی لەسەرتان، تا ڕۆژی قیامەتی خایانـد، کـام خـوا هەیـە جگـە لـە (الله) شەوگارتان بۆ پێش بێنێت، تا ئارامیی تێدا بگرن، ئایا ئێوە سـەرنجی ئەم دیاردانە نادەن و نایانبینن؟!

زانایان ئاشکرایان کردووە زەوی خولێك بـەدەوری خۆیـدا بـەماوەی (٢٤ کاتژمێر) تەواو دەکات، ئەگەر هاتوو خێرایی سـوڕانەوەی بـەدەوری خۆیـدا بە بڕی (١چرکە) کەم بکات لەماوەی تێپەڕبوونی (١٢٠ هەزار ساڵ)دا، ئەوا

سوڕانەوەی زەوی لەدوای (٤٣٢ ملیۆن ساڵ) بە ئەندازەی یەك کاتژمێر کەم دەکات.

لەو کاتەدا کۆی کاتەکانی شەو و ڕۆژێك دەبێتە (٢٥ کاتژمێر)... وردە وردە کەمبوونی بەردەوام دەبێت و بەوەش ماوەی شەو و ڕۆژ درێژتر دەبێت، بەم پێیە هەر دەبێت ڕۆژێك لە ڕۆژان زەوی لە جوڵە بوەستێت.

چی دەبێت ئەگەر زەوی لە سوڕانەوەی بەدەوری خۆیدا وەستا؟ ئەو کاتە ئەو نیوەیەی گۆی زەوی کە بەرامبەرە بە خۆر دەبێتە ڕۆژێکی بەردەوام و نیوەکەی تریش دەبێتە شەوێکی هەمیشەیی.

بەدیهێنەری بەتوانا لەو ئایەتەی پێشوودا پرسیارێك دەخاتەڕوو بۆ تێڕامان و بیرکردنەوە و گەڕان، بۆ دەرخستنی توانایی زاتی (الله) لە بەدواییەکداهێنانی شەو و ڕۆژ.

خۆئەگەر زەوی لەجوڵە وەستا، ئەو دەمە:

ڕووی بەرامبەر بە خۆر هەمیشە ڕۆژ دەبێت!

ڕووەکەی تری زەوی دەبێتە شەوێکی هەمیشەیی!

هەر ئەو زانیارییەیە کە خوای پەروەردگار لە قورئانی پیرۆزدا تۆماری کردووە!

هێزی کێشکردنی زەوی

خــــوای پـــــەروەردگار دەفــــەرموێت: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَآءً وَأَمْوَٰتًا﴾المرسلات/٢٥-٢٦، واتــە: ئایا ئێمــە زەویمــان نــەکردووە بــە هۆکــاری کۆکردنەوە، بۆ زیندوان و مردوان؟

ئایەتەکە ڕوون و ئاشکرایە لـە بـورای سوپاسـکردن و وەیادخسـتنەوەی بەخششدا: ئایائەم زەوییەی لەسەری دەژین وەهامان لێنـەکردووە بـەکێش بێــت بۆتــان، بەڕادەیــەك کــە هــەموو هۆکارەکــانی ئــارامی و دڵنیــایی و جێگیربوونتانی لەسەر دەبیننەوە؟ بۆئەوەی کەس وەها خەیاڵ نەکات ئـەم کێشکردن و گردکردنەوەیە تەنها بۆ ئەوکاتەیە کە مرۆڤ لەدوای مردنی لەنێو زەویدا دەنێژرێت، ئەو ڕستەیەی لە ئایەتەکەدا هاتووە ﴿أَحْيَآءً وَأَمْوَٰتًا﴾ واتە بەجۆرێکمان لێکـردووە کێشـتان بکـات، جـا بـە زینـدوویی بەسـەریدا بـڕۆن یاخود بە مردوویی تیایدا بنێژرێن.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا﴾النمـل/٦١، واتــە: (ئایا تەنها ئەو زاتە نییە) کە زەوی دامەزراندووە؟

ئەم ئایەتە ئاماژە بـە کێشـکردنی زەوی دەدات کـە بەهۆیـەوە شـتەکان لەسەر زەوی جێگیر و چەسپاون و بەوەش ژیان ئیمکانیەتی هەیە، گەر ئەو سیفەتی کێشکردنەی زەوی نەبوایە ژیان ئەستەم دەبوو.

ئیســحاق نیــوتن (١٦٤٢ز–١٧٢٧ز) یاســای کێشــکردنی گشــتی دانــا: (هەموو دوو تەنێك لە گەردووندا بە هێزێك یەکتری کێش دەکەن، بڕی ئەو هێــزە زیاددەکــات بــە زیــادبوونی لێکــدانی بارســتایی دوو تەنەکــە و کەمبوونەوەی دووریی نێوانیان (بە دووجا)).

ئەم بیردۆزە بووە زانستێکی هەستپێکراو کە بەهۆیەوە هەسارەکان دەخولێنەوە. لەوانەش خولانەوەی زەوی بەدەوری خۆردا کە تیایدا خۆر هێزی کێشکردنی بۆ سەر زەوی هەیە و هەر بەهۆی ئەو هێزەوە (لەگەڵ بەردەوامیی جوڵەی زەوی) ئەو کارە بەئاکام دەگات.

هەر زانست دەڵێت: ئەگەر ئەو هێزی کێشکردنە نەبێت، مرۆڤ لەسەر ڕووی زەوی بەرزدەبێتــەوە (دەفڕێــت)، هــەروەك ســەر هەنــدێك لــە هەسارەکانی تر کە هێزی کێشکردن کەمترە.

ئایا ئـەو بەدیهێنانـە مـەزن و وردەکارییـە سەرنجڕاکێشـە شـوێنەواری ڕێکەوتە؟!

پشتێنەی موگناتیسی

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَـٰتِهَا مُعْرِضُونَ﴾الأنبياء/٣٢، واتـە: ئێمـە ئاسمانمـان کـردووە بـە سـەقفێکی پارێزراو، کەچی ئەوانە ڕوویان وەرگێڕاوە لەو هەموو نیشانە و بەڵگانـە (ی بەسەریانەوەیە).

لەسـاڵی (١٩٥٨ز) دا بـەهۆی مـانگی دەسـتکردی (Explorer 1) ــەوە زانسـت دۆزییـەوە کـە بەرگەهـەوای زەوی بـە هـەر پێـنج بـەش و حـەوت چینەکەیەوە، لـە تیشـکی گـەردوونی و بـای خـۆریی کوشـندە پـارێزراوە بەهۆی پشتێنەی (ڤان ئەلن)ەوە کە (١٠٠–١٥٠ هەزار کیلۆمەتر) لە ئاسـتی ڕووی دەریاوە بەرزە و بـۆ مـاوەی پـانی (٧٥٠٠ کیلۆمـەتر) درێژدەبێتـەوە. ئەم پشتێنەیە قەڵغانێکی پارێزەر دروستدەکات کە زەوی و بەرگەهەواکەی دەپارێزێت.

کـاری ئـەم قەڵغانـە لـە بـواری موگناتیسـی زەوییـەوە هـاتووە کـە پارێزگاریکردنە لە زەوی و بەرگەهەواکەی لە تیشـکی گـەردوونی هـاتوو لـە ئەستێرەکان و بەتایبەتیش لە تیشکی بـا خۆرییـەکان کـە خێراییەکـەی بـە نزیکەیی دەگاتە تێکڕایـی (١,٥ ملیـۆن کیلۆمـەتر) لـە هـەر کاتژمێرێکدا... خۆئەگەر ئەم بوارە موگناتیسیەی زەوی نەبوایە کە زەوی و بەرگەهەواکەی دەپارێزێت، تیشکی گاما و تیشکی ئێکس و تیشکی ئەلفا و بەشـێکی زۆری

تیشکی ژێرسوور زیندەوەرانی سەر زەوی تووشی لەناوچوون دەکرد و ژیان لەسەر زەوی نەدەما.

ئەگەر مانـای وشـەی (السـماء) کورتبکەینـەوە لـەوەدا کـە بەرگەهـەوای زەوییە، ئەمەی باسـکرا دەبێتـە ڕووی زانسـتی ئـەو ئایەتـەی دەفـەرموێت: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴾الأنبيـــاء/٣٢...

بەڵام ئەگەر لـە مانـای وشـەی (السـماء) وەهـا تێگەیشـتین کـە بریتییـە لـە هەموو ئەوەی لە سـەروومانەوەیە، واتـە گـەردوون و ئـەوەی تێیدایـە، ئـەوا هەموو شتێك لە گەردووندا پارێزراوە بەهۆی ئەو یاسا وردانەی پـەروەردگار بـۆی دانـاون کـە گەلەسـتێرە و ئەسـتێرە و هەسـارەکانی بـە بەرزییـەوە ڕاگرتووە و ڕێگای گرتووە لەوەی ئاسمان بکەوێتە خوارەوە و ئاسمانـەکان و زەوی تێبکچـن و لەیـەك بترازێـن، تـەنها بـە فـەرمانی زاتـی پـەروەردگار نەبێت.

لەلایەکی ترەوە دەبێت ئەوەش بوترێت کە ئایەتەکە مانایەکی فراوانتری تێدایـە لـە (پشـتێنەی موگناتیسـی زەوی)، دەشـێت سـەرجەم چینەکانی بەرگەهەوا بگرێتەوە لە چینی ئایۆنی و چینی ئـۆزۆن و... جگـە لەوانـەش، کە هەریەکەیان جۆرە قەڵغانێکی پارێزەرن بۆ زەوی.

قۆناغەکانی دەرکەوتنی مانگ

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿ وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلْعُرْجُونِ ٱلْقَدِيمِ ﴾یس/٣٩، واتە: کات و شوێنی هەڵهاتنی مانگمان دیاریکردووە، هـەتا سەرەنجام وەك چیلکەیەکی وشکی باریك دەنوێنێت.

ڕاڤـەکارانی قورئـانی پـیرۆز دەڵـێن: "خـوای گـەورە کـات و شـوێنی هـەڵهاتنی مـانگی دیـاریکردووە، لـە شـەوی یەکـەمی مانگـدا بـە کـزی و ڕووناکییەکی کەمەوە هەڵـدێت، پاشـان لـە شـەوی دووەمـدا ڕووناکییەکـەی زیاددەکات و شوێنەکەشی بەرزتر دەبێتـەوە، چـەند بەرزبێتـەوە هێنـدەش ڕووناکییەکـەی زیاددەکـات تـاکو لـە شـەوی چـواردەدا دەگاتـە ئەوپـەڕی ڕووناکی خـۆی. لـەدوای ئـەم حاڵەتەشـەوە دەسـتدەکات بـە کـەمکردن تـا کۆتاهەمین شەوی مانگ کە تیایدا وەك چیلکەیەکی وشکی باریکی لێدێت".

زانست دەڵێت: "شێوازە جیاواز و قۆناغبەندییـەکانی مـانگ کـە لەسـەر زەوییەوە دەبینرێت، دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی خـۆر بـە بـەردەوامی نیـوەی مـانگ ڕوونـاك دەکاتـەوە و نیوەکـەی تـری تاریکـە. ڕووە ڕووناکەکـەی بەردەوام ڕووی لە خۆرە و لە کۆتایی مانگیشدا مانگ لەنێوان ئێمە و خۆردا دەبێـت، ڕووە ڕووناکەکـەی بەرامبـەر بـە خـۆرە و ڕووە تاریکەکـەی بـەرەو ئێمەیە، بۆیە نایبینین. لەدواییدا دەستدەکات بە بەرزبوونەوە و ئیتر کەمێك لە بەشە ڕووناکەکە دەبینین، واتە یەك شـەوە (هـیلال) دەبینرێـت. پاشـان

کە مانگ زیاتر بـەرزبووەوە ئەوکاتـە بەشـە نیـوە ڕووناکەکـەی دەبینرێت، کاتێکیش مانگ بە (چواردە شەوە) ی دەبینین ئەوکاتە زەوی لەنێوان خۆر و مانگدایـە. ڕووە ڕووناکەکـەی بەرامبەرمانـە و تاریکەکەشـی لـە پشـتەوە، بەمجۆرە ڕووە تاریکەکە پێچەوانەی ئێمەیە.

ڕووناکیدانەوەی مانگ و تیشکی خۆر

زانایانی گەردوونناسی دەڵێن مانگ لە سەرەتای بـەدیهێنانی گەردوونـدا وەك خـۆر ڕووناکیـدەر بـووە و لەبەرئـەوەی کـە بەرگەهـەوای زەوی بەمشێوەیەی ئێستای نەبووە، بۆیە زۆر بـە ئاسـانی ڕێـداوە بـە گەیشـتنی ڕووناکی خۆر و ڕووناکی مانگ و ئەستێرەکان بۆ سەر ڕووی زەوی بـە شـەو و بە ڕۆژ. هەر لەبەرئەوەیە زەوی تەنها ڕۆژی هەبووە و شەوی نەبووە. هەر لەو سەرەتایەوە ڕووناکی چەندان ملیۆن لە شوهب و نەیزەکەکان بەر ڕووی زەوی دەکـەوتن تـاکو ویسـتی خـوا وابـوو ڕوونـاکی مـانگ کوژایـەوە و ئەستێرەکانیش تاریك بوون بەهۆی بڵاوبوونەوەی تۆزی گەردوونییـەوە کـە تائێسـتاش بـە دەوری ئەسـتێرەکاندا هـەن. هـەروەها ویسـتی خـوایی بـوو بەرگێکی هەوایی بـۆ زەوی بـەدیبێهێنێت کـە ڕۆژانـە زەوی لـە پێداکـەوتنی چەندین ملیۆن شوهب دەپارێزێت، بە ڕۆژ و بە شەویش.

ئـەوەی زیـاتر کڵپەسـەندوبوونی مـانگ دەسـەلمێنێت، ئـەو شـوێنەوارە کۆنانەن کـە لەسـەر ڕووی مـانگ بینـراون، شـوێنەواری ئـەو گڕکانانـەی لـە ڕووەکەیەوە بەهۆی گەرمییـە زۆرەکەیـەوە دەرچـوون، ئـەو گەرمییـە تـاکو

ئێستاش لە ناواخنی مانگدا شاردراوەتەوە تاکو وەك شاهیدێك بێت لەسەر بەزەیی خوایی بەرامبەر بە مرۆڤ.

لـە "ئـیبن عـەباس"ەوە گێڕراوەتـەوە کـە فەرموویـەتی: "مـانگ کڵپەسەندوو بووە و خوا ڕووناکیەکەیی کوژاندووەتـەوە". "ئـیبن عـەباس" ئەم وتەیەی لە ڕاڤەی ئایەتی ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾دا وتووە. لەو ئایەتەی کە دەقەکـــەی بەمشـــێوەیەیە: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا﴾الإسراء/١٢، واتـە: ئێمـە دیاردەی شـەو و ڕۆژمان کردووە بە دوو بەڵگە و نیشانە، ئێمـە تاریکیمـان بەسـەر دیاردەی شەودا هێناوە و دیاردەی ڕۆژیشمان بە ئاشکرا و دیار و بینـراو سـازاندووە، تا لە ناز و نیعمـەتی پـەروەردگارتان بـەهرەوەر بن، تـا ژمـارەی سـاڵەکان بـزانن و حسـاب ڕابگـرن، بەڕاسـتی ئێمـە هـەموو شـتێکمان بـە فراوانـی و بەربڵاوی ڕوونکردووەتەوە.

نیشـانە و ئایـەتی شـەو (دیـاردەی شـەو) مانگـە، خـوای گـەورە ڕووناکیدانەوەی کوژاندووەتەوە و تاریکی کردووە. ئایەتی ڕۆژیش بریتییە لە خۆر کە خوای گەورە وای بۆ داناوە ڕووناکیدەر و چرایەکی ڕۆشـن بێـت کە کۆمەڵە سوودێکی لە ژمارە نەهاتووی هەیە.

مانگ لەدوای کوژانەوەی بەشێوەیەکی لێهـات کـە ئیتر خۆی ڕوونـاکی بەرهەم نەهێنێت، بەڵکو ڕووناکی خۆری دەکەوێتە سەر و پاشان بەشێوەی نـوور دەیداتـەوە... نـوور ئـەو ڕووناکیەیـە کـە لـە تەنێکـەوە پێچـەوانە دەبێتـەوە و لـە خـودی ئـەو تەنـەدا دروسـت نابێـت، بـەڵام تیشـکدان

(ڕووناکیـدان) ئەوەیـە کـە لـە خـودی تەنەکـەوە دروسـت دەبێـت و بـۆ دەوروبەری بڵاودەکاتەوە (وەك لە خۆردا).

لەپێشدا باوەڕ وابوو کە مـانگ لـە حـاڵی ئێسـتایدا هـەر خـۆی ڕووناکی دەدات، بەڵام بە پلەیەکی کەمتر لە خۆر. بە بیری کەس لەوانـەدا نـەهاتووە ڕووناکی مانگ کوژێنراوەتەوە و نوورەکەی لە خۆرەوە پێچەوانە دەکاتەوە. ئەمە و مەسەلەی باسکردنی نووری مـانگ و ڕووناکیـدانی خـۆر یەکێکـە لـە ئیعجازەکـانی قورئـانی پـیرۆز... لـە سـەرجەمی ئـەو باسـانەی دەربـارەی بابەتی ڕووناککردنەوەن هەواڵی ئـەوە دراوە کـە مـانگ نووربەخشـە، بـەڵام خۆر ڕووناکیدەرە. هەندێك لەو دەقانەش ئەمانەن:

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى جَعَلَ فِى ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَٰجًا وَقَمَرًا مُّنِيرًا ﴾ الفرقـان/٦١، واتـە: زۆر گـەورە و مـەزنە ئەو زاتـەی لـە ئاسمانەکانـدا هەسـارە و ئەسـتێرەی گـەورە گـەورەی بـەدیهێناوە، هـەروەها چـرایەکی پرشـنگدار و مانگێکی ڕووناکیش (کە نووربەخشە).

﴿ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا ﴾ یونس/٥، واتـە: خـوا هـەر ئـەو زاتەیە کە خۆری کردووە بە سەرچاوەی پرشنگدار و مانگیشـی کـردووە بـە سەرچاوەی نوور.

﴿ أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴾ نوح/١٥-١٦، واتە: ئایا ئەوە نابینن کە چۆن خـوا حـەوت چـین ئاسمـانی دروسـتکردووە؟ مانگیشـی کردووەتـە هـۆی ڕووناکی و نـوور و خۆریشی داگیرساندووە.

سوڕانەوەی زەوی

قورئانی پیرۆز هەواڵیداوە کە زەوی بە دەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە و شێوەکەیشی نیمچە گۆییە، لە وەسفێکی جوان و وێناکردنێکی سەرنجڕاکێشدا، ئەویش بە باسکردنی بەرەنجامی ئەم سوڕانەوەیە، وەك دەفەرموێت: ﴿يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾الأعراف/٥٤، واتە: شەو ڕۆژ دادەپۆشێت و بەخێرایی عەوداڵە بەدوایدا. یان دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِ﴾الحج/٦١، واتە: خوای گەورە زاتێکە کە شەو تێهەڵکێشی ڕۆژ دەکات و ڕۆژ تێهەڵکێشی شەو دەکات. هەروەها دەفەرموێت: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۖ يُكَوِّرُ ٱلَّيۡلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيۡلِۖ﴾الزمر/٥، واتە: ئاسمانەکان و زەوی لەسەر بنچینەی هەق و ڕاستی دامەزراندووە، بەشێوەی کەوانەیی شەو بەسەر ڕۆژدا دێنێت و بەهەمان شێوەی کەوانەیی ڕۆژیش بەسەر شەودا دێنێت.

ئەو سێ ئایەتە پیرۆزەی پێشوو سوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا دووپاتدەکەنەوە کە لە ئەنجامیدا شەو وڕۆژ پەیدا دەبن، چونکە لە ئەنجامی سوڕانەوەیدا نیوەی گۆی زەوی جارێك ڕووبەڕووی خۆر دەبێت و جارێکیش ڕووبەڕووی تاریکی گەردوون، کاتێك نیوەی ڕووبەڕووی خۆر دەبێت ڕووناکی بەردەکەوێت و ئەمەش واتە لە ڕۆژدایە. هەر لەمکاتەدا

نیوەکەی تـری گۆی زەوی لـە تاریکیدایـە واتـە لـە شـەودایە. بەمشێوەیە حاڵەتەکـە دووبـارە دەبێتـەوە، ئەمـەش بـە سـوڕانەوەی زەوی دەبێت بـە دەوری خۆیـدا کـە ڕووی زەوی تـاریکی و ڕوونـاکی بەدواییەکداهاتووی بـە بەردەوامی و بەخێراییەکی زۆر دەبێت، وەك لە ئایەتەکەدا هاتووە: ﴿يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا﴾ واتە: هەریەکەیان ئەوی تر دادەپۆشێت، ڕۆژ شـەو دادەپۆشـێت و شـەویش ڕۆژ دادەپۆشـێت، ئەمـەش مانـای وایـە تـاریکی شوێنی ڕۆژ دەگرێتەوە و دەبێتە شەو، هەروەك چۆن ڕووناکی شوێنی شەو دەگرێتەوە و دەبێت بە ڕۆژ.

پـــــەروەردگار دەفـــــــەرموێت: ﴿يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيْلِ﴾الحديد/٦... مانای (یولج) واتە چـوونی شـتێك بـەناو شـتێکی تـردا یـان تێهـەڵکێش کـردن، بۆیـە پـەروەردگار شـەو تێهەڵکێشـی ڕۆژ دەکـات و ڕۆژ تێهەڵکێشـی شـەو دەکـات. تـاریکی دەچێتە شـوێنی ڕوونـاکی وەك چۆن ڕووناکی دەچێتە شوێنی تاریکی، هەردووکیان (تاریکی و ڕووناکی) بـەهۆی سوڕانەوەی خێرای (زەوی) بەدەوری خۆیدا شوێنیان دەگۆڕن.

هەروەها یەکێکی تر لەو ئایەتە پیرۆزانەی ئاماژە بـە سـوڕانەوەی زەوی بەدەوری خۆیدا دەکات، ئـەو ئایەتەیـە کـە دەفـەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوْ شَآءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾الفرقـــان/٤٥، واتـــە: ئایـا نابینیـت چـۆن پـەروەردگارت سـێبەر درێژدەکاتـەوە، خـۆری کردووە بەهۆی گۆڕانکاری لە سێبەردا؟

خوای مەزن ڕووناکی خۆری وەك بەڵگەیـەك دانـاوە لەسـەر سوڕانەوەی زەوی، بۆیـە دەبیـنین سـێبەر (تـاریکی) لـە خۆرهەڵاتـەوە بـۆ خۆرئـاوا

درێژدەبێتەوە، پاشان لە خۆرئـاواوە بـۆ خۆرهـەڵات، درێـژدەبێت و پاشـان کـورت دەبێتــەوە و دواتــر درێــژ دەبێــت، چــونکە زەوی دەســوڕێتەوە. خۆئەگـەر زەوی لـە سـوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەیـدا ڕاوەسـتا، ئـەوا سێبەریش لە درێژبوونـەوە دەوەسـتێت و جـێگیر دەبێـت، چـونکە جوڵـەی سێبەر تەنها بەهۆی جوڵەی زەوییەوە دەبێت. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمـل/٨٨، واتــە: تـۆ کێوەکـان دەبینیـت وادەزانیـت وەستاون و بێ جوڵەن، لەکاتێکدا ئەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەستکردی ئەو خوایەی هەموو شتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەڵێت: "(جامدة) بە مانای وەستاو و جێگیر دێت، (مر)یش بـە مانـای ڕۆیشـتن و دوورکەوتنـەوە دێت، بۆیـە مانـای ئایەتەکـە بـەمجۆرەی لێـدێت: دەڕوانیتـە شـاخەکان و تـۆیش کـە لەسـەر زەویـت وا هەسـت دەکـەیت وەسـتاوە و ناجوڵێـت، بـەڵام لـە ڕاسـتیدا شـاخ و هەورەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لەجوڵەدان و دووردەکەونـەوە، بـەوەش کـە شـاخەکان بەشـێکن لـە زەوی و جـێگیرن لەسـەری، بۆیـە ئایەتەکـە بـە ڕاشـکاوی بـاس لـەوە دەکـات زەوی و ئـەوەش لەسـەریەتی لـە شـاخەکان لەگەڵ هەورەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتـە زەوی لە بۆشاییدا بە خێرایی دەگوێزرێتەوە".

ئەم ئایەتـە پـیرۆزە دڵنیـایی ئـەوەمان دەداتـێ کـە زەوی دەڕوات و لـە شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویش لە خولگەی تایبەتیدایە بەدەوری خۆردا.

بەوپێیەی ئێمە هەست بە جوڵەی زەوی ناکەین وا دادەنێین شاخەکان وەستاو و جێگیرن، هەروەك چۆن ئەو زەوییەش کە لەژێر پێیەکانماندایە و لەسەری دەژین وا دادەنێین ئەویش جێگیر و وەستاوە، کەچی لە ڕاستیدا بەخێراییەکی زۆر بەدەوری خۆیدا دەسوڕێتەوە. هەروەها هەرگیز ئەو جوڵەیەش هەست پێناکەین کە زەوی بەدەوری خۆردا بەخێراییەکی گەورە دەسوڕێتەوە، هەرچەندە ئێمەی مرۆڤ لەسەریشی دەژین.

پەستانی هەوا

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهْدِيَهُۥ يَشْرَحْ صَدْرَهُۥ لِلْإِسْلَٰمِ ۖ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُۥ يَجْعَلْ صَدْرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى ٱلسَّمَآءِ﴾ الأنعام/١٢٥، واتە: ئەوەی خوا بیەوێت هیدایەتی بدات سینەی ساف و پاك و ئامادە دەکات بۆ ئاینی ئیسلام، ئەوەش کە بیەوێت گومڕای بکات، دڵی دەگوشێت و سنگی توند دەکات و هەناسەی سوار دەکات، هەروەك ئەوەی بەرەو ئاسمان بەرزبێتەوە.

لەم ئایەتەدا بەڕوونی و ئاشکرایی تەواوەوە ئامـاژە بـە دوو ڕاستی دەدات کە زانستیش لەوەودوا دۆزییەوە و دانی پێدانا:

یەکەم: گۆڕانی گەورە لە پەستانی هەوادا لەکاتی بەرزبوونەوەی خێرا لە ئاسماندا ڕوودەدات، بۆ مرۆڤیش دەبێتەهۆی سنگ تەنگبوون و ناڕەحەتی لە هەناسەداندا.

دووەم: چەند لە ئاسماندا بەرزبینەوە پەستانی هەوا دادەبەزێت و بڕی ئۆکسجین کەم دەکات.

لەساڵی (١٦٤٨ز) زانـای نـاودار "بلیـز باسـکاڵ" سـەلماندی بـە بەرزبوونـەوە لـە ئاسـتی ڕووی دەریـاوە پەسـتانی هـەوا کەمـدەکات. لـە ئینسایکلۆپیدیای جیهانیشدا هاتووە: بارستەی مـەزنی هـەوا بەشـێوەیەکی یەکسـان بـە ئاڕاسـتەی سـتوونی دابـەش نـەبووە. بەڕادەیـەك کـە (٥٠٪)ی بارسـتایی هـەوای کـەش لـەنێوان ڕووی زەوی و بـەرزی (٢٠ هـەزار پـێ) لەسەروو ڕووی دەریادایە. (٩٠٪)ی لەنێوان ڕووی زەوی و بەرزی (٥٠ هەزار پێ)یە لەڕووی زەوییەوە. بەمجۆرە چڕیی هەوا بـەپێی بەرزبوونـەوەمان بە ستوونی بۆ سەرەوە بەخێرایی کەمدەکات، تاکو دەگەیـنە بەرزییـەکی زۆر، ئیتر چڕیی هەوا دەگاتە بڕێکی زۆر کەم.

هەر لەهەمان سەرچـاوەدا هـاتووە: سـەرجەم بـەدیهێنراوە زینـدووەکان پێویستیان بە ئۆکسجین هەیە، جگە لە زینـدەوەرە پێکهاتـە سـادەکان کـە تەنها لە یەك خانە پێکهـاتوون... بۆنموونـە مرۆڤ پێویسـتی بـە وەرگرتنـی ئۆکسجینی هـەوا هەیـە لـە هەناسـەدانیدا تـاکو بـە زینـدوویی بمێنێتـەوە و پارێزگـاری لـە ئاسـتی دیـاریکراوی پەسـتان بکـات. بۆیـە بـوونی مـرۆڤ لـە بەرزایی کەمتر لـە (١٠ هـەزار پـێ) لەسـەروو ئاسـتی دەریـاوە نابێتـە هـۆی دروستبوونی گرفتێکی ئەوتۆ بـۆ هەناسـەدان، لـە بـەرزایی (١٠ هـەزار– ٢٥ هەزار پێ) شدا، هەناسەدان هەر شیاو دەبێت، بەشـێوەیەك کـە کۆئەنـدامی هەناسـەدانی مـرۆڤ دەتوانێـت خـۆی لەگەڵـدا ڕابهێنێـت، بـەڵام زۆر بـە نارەحەتی و ئەستەم... لـە بـەرزایی (٢٥ هـەزار پـێ) ئـیتر مـرۆڤ ناتوانێـت بەهیچ شێوەیەك هەناسە بدات، ئەوەش دەبێتـەهۆی مـردن بـەهۆی کـەمیی ئۆکسجینەوە.

لە ئینسایکلۆپیدیای ئەمریکیدا هاتووە: پێویستە فڕۆکە، ئەگەر لە بەرزاییەکی زۆردا بوو، پارێزگاری لە ئاستی دیاریکراوی پەستانی ناوەوەی بکات بۆ پارێزگاری سەرنشینەکانی، چونکە پەستانی هەوا لەو بەرزاییانەدا زۆر کەمتر دەبێت لە بڕی گونجاوی دەستەبەرکردنی ئۆکسجینی پێویست بۆ مانەوەی سەرنشینەکان لە ژیاندا. هەروەها گۆڕانی خێرا لە پەستانی هەوادا کە لەئەنجامی گۆڕانی بەرزاییەوە ڕوودەدات دەبێتەهۆی وەڕسی و هەراسانکردنی توندی جەستەیی.

هەموان دڵنیاین لەسەردەمی پێغەمبەری ئازیزدا (ﷺ) هیچ زانیارییەك نەبووە دەربارەی گۆڕانی پەستان و کەمبوونەوەی ئاستی پەستان بە بەرزبوونەوە لە ئاسماندا، ئەمەش دەبێتەهۆی ناڕەحەتی لە هەناسەداندا، بەڵکو زیاد لەوەش تەقینی خوێنبەرەکان لە بەرزاییە زۆرەکاندا، لەگەڵ ئەوەشدا ئایەتە پیرۆزەکە بەڕوونی ئاماژە بەوە دەدات کاتێك مرۆڤ لە ئاسماندا بەرزدەبێتەوە سنگی تەنگ دەبێتەوە و بە بەرزبوونەوەی زیاتریش حاڵەتەکە سەختتر دەبێت تاکو دەگاتە زۆرترین بڕی ناڕەحەتی و بێتاقەت بوون.

شێوەی زەوی گۆیی تەواو نییە

مـرۆڤ تـاكو سـەدەكانی ناوەڕاسـتیش گومـانی دەبـرد كـە زەوی وەك ڕووتەختێك وایە، بڕوای وابوو كاتێك كەسێك بەسەر زەویدا بڕوات تا كۆتایی ئەو ڕووتەختە ئەوا لە كەنارێكیەوە بۆ شوێنێكی نادیار دەكەوێتە خوارەوە. ئەم بیرۆكەیە تاكو سەدەی بیستەم بەردەوام لە ئارادا بـوو، تـا ئەودەمـەی لەڕێی لێكۆڵینەوە و بەراوردەكانـەوە مـرۆڤ گەیشـتە ئـەو بڕوایـەی شـێوەی زەوی گۆییە، ئەم بڕوایەش گۆڕانكاری بەسەردا هات.

لەپاش گەیشتنی مرۆڤ بە نێوەندی بۆشایی ئاسمان و وێنـەگرتنی زەوی (هەموو زەوی لە دوورەوە) دەركەوت شێوەی ڕاستەقینەی زەوی شێلمییە. بینرا زەوی لەملا و ئەولایەوە (جەمسەری باكور و باشور) كەمی كردووە تـا وەك شـێلم یـان لالەنگییـەكی گـەورەی لێهـاتووە، چـەمانەوەكەی وەك گـۆ لەهەموو لایەكانیەوە وەك یەك نیین، بەڵكو لە هـەردوو جەمسـەری بـاكور و باشورییەوە كەمیكردووە. ئەوە بووەتە ڕاستییەكی سـەلمێنراو كـە تـیرەی زەوی لە هێڵی كەمەرەییدا بچوكترە لە تیرەكەی لە جەمسەرەكانیدا.

قورئـانی پـیرۆز باسـی ئـەو كەمكردنـەی دوو لای زەوی دەكـات و دەفـــەرموێت: ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ﴾الأنبياء/٤٤، واتە: ئایا ئەوانە نابینن ویستی ئێمە لەسەر زەویدا

دەوری هەیە؟ لابەلاكانی كەم دەكەینەوە و دەسەلأتیان لیٚ زەوت دەكەین. ئایا مەگەر ئەو (بێباوەڕانە) سەركەوتوون؟

پاشـان ئەگـەر بـە وردی بڕوانینـە ئیعجـازی قورئـان دەبیـنین چـۆن ڕەوانبێژی و ڕاستی زانستی كۆكردووەتەوە، كاتێك دەفەرموێت: ﴿وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَجِّ يَأۡتُوكَ رِجَالٗا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٖ يَأۡتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ﴾ الحج/٢٧، واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بانگی خەڵكی بكە با بێن بۆ حەج بە پیادە یا بە سواری (ئەو وشترانەی كە دووری ماوەكە) لاوازی كردوون، و لە هەموو ڕێگایەكی قووڵەوە (عمیق) با بێن.

لێرەدا پێویستە بپرسین: بۆچی قورئانی پیرۆز فەرمووی (مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ) و نەیفەرموو (من كل فج بعيد)؟

لەوكاتەدا وشەی (بعيد) (واتە دوور) بەكاردەهێنێت ئەگەر شێوەی زەوی تەخت بێت، بەلأم لەبەرئەوەی شێوەی زەوی تەخت نییە، بۆیە دەستەواژەكە بە (عميق) واتە قووڵ هاتووە.

ئێستا ئەگەر كۆمەڵە هێڵێكی ڕاست لەنێوان كەعبە و ئەو دەوڵەتانەی تردا بكێشین كە دەكەونە ڕووەكانی تری زەوی، دەبینین ئەو هێڵانە بە قولأییەكانی زەویدا تێپەڕدەبن نەك بەسەر زەویدا... بەڕاستی لە وردەكاریی ماناكانی قورئانە كاتێك دەستەواژەكە بەوجۆرە هاتووە: ﴿مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٖ﴾.

لەرینەوەکانی دەنکۆڵە خۆڵییەکان

لەساڵی (١٨٢٨ن)دا زانایەکی بەریتانی "Brown" ئاشکرایکرد کە ئاوی باران لەکاتی دابەزینیدا دەبێتەهۆی لەرینەوەی خاك، واتە لەراندنەوەی دەنکۆڵە خۆڵییەکانی خاك کە دەنکۆڵەی زۆر وردن، بەشێوەیەك گەورەترینی ئەو دەنکۆڵانە تیرەیان نزیکی (٣٠٠ مایکرۆمەتر)ـە.

ئەم دەنکۆڵانە بریتین لە چەند چینێکی کانزایی جیاوازی لەسەر یەك، ئەو چینانە پێش باران بارین پێکەوە نووساون و لەسەر یەکن، بەڵام کاتێك باران دەبارێتە سەریان، بەهۆی جیاوازی کانزاکانەوە لەنێوان دەنکۆڵەکاندا بارگەی کارەبایی جیاواز دروستدەبێت و بە ئایۆنبوون ڕوودەدات (واتە دەگۆڕێت بۆ ئایۆن، ئایۆنیش ئەتۆمێکە بارگەی کارەبایی هەیە... ئەگەر یەکێك یان زیاتر لە بارگە کارەباییەکانی ئەتۆمەکە کەمیکرد ئەوا دەبێتە ئایۆنێکی موجەب، خۆئەگەر زیادیکرد دەبێتە ئایۆنی سالب و پێیاندەوترێت چالاك). دەنکۆڵە خۆڵییەکان بەهۆی ئەم بەئایۆنبوونەوە دەلەرێنەوە و بە چوونە ژوورەوەی ئاو بۆ نێوەندی ئەو دەنکۆڵانە لەرینەوەکە دەستپێدەکات.

ئەم لەرینەوەیە سوودێکی زۆری هەیە، چونکە چینەکان یەك لەگەڵ یەکدا پێکەوەنووساون و بەهۆی لەرینەوەکانەوە بوارێك بۆ چوونە ژوورەوەی ئاو لەنێوان چینەکانەوە دروست دەبێت... کاتێکیش ئاو دەچێتە نێوان چینەکانەوە دەنکۆڵەکان زیاددەبن و دەخلیسکێن.

که دەنکۆڵە خۆڵییەکان تێربوون بە ئاو، وەك کۆگایەکی بچوکیان لێدێت کە ئاو لەنێوان چینەکانیاندا دەپارێزن. لەم حاڵەتـەدا وەك ئەوەیـە مامەڵـە لەگەڵ کۆمەڵێك کۆگای وردی کانزایی نێو خاك بکەین، ڕووەك ماوەی (٢-٣ مانگ) لەو کۆگا وردانەوە ئاو وەردەگرێت. خۆئەگـەر بـەو شـێوەیە نـەبێت (واتـە لەرینـەوەی دەنکۆڵـەکان و خـەزنبوونی بڕێـك ئـاو لـەنێوان چـینە دەنکۆڵەییەکانـدا نـەبێت) ئاوەکـە بـەنێو گڵەکـەدا ڕۆدەچـێتە خـوارەوە و لەماوەی هەفتەیەکدا ڕووەکەکە دەمرێت، بەڵام کۆگا گەورەکانی ئاو درێـژە بە ژیانی ڕووەکەکە دەدەن.

"براون" لەساڵی (١٨٨٢ز) دا دۆزییـەوە کاتێـك بـاران دەبارێـت، خـۆڵ توشی لەرینەوە دەبێت، دیاردەکەش بە (لەرینەوەی براون) ناسراوە، بەڵام لەڕاسـتیدا پـێش لـەدایکبوونی "بـراون" زانیارییەکـە هـەبووە، پێویسـتە ئەوانەی مێژووی زانست دەنووسنەوە هەرگیز نەڵێن "براون" یەکـەم کەسـە باسـی ئـەم دیاردەیـەی کـردووە، گـەر ئینسـافیان هـەبێت، پێویسـتە بڵـێن یەکەم باسکردنی ئەم دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدایە.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾الحج/٥، واتـە: تـۆ زەوی دەبینیت (لە وەرزی زستاندا) خامۆشە، بەڵام کاتێك ئـاوی بـارانی بەسـەردا دەبارێنین دادەچڵەکێت و دەلەرزێت و (تۆوەکان) چەکەرە دەکەن و ڕەگ و چڵ دەردەکەن و دەڕوێن و سەر دەردێنن، ئەوسا لە هەموو گژوگیا و گـوڵ و گوڵزارێکی جوان پەیدا دەبێت.

گەردەلول و ئاگر

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ لَهُۥ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُۥ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾البقرة/٢٦٦، واتە: ئایا هیچ کەس لەئێوە ئاوات دەخوازێت باخێکی دارخورما و ڕەزی هەبێت و جۆگە و ڕووبار بەژێر درەختەکانیدا بڕوات و هەموو جۆرە بەروبومێکی تێدابێت؟ ئینجا خۆی پیر ببێت و نەوەیەکی منداڵ و لاوازی هەبێت، کەچی لەناکاو گێژەڵوکەیەکی ئاگراوی هەڵبکاتە سەری و بیسوتێنێت، ئا بەوشێوەیە خوا ئایەت و بەڵگە و نیشانەکان دەخاتە بەرچاوتان تا تێفکرن و بیربکەنەوە.

بەو پرسیارە دەست پێدەکەین کە ئایا گێژەڵوکە و گەردەلول لە پێکهاتە فیزیاییەکەیاندا ئاگر هەیە؟

نوێترین لێکۆڵینەوەکانی تایبەت بە گێژەڵوکە و گەردەلول تائێستا نەگەیشتونەتە ئەوەی بیسەلمێنن ئاگر لە پێکهاتەی گەردەلولدا هەیە... دەکرێت ئەم پرسیارە لە زانایانی تێڕوانین بکەین: ئایا گەردەلول ئاگر دروست دەکات؟ ئایا گەردەلول ئەم ئاگرە لەخۆیدا هەڵدەگرێت؟ ئەگەر وەڵام بە "بەڵێ" بوو (کە واقیعیش دڵنیایی ئەوە دەدات) لەم ئایەتەدا پێشینە و ئیعجازێکی زانستی ورد و جوان هەیە.

مانای زمانەوانی گێژەڵوکە (إعصار):

لـە (مصـباح المـنير)دا هـاتووە (إعصـار) ئـەو بایەیـە کـە خـۆڵ بەرزدەکاتـەوە لـەنێوان ئاسمـان و زەویـدا و خـول و گێـژی دەدات، وەك ستوونێك بەرزدەبێتەوە.

لە (مختار الصحاح)دا هاتووە: (إعصار) بایەکە کاردەکاتە سەر تـۆز و بـەرەو ئاسمـان بەرزیدەکاتـەوە، بەشـێوەی سـتوونێك، وەك پـەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَأَصَابَهَآ إِعۡصَارٞ﴾. هەروەها وتـراوە گـەردەلول کاریگـەری لەسەر ئەو هەورانە هەیە کە هەورەگرمە و بروسکەیان هەیە.

لە زانستی جوگرافیای نوێدا (إعصار) ناوچەیەکی پەستانە کە (با) ڕووە و سـەنتەرەکەی کێشـدەکات بـە ئاڕاسـتەی پێچـەوانەی میلـی کاتـژمێر لەنێوەگۆی باکوردا و بەپێچەوانەشەوە لەنیوەگۆی باشوردا.

زانایان گەردەلولیان پۆلێن کردووە بۆ گـەردەلولی قـەمعی و گـەردەلولی خولگەیی... لەو گێژەڵوکە و گەردەلولانەی لە بەڕێوەبەرێتی نەتـەوەیی بـۆ زەریاکـان و بەرگەهـەوا (NOAA) تۆمـارکراوە، گـەردەلولی ئەنـدرۆ (Andrew) یـە کـە لەسـاڵی (١٩٩٢ز) دا پـانزە کەسـی کوشـت و مـاڵ و سـامانێکی زۆری (بـە بـەهای ٢٥ بلیـۆن دۆلار) لـە باشـوری فلۆریـدا لـە ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا تێکشـکاند و وێرانکـرد. هـەروەها گـەردەلولی ئۆپـاڵ (Opal) لەسـەر کەنـداوی مەکسـیك لـە سـاڵی (١٩٩٥ز) بووەهۆی وێرانکارییەکی گەورە و زیاتر لە (٢٨) کەسی کوشت. گـەردەلولی بۆننی (Bonnie) بەسەر کەنداوی مەکسیکدا لەساڵی (١٩٩٨ز) تێپـەڕی،

هـەروەها گـەردەلولی برێـت (Bret) لەسـەر ناوچـەیەکی کشـتوکاڵی لـە تەکساس هەڵیکرد و ئەو کێڵگانەی وێرانکرد.

لێکۆڵەران هێزی گەردەلولەکان لە دابەشکردنێکی پلەبیانەدا دادەنێن، بەوپێیـەی گـەردەلولی (ئۆپـاڵ) هێزەکـەی گەیشـتە پـۆلی چـوار، هێـزی گەردەلولی هوگۆ (Hugo)ش پۆلی پێنج بوو کە توندترە.

ئەمانەو چەندین نموونـەی گـەردەلولی تـر بـە هێـز و تونـدیی جیاجیـا و لەجێگاکانی تری جیهاندا... جێگای سەرنجە هەرکاتێك گەردەلول ڕێکەوتی ناوچـە دارسـتانەکانی کردبێـت، واتـە ئـەو ژینگەیـەی کـە ئامادەباشـی ئاگرکەوتنـەوەی هەیـە، ئاگریـان تێـدا کەوتووەتـەوە. چـەندین حاڵـەتی ئاگرکەوتنەوە تۆمارکراوە کـە لەڕاسـتیدا بـەهۆی مرۆڤـەوە نـەبووە، بـەڵکو ئاگرکەوتنەوەکە سروشت دروستیکردووە، واتە خۆی خۆی داگیرساندووە، ئەمەش بەهۆی کاریگەرییـەکی دەرەکیـەوە، بەڕادەیـەك کـە بپرسـین: ئایا دەگونجێت سەرچاوەی ئاگرە کڵپەسەندووەکە دابەزینی گەردەلول بووبێـت بۆی؟

دەکرێـت لـەنێوان گـەردەلول و ئاگرکەوتنـەوە لـەو شـوێنانەی ڕووەك داپۆشـیون و دارسـتانەکان پەیوەندییـەك هـەبێت، بـەڵام ئـەو پرسـیارەی ڕووبـەڕووی زانایـانی تایبەتمەنـدی سروشـت دەکرێتـەوە: ئایـا دەگونجێـت گـەردەلول مانـای وشـەی ئـاگری تێـدابێت؟ یـان بەلایـەنی کەمـەوە میکانیزمێکی ڕووناککەرەوەی تێدا بێت بۆ ئاگرکەوتنەوە؟

گەر یەکێك لەو دوو گریمانەیە دروست بێت، ئایەتە پیرۆزەکـە ﴿إِعۡصَارٌ فِيهِ نَارٌ﴾ ئایەتێکە جێگای لێکۆڵینەوەی ئیعجازی زانستییە.

جۆرەکانی (با) لە قورئانی پیرۆزدا

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ﴾الحجر/٢٢، واتـە: ئێمـە (بـا)مـان کردووە بەهۆکاری پیتاندنی ڕووەك و دارو درەخت، و هـەر بـەهۆی بـاوە، باران لە ئاسمانەوە دەبارێنین و ئێوەی پێ تێراو دەکـەین، بێئـەوەی ئێـوە ئەو ئاوانەتان خەزن کردبێت.

لە زانستی نوێدا ئەم ئایەتە ڕاڤە کراوە، (بـا) پیتێنـەری ڕووەکەکانـە... دوای ئەوەی سەلمێنراوە کە زۆرێك لە ڕووەکەکان پێویستیان بە (با) هەیـە وەك یەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی پیتاندن.

بـا پیتێنـەری ئـەو هەورانەشـە کـە بارانیـان لێـوە دەبارێـت. بـا هـەڵم بەرزدەکاتەوە، هەورەکان دروستدەکات، باران پێکدێنێت.

جۆرەکـانی (بـا) وەك لـە قورئـانی پـیرۆزدا ئاماژەیـان پێـداوە، لـەم ئایەتانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

﴿إِن يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾الشوری/٣٣، واتە: خۆئەگەر بیەوێت با دەوەستێنێت و لەسـەر پشـتی دەریاکە دەوەستن و لەکاردەکـەون، بەڕاسـتی ئـا لـەم توانـا و دەسـەڵاتەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ هەر کەسێك کە خۆگر و سوپاسگوزارە.

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ

أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴾یونس/٢٢، واتە: (ئەی هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەیە کە لە وشکانی و دەریادا هاتوچۆتان پێدەکات، هەتا ئەو کاتەی کە لە کەشتییەکاندا دەبن و دەیانگوێزنەوە بەهۆی با و شەماڵێکی پاك و ئارامەوە و هەموان پێی دڵخۆشن، ئەوە بایەکی توند و بەهێز و سەخت بەرەو کەشتییەکە بێت و هەڵبکات، لە هەموو لایەکەوە شەپۆل بۆیان بێت، ئیتر وا بزانن کە دەورە دراون و (ڕزگاربوونیان ئەستەمە، ئا لەوکاتەدا خەڵکەکە بەسۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خوا دەبەن، دڵنیان خوا نەبێت کەس ناتوانێت فریایان بکەوێت، لەکاتێکدا بیروباوەڕ و ئاینیان بەتەواویی پاك و پوخت و یەکلایی دەکەنەوە بۆ خوا، بۆیە بەسۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیە، ڕزگارمان بکەیت، ئەوە بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە.

هەروەها خوای مەزن دەفەرموێت: ﴿ أَمْ أَمِنتُمْ أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا۟ لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِۦ تَبِيعًا ﴾الإسراء/٦٩، واتە: ئایا دڵنیان و ناترسن لەوەی جارێکی تر لە کەشتیدا ڕێتان بکەوێتە ناو دەریاوە، ئەوسا بایەکی بەهێزی سەخت هەڵبکاتە سەرتان، ئینجا بەهۆی کافربوون و یاخیبوونتانەوە نوقمی دەریاتان بکات؟! لەوەودوا کەسیشتان دەستنەکەوێت بتوانێت داکۆکیتان لێبکات لای ئێمە!!

یان دەفەرموێت: ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى ٱلْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴾الحاقة/٧، واتە: حەوت شەو و هەشت ڕۆژ هەڵیکردە سەریان، بەردەوام و بەهێز دەتبینی (ئەگەر لەوێ بوویتایە)

ئەو خەڵکە هەموو لاڵ و پاڵ لێی دەکەوتن هەروەك قەدی دارخورمای لەڕیشە هەڵکەنراو، چۆن بەئاسانی دەکەوێت و شەق دەبات.

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴾ فصلت/١٦، واتە: ئەوسا ئیتر ئێمە بایەکی توند و زۆر ساردمان هەڵکردە سەریان لە چەند ڕۆژێکی شومدا، تا هەر لە ژیانی دونیادا بە سزای سەرشۆڕیان بگەیەنین و تاڵاو بکەین بە گەروویاندا، بێگومان سزای قیامەت زیاتر سەرشۆڕکەر و تاڵترە و ئەوانە سەرفراز و ڕزگار نابن.

زانایانی ئەم سەردەمە (با) دابەش دەکەن بۆ بەشگەلی جیاواز بۆ سوودی فڕۆکەوانی و کەشتیەوانی بەگشتی، هەر بەشێکیش ناوێکی نێودەوڵەتی بۆ دانراوە.

داماڵینی ڕووناکی ڕۆژ

زانستی نوێ سەلماندوویەتی شەو لە هەمووجێگایەکەوە دەوری زەوی داوە، ئەو بەشەی حاڵەتی ڕۆژی تێدا دروست دەبێت هەوای دەوری زەوییە، کە توێکڵێکی تەنك دەنوێنێت (بەگوێرەی گەردوونەوە) وێکچووی پێستە. گەر زەوی سوڕایەوە حاڵەتی ڕۆژ (کە بەهۆی دانەوەی تیشکی هاتووی خۆر لە گەردیلەکانی هەواوە دەبێتەهۆی ڕووناکی ڕۆژ) دادەماڵرێت، بەو سوڕانەوەیەی ڕۆژیش لە شەو دادەماڵرێت.

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿ وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيۡلُ نَسۡلَخُ مِنۡهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظۡلِمُونَ ﴾یس/٣٧، واتە: بەڵگە و نیشانەیەکی ئاشکرا بۆیان، شەوە، کە پۆشاکی ڕووناکی ڕۆژی لەبەر دادەماڵین، بەوهۆیەوە دونیایان لێ تاریك دەبێت.

بیردۆزی ڕێژەیی

بـیردۆزی ڕێـژەیی لـە قورئانـدا لـەو ئایەتـەوە هەڵـدەهێنجرێت کـە دەفـەرموێت: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾الحـج/٤٧، واتـە: خوانەناسـان پەلـەت لێدەکەن ئەو سزایە زوو یەخەیان پێبگرێت، بێگومان هەرگیز خوا لە بەڵێنی خۆی لانادات، بەڕاستی ڕۆژێك لەلای ئەو پەروەردگارەت وەکو هـەزار ساڵ وایە لەوەی دەیژمێرن.

﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾السجدة/٥، واتە: ئـەو خوایـە لـەژوور ئاسمانـەوە کاروبـاری زەوی ڕێکدەخات و سەرپەرشتی دەکات، لەوەودوا ڕووداوەکـان و بەسـەرهاتەکان و کـاروکردەوەی بەنـدەکان دەگەڕێتـەوە بـۆ لای، لەڕۆژێکـدا کـە بەرامبـەر هەزار ساڵە بەو حسابەی ئێوە دەیکەن.

خەڵك بە سەرسامیەوە دەیپرسی: ئـاخۆ چـۆن دەبێـت یـەك ڕۆژی ئێـرە (سەر زەوی) بەرامبەر هەزار ساڵی جیهانەکانی تر بێت؟

زانسـت ئـەو سەرسـامیەی ڕەوانـدەوە ئەودەمـەی وتـی: ئـەوە ڕاسـت و دروستە... ئەگەر خێرایی تەن زیادبکات کاتەکەی هێواش (خاو) دەبێتەوە، بەڕادەیەك ئەگەر هاتوو تەنێك بە خێرایی ڕووناکی ڕۆیشت، کات (بە نزیکی) دەوەستێت.

هەر ئەوەش زانا "ئەنیشتاین" لە بیردۆزی ڕێژەییەکەیدا سەلماندی، کاتێك وتی: "خاڵی نزیك لە سەنتەری زەوییەوە هێواش دەجولێت، بەلاّم خاڵی دوور لە سەنتەری زەوی بە خێراتر دەجولێت، چونکە ئەو کەوانەیەی خاڵی یەکەم دەیبڕێت بچوکترە لەو کەوانەیەی خاڵی دووەم لە هەمانکاتدا دەیبڕێت".

لە هەواڵە زانستییەکانی هەفتەی یەکەمی مانگی حەوتەمی ساڵی (١٩٧٦ز)دا هات، دەیوت: "زانایانی زانکۆی (میریلاند)ی ئەمریکی دروستیی بیردۆزی ئەنیشتاینیان بۆ سەلما دەربارەی ئەو کاتەی خێراتر دەگوزەرێت لە لوتکەی چیادا بە بەراورد لەگەڵ دۆڵ... بۆ ئەوەش کاتژمێری ئەتۆمیان لەسەر زەوی و لەنێو فڕۆکەیەکدا دانا کە لە بەرزایی (١٠ هەزار مەتر)دا دەفڕی، بینیان کاتژمێری نێو فڕۆکەکە لە کاتژمێرەکەی سەر زەوی پێشکەوت.

هەموو ئەوانە ئاکامێکی سروشتی ترمان دەدەنێ: گەر زەمەن (کات) وەستا کە بریتیە لەو هزرەی لە بەدواییەکداهاتنی ڕووداوەکانی جیهانەوە وێنای دەکەین، ئیتر لەوکاتەدا لازەمەن (نەمانی کات) دەخولقێت.

ئەوەش دەمانگەیەنێتە سەلماندنی زانستیانەی نەمریی (تا ئەبەد ژیان)، لەژێر ڕۆشنایی زانستیانەی بیردۆزی ڕێژەیی پێشکەشی کردووە، هەروەك لە ئایەتی (١٠٨)ی سورەتی (هود)دا هاتووە:

﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ سُعِدُواْ فَفِي ٱلْجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾، واتە: ئەوانەش کە کامەران و بەختیار کراون ئەوە لە بەهەشتدان، بۆ هەتاهەتایی تیایدا دەمێننەوە هەتا ئاسمانەکان و زەوی هەبێت، (کە ئەویش بۆ هەتاهەتایی دروستکراوە لە قیامەتدا) و

مەگەر پەروەردگارت ویستی (گۆڕانکاری) هەبێت، ئەمە بەخششێکە هەرگیز کۆتایی نایەت.

لەدوای هەموو ئەوە ئایا هەست ناکەیت قورئانی پیرۆز هەمیشە (نویّ)ی تێدایە، لەگەڵ ئیعجازی زانستی بۆ هەموو سەردەمەکان، دروست وەك ئەوەی لە ئەمڕۆماندا دابەزیبێت؟!

نەبینینی ئەو تەنانەی بەخێرایی زیاد لەخێرایی رووناکی دەجوڵێن

مادام بینین تەنها بەهۆی دانەوەی تیشکی ڕووناکیەوە لە تەنە جوڵاوەکانەوە بۆ چاو جێبەجێ دەبێت، کەواتە ئەستەمە چاودێری ئەو تەنانە بکرێت کە بەخێراییەکی گەورەتر لە خێرایی ڕووناکی دەجوڵێن، چونکە لەو حاڵەتەدا ڕووناکی ناتوانێت لە تەنەکانەوە بۆ چاوی چاودێرەکە بدرێتەوە و چاودێرەکە هەستی پێبکات.

ئەم ڕاستییە زانایەکی بەیروتی دۆزییەوە، لە لێکۆڵینەوەکەیدا لەبیرۆکەی (سەرژمێری شوێنەکان). ئەو دەڵێت: بۆ بینین زانینی ئەو شوێنەمان بەسە کە تیشکەکە پێیدەگات و پێویستمان بەوە نییە کە نایگاتێ، چونکە ئەو شوێنە یان ئەوز شتەی تیشك پێیناگات هەستەکانیش دەرکی پێناکەن.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّا تُدۡرِكُهُ ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَهُوَ يُدۡرِكُ ٱلۡأَبۡصَٰرَۖ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلۡخَبِيرُ﴾الأنعام/١٠٣، واتە: دەزگای بینایی و (بۆچوونی مرۆڤ) ناتوانێت ئەو زاتە ببینێت، زانیاری ئەو خوایە هەموو شتێکی گرتووەتەوە، ئاگاداریشە بەهەموو دەزگاکانی بینایی، هەر ئەوە وردبین و ئاگایە.

یان دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلَ جُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَا﴾التوبة/٢٦، واتە: (لە جەنگی بەدردا) سەربازانێکی دابەزاند کە نەتاندیوە.

ئەندازەگیری لە بەدیهێنانی زەویدا

بێگومان خوای گەورە، هەموو شتێکی بە ئەندازەی دیاریکراو بەدیهێناوە، وەك دەفەرموێت: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَٰهُ بِقَدَرٖ ﴿٤٩﴾ وَمَآ أَمۡرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٞ كَلَمۡحِۢ بِٱلۡبَصَرِ﴾القمر/٤٩-٥٠، واتە: بێگومان ئێمە هەموو شتێکمان بە ئەندازە و نەخشەی دیاریکراو بەدیهێناوە، فەرمانی ئێمە تەنها یەك وشەیە دەڵێین ببە دەستبەجێ دەبێت، وەك چاوتروکاندنێك.

گەر تەماشای پێگە و شوێنی جوگرافی هەسارەی زەویمان کرد، بۆمان ڕوون دەبێتەوە هەموو شتێك لەم گەردوونەدا بە ئەندازەگیری تەواو و تائەوپەڕی وردیی و بە کارزانییەوە بەدیهێنراوە.

ئەم گەردوونە موعجیزەیە لە پێکهاتەیدا، سەرسامکارە لە فراوانیدا، کە زەویش لەخۆدەگرێت، بەپێی کۆمەڵێك ڕێسای چەسپاو دەڕوات، گەر نەنگی و کەموکوڕییەکی تێدا دەرکەوت، ئێمە کە لەسەر زەوی دەژین، تیادەچین!

بـارودۆخ و ئـەو ڕێسـایانەی دەسـتی بەسـەردا دەگـرن، دەتـوانین لـەم خاڵانەدا ڕوونی بکەینەوە:

١. گـەر زەوی دوو ئەوەنـدەی ئێسـتای لـە خـۆر دوورتـر بوایـە، بـڕی ئـەو گەرمییەی دەمانگەیشتێ دەبووە چارەکێکی ئـەوەی ئێستا دەمانگاتێ.. زەویش بە ماوەیەکی درێژتر خولی خۆیی تەواو دەکرد، دوابـەدوای ئـەوەش وەرزی زستان درێژتر دەبوو و بەوەش هـەموو زینـدەوەرەکانی سـەر زەوی ڕەق دەبوونەوە و دەیانبەست.

٢. گەر زەوی لە خۆر نزیك ببێتەوە بە ئەنـدازەی نیـوەی دووریـی ئێسـتای نێوانیان، ئەوکاتە ئەو بڕی گەرمییەی زەوی لە خۆری وەردەگرێـت دەبێتـە چوار هێندی ئەوەی ئێستا وەریـدەگرێت، خێرایـی سوڕانەوەشـی بـەدەوری خۆردا خێراتر دەبێت و ئیتر ژیان ئەستەم دەبێت.

٣. بەرگەهەوای دەوری زەوی دەبێتەهۆی پاراستنی زەوی لە ملیۆنان تـەن لە شوهب کە لەفەزای دەرەوە دادەبەزن، هەروەها لە تیشکی گـەردوونیش دەیپارێزێت کە ئەگەر بڕێکی لێ بگاتە زەوی ژیان خاپوور دەکات.

٤. ئەگەر بڕی ئۆکسجین بەڕێژەی (٥٠٪) یان پتر لە هەوادا هەبێت (زیاتر لە بـڕی ٢١٪)، ئەوکاتـە هـەموو ئـەو ماددانـەی توانـای گڕگرتنیـان هەیـە لـە جیهاندا ئەگەری کڵپەسەندنیان دەبێـت، بەڕادەیـەك کـە یەکـەمین پریشـکی درەختێك دەبێتەهۆی سوتاندنی تەواوەتی دارستانێك.

خۆئەگەر ڕێژەی ئۆکسجین (١٠٪) بێت، دیسانەوە ژیان لەسـەر ڕووی زەوی نامێنێت.

٥. گەر بڕی ئاوی بەسـتووی سـەر جەمسـەرەکان بتوێتـەوە و ببێتـە ئـاوی سـەر زەوی، ئـەو سـاتە ئاسـتی ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بەرزدەبێتـەوە و

زۆربەی زۆری ڕووبەری کیشوەرەکان و چی دیمەنی ژیانی لەسەرە، نقومی ئاو دەبن.

٦. گەر ئاوی زەریاکان شیرین بوونایە، بۆگەنیان دەکرد و ژیانیش لەسەر زەوی توشی گەورەترین کارەسات دەبووەوە، بەڵام ئێستا سوێریی ئاوی دەریا و زەریاکان ڕێی لە خراپبوون و بۆگەن کردن گرتووە. خۆئەگەر کلۆر لەگەڵ سۆدیۆم یەکیان نەگرتایە، خوێ بوونی نەدەبوو.

٧. ئەگەر یاساکانی کێشکردن نەبوونایە، لەکوێ گەردیلەکان گەردەکانیان دەگرت و گەردیش گەردیلەکان، لەکوێ خۆر خۆر دەبووو زەویش زەوی؟

٨. ئەگەر شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی نەبوونایە، زەوی پەرتپەرت دەبوو و ئەم توێکڵە شیاوەی بۆ ژیان نەدەبوو.

لێرەدا ئیعجازی قورئانی پیرۆز لەو وتەیەی پەروەردگاردا دەردەکەوێت کە دەفـــەرموێت: ﴿ أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴾الأعراف/١٨٥ واتە: ئایا بۆ سەرنجیان نەداوە لەو هەموو دەسەڵاتە گەورەیەی خوا لە ئاسمانەکان و زەویدا و ئەو هەموو شتانەی کە خوا بەدیهێناون؟ (بۆ ئەوەندە بێئاگان؟) خۆ بەڕاستی ئاکامیان نزیک بووەتەوە، جا بە چ گوفتارێکی تر لەدوای قورئان باوەڕ دەهێنن؟

یاخود دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴾الذاريات/٢٠، واتە: بێگومان لەسەر گۆی زەویدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە (لەسەر دەسەڵات و زانیاری خوا) بۆ کەسانێك کە بەشوێن دڵنیاییدا دەگەڕێن.

مێژووی شەو و ڕۆژ

زانا پسپۆڕەکانی بواری مێژووی دەستپێکردنی بوون لەسەر زەویدا دەڵێن: زەوی دوای جیابوونەوەی لە گەردوون لە سەرەتادا باوردۆخەکانی جێگیر نەبوون، لەکاتێکدا خێرایی سوڕانەوەی بەدەوری خۆیدا زۆر زیاتر بووە لەخێرایی ئێستای. بوونی ئەو خێراییە زۆرەش بێگومان دەبێتەهۆی کورتبوونەوەی شەو و ڕۆژ و لەمەشەوە زەوی توشی لاسەنگی و لەرینەوەی مەترسیدار دەبێت.

زاناکان ئەم حاڵەتی خێراییە زۆرەی جوڵەی زەوی دەگێڕنەوە بۆ کۆمەڵێك هۆکار، لەوانە: جێگیر نەبوونی ڕووبار و دەریا و زەریاکان لەسەر ڕووی زەوی بەهۆی گەرمی ڕووەکەیەوە (کە لەوکاتەدا پلەی گەرمییەکەی زۆر بەرز بووە)... هەروەها ئەو گەرمییەی لە خۆر و مانگ و ئەستێرەکانی ترەوە کۆبوونەتەوە سەرجەمیان کاریگەربوون لەسەر زەوی، لەئەنجامی ئەمانەشەوە ڕووبارەکان (بەهەڵم)بوون و بەرگەهەوای زەوییان دادەپۆشی. سەرەڕای ئەوەی شاخەکانیش تا ئەوکاتە دروست نەببوون.

ئەو هۆیەی پاڵی بە زەوییەوە دەنا بۆ سوڕانەوەی بەدەوری خۆیدا بەو خێراییە زۆرە و دروستکردنی شەو و ڕۆژ بەوشێوەیە (وەك زاناکان پێیگەیشتون)، ناجێگیری زەوی بوو بەم بارودۆخە کۆتاییە کە ئێستا وەریگرتووە... تا ئەو کاتەی دەریا فرپیوەکان کە لەشێوەی هەڵمدابوون دابەزینە سەر زەوی و لەئاکامدا (٣/٤)ی چێوەی زەوییان داپۆشی و

بـەهۆی ئەمەشـەوە پەسـتانێکی گـەورە لەسـەر ڕووی زەوی دروسـت بـوو، هەروەها پێکهاتنی شاخەکان و تەشـەنەکردن و بڵاوبوونـەوەی دەریاکـان و لـە بـوونی ئـاوی دەریاکانیشـەوە ژیـان و باخچـەکان دروسـتبوون و ئیـدی لێرەوە ژیان دەستپێکرد.

خوای گەورە لەبارەی دەستپێکردنی بەدیهێنانی زەوی و بارودۆخـەکانی چـەندین ملیـۆن سـاڵ پێشـتری، دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾الأعـراف/٥٤، واتــە: بێگومــان پــەروەردگارتان (الله) یــە کــە دروستکاری ئاسمانـەکان و زەوییـە لـەماوەی شـەش ڕۆژدا، پاشـان لەسـەر چووە سەر عەرشی فەرمانڕەوایی (بـەو شـێوەیەی کـە لایـەق بەخۆیـەتی). شـەو، ڕۆژ دادەپۆشـێت و بـەخێرایی (عەودالّـە) بەدوایـدا. خـۆر و مـانگ و ئەستێرەکان (هەر هەموویان) بە فەرمانی ئەو کەوتونەتە گەڕ و لە فەرمانی دەرناچن، ئاگاداربن وبـزانن و تێفکـرن کـە هەرچـی دروسـتکراوە سـەر بـەو زاتەیە و ئەو بەدیهێناوە (کەواتە دەبا) هەموانیش فەرمانبەرداری ئەو بن و لەفەرمانی دەرنەچن، موبارەك و پیرۆز و گەورەیە زاتی (الله) پـەروەردگاری هەموو جیهانەکان.

کاتێك بە وردی لەم ئایەتە ڕادەمێنین، تێبینی ئەم خاڵانە دەکەین:

یەکـەم: ئـەم ئایەتانـە دەربـارەی کـاتی دەسـتپێکردنی بـەدیهێنانی گەردوون دەدوێن (لە گەردوونیشدا زەوی). پێش بەدیهێنانی ئاسمانـەکان و زەوی، خـوای گـەورە لەسـەر عەرشـەکەی وەسـتا و پاشـان شـەو و ڕۆژ دروستبوون.

دووەم: لە وتەی خوای گەورە ﴿يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾، ﴿يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾ واتە بەخێرایی داوای دەکات و عەودالیەتی. ئەمە بەلگەی جولـەی زۆرخێرای زەوییە لەوکاتـەدا. خـاوەنی تەفسـیری (زبـدة التفسـير مـن فـتح القدير) لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا دەلێت: ﴿يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا﴾ حالی شەوە کە زۆر بەخێرایی داوای ڕۆژ دەکات.

لەئایـەتی (٣)ی سـورەتی (الرعـد)دا دەسـتەواژەکە دەگۆڕێـت، چـونکە ئاماژە بە تێپەڕبوونی ماوەیەکی زەمەنی دیکە دەکرێت بەسەر بەدیهێناندا: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي مَدَّ ٱلۡأَرۡضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۡهَٰرٗاۖ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ جَعَلَ فِيهَا زَوۡجَيۡنِ ٱثۡنَيۡنِۖ يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ﴾الرعـــــد/٣، واتە: هەر ئەو زاتە زەوی پان و بەرین کردووەتەوە، کـەژ و چیا و ڕووبـاری زۆری تێدا دابینکـردووە، لـە هـەموو بـەروبومێك جـووتی فەراهـەم هێنـاوە، شەوی والێکردووە ڕۆژ دابپۆشێت، بەڕاستی ئا لەوشتانەدا بەلگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

لێرەدا سەرنج دەدەین ئایەتەکە بـاس لـەو مـاوە زەمەنییـە دەکـات کـە زەوی تیایـدا پـان و بـەرین بـووە و خـوای گـەورە بـەهۆی شـاخەکانەوە جـێگیری کـردووە و ڕوبارەکـان بلاوبوونـەوە و بـەروبوومیش پێگەیشـت و پەرەیسـەند. هەربۆیـە لەمکاتـەدا دەسـتەواژەی شـەو و ڕۆژ لـە ئایەتەکـەدا هـاتووە، بــەلام وشــەی (حثیثــا– زۆر بــەخێرایی) نــە لــەپێش و نــە لەدوایشـیانەوە نـەهاتووە، چـونکە لەوکاتــەدا زەوی جـێگیر بـووە و لـە جولەکەیـدا پێویسـت بـەو خێراییـە زۆرەی ناکـات. ئـیتر لەوکاتـەدا زەوی خێرایی کەم بووەتەوە...

ئایەتەکـە بـە ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ تـەواوکراوە، چـونکە بەڕاستی تەنها ئەو کەسانە لە ئایەتەکە تێدەگەن کە بیردەکەنەوە.

سوودەکانی شەو و ڕۆژ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾ یـونس/٦٧، واتـە: هەر زاتی خوایە کە شەوی بۆ بەدیهێناون تاکو تیایدا بحەوێنـەوە، ڕۆژیشـی کردووە بە ڕووناککەرەوە (تا کار و کاسپی تێدا ئەنجام بدەن) بەڕاستی ئـا لەو دیاردانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك ببیستن و تێبگەن.

زانسـتی نـویێ ئاشـکرایکردوە کـە کـارکردنی ڕۆژ کۆمـەڵێك سـوودی تەندروستی هەیە. بەتایبەت گەر کارکردنەکە لە سەرەتای ڕۆژەکانـدا بێـت، چونکە کرێکار لە بەیانی زوودا تیشـکی خـۆری بەردەکـەوێت کـە لەوکاتـەدا دەوڵەمەنـدە بـە تیشـکی سەرووەنەوشـەیی، ئـەم تیشـکە ڤیتـامین (D) دروستدەکات و زیندویەتی و چالاکی بە جەسـتە دەبەخشـێت و ئێسـکەکان پتەو دەکات.

زانستی نویێ سەلماندوویەتی، بەرزترین ڕێژەی گازی ئۆزۆن لە کەشدا لە دەمی بەرەبەیاندا دەبێت، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا ڕێژەی ئۆزۆن کەم دەکات و بـەرەو نـەمان دەچێت. ئـەم گـازە کاریگەرییـەکی بەسـوودی هەیـە بـۆ

کۆئەنـدامی دەمـار و چـالاککردنی کـرداره هـزری و ماسـولکەییەکان لـە بەرەبەیاندا.

سـەلمێنراوە بـەرزترین رێـژەی کـۆرتیزۆن لـە خوێنـدا لـەکاتی بەرەبەیاندایە... ئەم ماددەیە کاردەکاتە سەر زیادکردنی چالاکییەکانی جەستە و پترکردنی رێژەی شەکر لە خوێندا، دیسانەوە ئەمیش وزە بە جەستە دەدات... هەر لەبەرئەمەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) کە نوێژی بەیانی ئەنجام دەدا لە شوێنی نوێژەکەیدا تاکو خۆرهەڵاتن دادەنیشت.

ئەمە و لەلایەکی ترەوە، زانایانی بواری پزیشکی جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەوە کە سوودەکانی خەوتن لە شەودا بە چەندین هێند زیاترە لە سوودەکانی خەو لە رۆژدا.

رژێنی سنەوبەری لـە مێشـکدا ماددەی میلاتـۆنین دەردەدات، دەردانـی ئەم ماددەیە لەتاریکیدا زیاددەکات و لە رووناکیشدا زۆر کەم دەبێتـەوە... بینراویشە ماددەی میلاتۆنین کاریگەری راستەوخۆی لەسەر خەوتن هەیە.

﴿وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ﴾الروم/٢٣، واتـە: یـەکێك لـە نیشـانە و بەڵگـەکانی خـوای گـەورە خەوتننتانـە لـە شـەو و رۆژدا، لـەکاتی بێداریشـدا هـەوڵ و کۆششتانە بۆ بەهرەوەرگرتن لە بەخششەکانی خـوا، جا بەراستی ئا لەو دیاردەیەشـدا بەڵگـە و نیشـانەی زۆر هـەن بـۆ کەسـانێك کـە دەبیسـتن و تێدەگەن.

رژێنی سنەوبەری کە لە تاریکیدا چالاك دەبێت، پەستانی خوێن بە بـڕی (١٥-٢٠ملم) دادەبەزێنێت و هەندێك لە قورسـی و ماندوویەتییـەکان لەسـەر دڵ کەم دەکاتەوە.

زینـدەوەران بـە شـەو دەخـەون، گـەڵاکان بەشـەو دەخـەون، گـەڵاکانی ڕووەکی (الترمس) بە ڕۆژ ئاسۆیین و بە شەو بەرەو خوارەوە شۆڕدەبنەوە و پاشـانیش لـە بەیانیانـدا دەگەڕێنـەوە حاڵـەتی پێشـوویان... هـەروەها پێکەیشتنی گوڵ کە بەرهەم دەدات دیسانەوە لە شەودا دەبێت، لەوکاتـەدا ئەندازەیەك پشوو دەدات.

لە وڵاتی یابان خاوەنی کێڵگەیەکی بـرنج (مـەرەزە) سـکاڵانامەیەکی لـە دژی یـەکێك لـە کۆمپانیاکـان پێشکەشـکرد، بەرامبـەر بـەوەی کۆمپانیاکـە تابلۆیەکی پڕوپاگەندەی ڕووناکی لە ناوەڕاستی کێڵگەکـەی ئەمـدا دانـابوو. باخەوانەکـە تێبینـی کردبـوو کـە برنجەکـەی وشـك دەبێـت و دەمرێـت و بەروبوومەکەشی زۆر کەمترە لەوەی پێشتر هەیبووە. بۆیە داوای قەرەبووی لە کۆمپانیاکـە کـرد. کاتێـك بـۆ سـەلماندنی ڕاسـتی داواکـاریی باخەوانەکـە لێکۆڵینـەوە کـرا، بینـرا داواکارییەکـەی لـەجێی خۆیدایـە و ئـەو ڕاسـتیەش سـەلمێنرا کـە تـابلۆ ڕووناکەکـە لـە شـەودا (کـە مـاوەی پشـووە) پشـووی ڕووەکەکانی تێکداوە.

بەرەبەیان هەناسە دەدات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلۡخُنَّسِ ١٥ ٱلۡجَوَارِ ٱلۡكُنَّسِ ١٦ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ١٧ وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ ١٨ إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ﴾التكـــوير/١٥-١٩، واتـــە: سوێند بەو ئەستێرانەی پەنهان دەبن و لەچاو ون دەبن، بـەو هەسارانەی پـەنا دەگـرن و دیارنـامێنن، بـەو شـەوەی دادێت و تاریکاییەکـەی ڕوومـان تێدەکات، بـە بەرەبـەیان کـە پشـووی تێـدێت، وەکـو زینـدەوەرێك ئـاهی تێدێتـــەوە و دەســـتدەکات بـــە هەناســـەدان و ژیـــان و ڕووناکیەکـــەی دەردەکەوێت.

خـــوای گـــەورە ســـوێند دەخـــوات ﴿وَٱلصُّبۡحِ إِذَا تَنَفَّسَ﴾، لێـــرەدا (وَ) بـــۆ سـوێندە، ئـەوەش دەزانـین زاتـی مـەزن تـەنها سـوێند بـە شـتە مەزنـەکان دەخوات، بۆیە پەروەردگار لەم ئایەتەدا سوێند بە (بەرەبەیان) دەخوات کە (هەناســـەدەدات)... لـــەم دەســـتەواژەیەدا خـــوای گـــەورە کـــرداری دەستپێکردنی دەرکەوتنی خۆر لە بەرەبەیانـدا بـە مرۆڤێـك دەچوێنێت کـە دەست بەهەناسەدان دەکات، واتە وەرگرتنـەوەی هـەوا لـەدوای پشـوویەك، وەستانێکی کاتی لەدوای هەناسەدانەوە.

هەروەك دەشزانین کرداری هەناسەدان لە گرنگترین کـرداره ژیانییەکانـە کە زیندەوەران پێیهەڵدەستن بەشێوەیەك کـە مـرۆڤ لـەڕێی ئـەم کـردارەوە هەوای دەوڵەمەند بە ئۆکسجین بۆ سـییەکان دەنێرێـت (هەناسـەوەرگرتن)،

سییەکانیش ئۆکسجین وەردەگرن و دووەم ئۆکسیدی کاربۆن دردەکەنە دەرەوە... ئەم کردارە بۆ لەشی مرۆڤ کردارێکی زۆر گرنگ و بەبایەخە و هەرگیز هیچ مرۆڤێك ناتوانێت لە چەند خولەکێك پتر هەناسەنەدات. وەستانی کرداری هەناسەدان هێنانی مەرگێکی حەتمیە... لەش سوود لە ئۆکسجین وەردەگرێت بۆ سوتاندنی خۆراك و بەرهەمهێنانی ئەو وزەیەی ژیان لە خانە و شانەکانی لەشدا نوێدەکاتەوە.

لە بەرەبەیاندا و لەسەرەتای دەرکەوتنی خۆر (بەیانی)دا، کردارێکی بایەخدار و ئاڵۆز ڕوودەدات ئەویش کرداری ڕۆشنەپێکهاتنە، تیایدا ڕووەکە سەوزەکان گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆنی هەوا وەردەگرن (ئەو گازەی بۆ مرۆڤ زیانبەخشە و لە کرداری هەناسەداندا دەریدەکاتە دەرەوی لەشی خۆی)... ڕووەك لەجیاتی گازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن کە وەریدەگرێت، گازی ئۆکسجین دەکاتە هەواوە.... واتە ئۆکسجین کە بەهۆیەوە هەناسە دەدەین و سەرچاوەی سەرەکی ژیانە، بەرهەمێکی سەرەکی کرداری ڕۆشنەپێکهاتنە.

ڕێژەی (٣٠٪)ی ئەو ئۆکسجینەی لە هەوادایە ڕووەکەکانی سەر زەوی بەرهەمی دێنن، (٧٠٪)کەی تریشی ئەو ڕووەك و زیندەوەرە تاك خانانە بەرهەمی دێنن کە لە دەریا و زەریاکاندا هەن... ئەم کردارە تەنها بە چاوی ئاسایی نابینرێت، چونکە لەم میکانیزمەدا ئەلیکترۆن و گەرد و گەردیلەکان بەکاردەهێنرێن، بەڵام دەتوانین بەرهەمەکانی کرداری ڕۆشنەپێکهاتن ببینین لەڕێی ئەو ئۆکسجینەوە کە وامان لێدەکات توانای هەناسەدان و سوود وەرگرتن لەخۆراکمان هەبێت کە پارێزگاری لە ژیانمان دەکەن.

ڕۆشنەپێکهاتن سیستمێکی ئاڵۆزە و ماددەی کیمیایی و یەکەی کێش بەکاردەهێنێت، ئامادەباشی ورد و هەستیاری لەخۆدەگرێت، ملیۆنان

ملیۆن تاقیگەی کیمیایی هەن لە هـەموو ڕووەکـە سـەوزەکاندا بـەم کـرداره هەڵدەستن... ڕووەکەکان ئەو ئۆکسجینە بەرهەم دەهێنن کە هەڵیدەمژین و ئەو خۆراکانەی دەیانخۆین و وزەیـان لێـوەردەگرین، ئـەم کـرداره ملیۆنـان ساڵە بەردەوامە.

دەســـتەواژەی ﴿إِذَا تَنَفَّسَ﴾ بەڵگەیـــەکی ڕوونـــە لەســـەر کـــرداری ڕۆشنەپێکهاتن کەخوای گەورە بەرەبەیانی (کە سەرەتای هەڵاتنی خۆرە لە ئاسـۆوە) چـواندوویەتی بـە مرۆڤێـك کاتێـك هەناسـە دەدات، ئـەوەش ئاماژەیـەکی ڕوونـە بـۆ پێویسـتی پێکـەوەبوونی بەرهـەمهێنانی ئۆکسـجین لەگـەڵ هـەڵاتنی خـۆردا، دەسـتپێکردنی ئـەم کـرداری هەناسـەدانە ژیانیـە یاخود ڕۆشنەپێکهاتنە، لەگەڵ هەڵاتنی خۆردا دەستپێدەکات.

گرنگـی ئـەو دیاردەیـە بـەو شـێوەیە دەردەکـەوێت کـە خـوای گـەورە سوێندی پێدەخوات و ئەو ڕێگایەی خوای گەورە بۆ کرداری ڕۆشـنەپێکهاتن دیاریکردووە.

ئامـاژەدان بـەم دیاردەیـە (ڕۆشـنەپێکهاتن) و چـواندنی بـە هەناسـەدان بەڵگەیە لەسەر گرنگی و بایەخی ئەو کـرداره وەك بایـەخی هەناسـەدان بـۆ مرۆڤ، زەوی ناتوانێت واز لەم کرداره بێنێت، چـونکە بـەبێ ڕۆشـنەپێکهاتن زەوی دەگۆڕێت بۆ خەرابات و ژیانی تێدا نابێت (وەك مانگ).

هـەوەرها بـەکارهێنانی (إِذَا) لـە ئایەتەکـەدا بەڵگەیـە لەسـەر پێویسـتی دەسـتپێکردنی کـرداری ڕۆشـنەپێکهاتن لەگـەڵ هـەڵاتنی خـۆر، ڕیزبەنـدی وشـەکانی ئایەتەکـەش کـە خـوای گـەورە هـەڵاتنی خـۆری باسـکردووە لـە سـەرەتادا پاشـان دەسـتپێکردنی کـرداری هەناسـەدان بەشـێوەیەکی ڕێکوپێك، ئەوەش هاوتایە لەگـەڵ کـرداری ڕۆشـنەپێکهاتن و بەرهـەمهێنانی ڕووناکی، بەبێ ئەم ڕیزبەندیە ناکرێت کرداری هەناسـەدانی زینـدویی ڕووەك

یاخود کرداری ڕۆشنەپێکهاتن و پاشان بەرهەمهێنانی ئۆکسجین ئەنجام بدرێت.

سەرنجێکی نایاب لەمبارەیەوە هەیە، کاتێک منداڵ لەدایک دەبێت لەکاتی گریانیدا دەست بە هەناسەوەرگرتن دەکات، هەناسەدان سەرەتای ژیانیەتی، هەروەها بەرەبەیانیش لەدایک دەبێت و دەست بە هەناسەدان دەکات.

کرداری ڕۆشنەپێکهاتن کە ڕووەکەکان پێی هەڵدەستن، هەندێجاریش بەکتریا و زیندەوە تاک خانەکانیش پێی هەڵدەستن، تیشکی خۆر بەکاردێنێت بۆئەوەی شەکر بەهەم بێنێت (کاربۆهیدرات) لە دووەم ئۆکسیدی کاربۆن و ئاو و وەك بەرەنجامێکی ئەم هاوکێشەیە وزەی تیشکی خۆر لەنێو شەکری بەرهەمهاتوودا زەخیرە دەبێت...

نزمترین ناوچە لەسەر ڕوی زەوی

خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿الٓمٓ ١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ٣ فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٤ بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾ الروم/١-٥، واتە: ألم (خوای گەورە زاناترە بـە ماناكانيـان)، ڕۆمەكان شكستيان خوارد (بەدەستی فارسەكان)، لەشوێنێكی نزيكـەوە (يـان نزمـەوە)، ئەوانـە (ڕۆمـەكان) دوای شكستيان سـەردەكەون (بەسـەر فارسەكاندا)، لەچەند ساڵێكدا، هەموو كار و فرمانێك تەنها بەدەست خوايە، لـەوەوپێش و لـەوەودواش، جـا ئـەو ڕۆژە ئيمانـداران خۆشحاڵ دەبـن بـە سـەركەوتنی خـوا (كـە بـە ڕۆمـەكانی بەخشـی)، هەركەسێك ئـەو بيـەوێت، سـەری دەخـات و ئـەو (خوايـە) خـاوەن دەسـەڵاتی بێسـنووورە و زۆريـش دلۆڤان و ميهرەبانە.

هۆی دابەزينی ئەم ئايەتانە ڕووداني جەنگە لـەنێوان هـەردوو شانشـينی فـارس و ڕۆم لـە ناوچـەی نزيـك دەريـای مـردوودا كـە فارسـەكان تيايـدا سەركەوتن. ئەمەش لەساڵی ٦١٩ی زاينيدا بووە.

موسڵمانان بـەهۆی تێكشـكاندنی ڕۆمەكانـەوە توشـی خـەم و بێتاقـەتی بوون، چـونكە ڕۆمـەكان ئـەهلی كيتـاب و خـاوەنی ئـايتی ئاسمـانی بـوون، لەكاتێكـدا فارسـەكان ئاگرپەرسـت بـوون، بۆيـە خـوای گـەورە پـەيمان بـە موسڵمانان دەدات فارسەكان لەجەنگی دووەمدا و لەدوای تێپەڕبوونی چەند

ساڵێك شکست دێنن لە بەرامبەر ڕۆمەکاندا و سەرکەوتنی ڕۆمەکانیش هاوکاتی سەرکەوتنی موسڵمانان دەبێت بەسەر بێباوەڕەکاندا.

(بضع سنين) یش (لەئایەتەکەدا) وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: ژمارەیەکە لەنێوان پێنج و حەوت یان یەك و نۆ.

لەدوای حەوت ساڵەوە واتە لەو ماوەیەی پێشتر قورئانی پیرۆز دیاری کردبوو، پەیمانەکە هاتەجێ. لەساڵی ٦٢٦ی زاینیدا جەنگێکی تر لەنێوان فارس و ڕۆمەکاندا ڕوویدا و تێیدا ڕۆمەکان سەرکەوتن و ئەم سەرکەوتنەش هاوکاتی سەرکەوتنی موسڵمانان بوو بەسەر بێباوەڕەکانی قوڕەیشدا لەجەنگی بەدری گەورەدا.

ئایەتەکە وەسفی مەیدانی جەنگی یەکەمی نێوان فارسەکان و ڕۆمەکانی کردووە، بەوەی ئەو جێگەیە (أدنى الأرض)ـە، واتە نزمترن ناوچەی سەر زەوی:

جێگای ئەو جەنگە (ناوچەی نزیك دەریای مردوو) نزمترە لەئاستی ڕووی دەریا بە (٣٩٢ مەتر)، ئەمەش نزمترین خاڵە لەسەر وشکانی کە مانگە دەستکردەکان تۆماریان کردووە.

لە ئینسایکلۆپیدیای بەرتانیدا هاتووە: "دەریای مردوو، پارچەیەکی ئاویی خوێدارە و لەنێوان ئیسرائیل و ئەردەندایە، نزمترین پێکهاتەی ئاوییە لەسەر زەوی و نزمیەکەشی دەگاتە نزیکەی (١٣١٢ پێ) (واتە دەوروبەری ٤٠٠ مەتر) لەئاستی ڕووی دەریاوە. بەشی باکوری دەکەوێتە ئەردەنەوە و بەشی باشوریش دابەشبووە لەنێوان ئەردەن و ئیسرائیلدا".

ئەم زانیارییەش زیاتر ڕاستێتی ئایەتە پیرۆزەکە دەسەلمێنێت... پاك و بێگەردی بۆ ئەو خوایەی دەفەرموێت: ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا﴾.

درز و کەلێنی زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡأَرۡضِ ذَاتِ ٱلصَّدۡعِ﴾الطارق/١٢، واتـە: سـوێند بە زەوی کە درزی تێدایە.

زانایان ئاشکرایان کرد ئەم زەوییەی لەسەری دەژین بـەرگێکی بـەردینی دەرەکی هەیە، ئەم بەرگەش بە تۆڕێکی گەورەی درز و کەلێن پەرتبووە بـە درێـژایی سـەدان کیلۆمـەتری درێـژی و پـانی. بـەقوڵایی (٦٥–١٥٠کـم) ی درێژی و پانی.

جێی باسە ئەو درز و کەلێنانە پێکەوە پەیوەستن، بەشێوەیەك کـە وەك ئەوە دەردەکەون تەنها یەك درزی درێژبووەوە بن.

ئەم درز و کەلێنە لە پێویستییەکانی شیاوێتی زەوییە بۆ ئـاوەدانی، درز و کـەلێنی بـەرگی بـەردینی زەوی، درزێکـی ئاسـایی نییـە، بـەڵکو پیایـدا جوڵەیەکی ستونی یان ئاسۆیی بەشێك لە بـەرگی بـەردین دروسـت دەبێـت. لەلایـەکی تریشـەوە زەوی ژمارەیـەك تـوخمی تیشـکدەری تێدایـە کـە خودکاریانـە بـەتێکڕایی دیـاریکراو شـیدەبنەوە، ئـەم شـیبوونەوەیەش دەبێتەهۆی بەرهەمهێنانی بڕێکی زۆرگەرمی. خۆئەگەر ئەم بـڕە گـەرمییـەی زەوی خاڵی نەبێتەوە، ئەودەمە زەوی هـەر لـە یەکـەمین سـاتی ڕەقبـوونی توێکڵەکەیدا وەك بۆمبێکی ئەتۆمی دەتەقیەوە.

خۆرهەڵات و خۆرئاواکان

دیاردەیەکی ڕۆژانە هەیە لەودەمەی خۆر و زەوی دروستبوون ئەویش بەردەوامە، دیاردەی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون... لە قورئانی پیرۆزدا بە سێ وێنە و دەستەواژەی جیاواز هاتووە. خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَٱتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾المزمل/٩، واتە: ئەو زاتەی تۆی ڕەوانە کردووە: خاوەن و پەروەردگاری خۆرهەڵات و خۆرئاوایە، جگە لەو هیچ خوایەکی تر نییە فەرمانی بەدەست بێت، کەواتە هەر ئەو بکە بە پشتیوانی خۆت و داوای یارمەتی هەر لەو بکە.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾الرحمن/١٧، واتە: خوا خاوەنی هەر دوو خۆرهەڵات و هەر دوو خۆرئاوایە.

یاخود دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾المعارج/٤٠-٤١، واتە: جا سوێند بە پەروەردگاری خۆرهەڵاتەکان و خۆرئاواکان، بەڕاستی ئێمە هەمیشە بەدەسەلاتین لەسەر ئەمانە و لەناوبەرین و کەسانی چاکتر بهێنینە کایەوە، ئێمە بۆ ئەو مەبەستە بێتوانا نیین.

لە ئایەتی یەکەمدا باس لە خۆرهەڵات و خۆرئاوا بە دەستەواژەی تاك کراوە، لە دووەمدا بە جووت و لە سێیەمیشدا بە کۆ، ئاخۆ دەبێت هۆی ئەم جیاوازی دەربڕینانە چی بێت؟ ئایا ئەو خۆرهەڵات و خۆرئاوایانە

لەکوێن؟

گران نییە لە دەربڕینی خۆرهەڵات و خۆرئاوا بە دەربڕینی تاك تێبگەین، لەکوێ بێن و چۆن بوەستێن هەر خۆرهەڵاتێك و خۆرئاوایەك دەبینین.

دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا... ڕاڤەکارانی قورئان بە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوای داناوە لە زستان و هاویندا. وەك زانراوە زەوی سوڕی خۆی بە دەوری زەویدا بە (٣٦٥ ڕۆژ) تەواو دەکات، هەروەها لاریی تەوەرەی خولانەوەی لە تەوەرەی ستونی دەبێتەهۆی جیاوازی وەرزەکان و جیاوازی شوێن و کاتی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون لەسەر زەوی بە درێژایی ساڵ.

لەڕاستیدا خۆرهەڵات و خۆرئاوای سەر زەوی –واتە شوێنی خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوون– هەموو ڕۆژێك کەمێك دەگۆڕێن، واتە خۆر هەموو ڕۆژێك لە شوێنێکی جیاوازەوە هەڵدێت و ئاوا دەبێت (بە درێژایی ساڵ)، ئەوەش بەپێی خۆی واتە بوونی ژمارەیەك خۆرهەڵات و خۆرئاوابوون بە ئەندازەی ڕۆژەکانی ساڵ و نەك تەنها دوو خۆرهەڵاتن و دوو خۆرئاوابوون... گەرچی جیاوازی نێوان خۆرهەڵاتن و خۆرئاوابوونی لە زستان و هاویندا جیاوازییەکی ئاشکرا و ڕشوون هەیە.

کەواتە دوو خۆرهەڵات و دوو خۆرئاوا لە زستان و هاویندا مەبەستی ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێت: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾... ئەو خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونە زەوەندانەش بە درێژایی ساڵ دەیانبینین مەبەستی ئایەتی سێیەم دەبێت ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ﴾، هەروەها مەبەستی خۆرهەڵات و خۆرئاوابوونی ناوچە جیاوازەکانیش دەگرێتەوە بەوپێیەی خۆرهەڵات و ئاوابوونی کردارێکی یەکبینە و بەردەوامە، لەهەر ساتێکدا خۆر لە ناوچەیەکدا هەڵدێت و بەگوێرەی ناوچەیەکی ترەوە خۆرئاوابوون دەبێت.

جیاوازی ساڵی هەتاوی و ساڵی مانگی

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا﴾الكهف/٢٥، واتە: یارانی ئەشکەوت سێ سەد سالّی تـەواوی (هـەتاوی) لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە (ئەگەر بە سالّی مانگی حسابی بکەین) نـۆ سـالّی تریشیان خستە سەر (واتە دەکاتە سێ سەد و نۆ سالّ خەویان لێکەوت).

ئەم ئایەتە پیرۆزە ئاماژەی تێدایە کە (٣٠٠ سالّی هەتاوی) بەرامبەرە بە (٣٠٩ سالّی مـانگی) بـەگوێرەی دانیشـتوانی زەوییـەوە، بـەوەش ئایەتەکـە پێشـڕەفتی هەیـە لـە زانسـتی گەردووننـاسـی و حسـابە فەلەکییەکانـدا، لەبەرئەوەش کە حسابکردنەکە ڕێژەییە و ئایەتەکـە دەفـەرموێت: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ﴾الكهف/٢٦، واتە: (پێیان بڵێ): خوا خـۆی دەزانێـت بـەماوەی مانەوەیان لـە ئەشـکەوتەکەدا. ئەمـەش مانـای وایـە ژمـارەی سـاڵەکان لـە شوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی تـری ئـەم گەردوونـە پـڕ لـە جوڵەیـە دەگۆڕێت. بـەپێی جیـاوازی شـوێن و چـاودێر و چـاودێریکراو، کـات دەگۆڕێت، کـەس نایزانێت تـەنها خوای مەزن و بەدەسەڵات نەبێت.

بـیردۆزی ڕێـژەیی ئەنیشـتاین ڕوونیکردووەتـەوە کـە کـات بـەبێ شـوێن بوونی نییە، شوێنیش بەبێ کات بوونی نییـە. بەوپێیـە ڕابـردوو و ئێسـتا و داهاتووە تـەنها لـەو چوارچێوەیەدا دەچەسپێت کـە تێیـدا دەژیـین، واتـە لەسـەر زەوی. ڕووداوە گەردوونییـەکان کـە لـەم سـاتەدا لـە ئاسمانـدا

دەیانبینین، مانای وەها نییە هەر ئێستا ڕوودەدەن، بەڵکو لە ڕابردوویەکی دووردا ڕوویان داوە.

کە ئەستێرەیەك لە ئاسماندا دەمرێت یان دەتەقێتەوە، مرۆڤ لەسەر زەوی نایزانێت تەنها لەڕێی پەیامێکی ڕووناکییەوە نەبێت کە ڕەنگە هەزاران یاخود ملیۆنان بەڵکو بلیۆنان ساڵ دواتر پێیبگات (بە حسابی ساڵەکانی سەر زەوی)، ئەم پەیامە ڕووناکییە ئەوکاتە درێژە دەخایەنێت، گەرچی خێراییەکی زۆریشی هەیە.

زەوی زەلیل و ملکەچە

پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ ذَلُولٗا فَٱمۡشُواْ فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُواْ مِن رِّزۡقِهِۦۖ وَإِلَيۡهِ ٱلنُّشُورُ﴾الملك/١٥، واتە: هەر ئەو زاتەیە زەوی بۆ زەلیل و ملکەچ کردوون، بگەڕێن بە هەموو گۆشە و کەناریدا، لەو ڕزق و ڕۆزییەش بخۆن کە پێشکەشتانی دەکات، دڵنیاش بن سەرئەنجام گەڕانەوەتان بۆ لای ئەو زاتەیە.

ئەم زەوییەی بەجێگیری و چەسپاوی دەبینرێت وێکچووی ئاژەڵێکی جوڵاوی ملکەچە کە ئەوانەی سەرپشتی فڕێ ناداتە خوارەوە، وێڕای ئەوەش کە بەدەوری خۆیدا دەخولێتەوە بەخێرایی (١٠٠٠ میل) لەکاتژمێرێکدا. بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە بەخێرایی (٦٥٠٠میل) لە

کاتژمێرێکـدا، پاشـان زەوی و کۆمەڵـەی خـۆر بـەتێکڕایی (٢٠ میـل) لەکاتژمێرێکدا لەجوڵەدان.

لـە دیـاردە زانسـتیەکانی زەلیلبـوونی زەوی بـۆ مـرۆڤ، بـوونی هێـزی کێشکردنی زەوییە لەسەر ڕووەکەی کە مرۆڤ و بەدیهێنراوانی تـری سـەری بۆخـۆی کێشدەکات. گـەر هێـزی کێشـکردنی نەبوایـە، ئەوکاتـە شـتگەلێك لەسەر ڕووی زەوی ڕوویاندەدا، لەوانە:

١. تەنەکان لەسەر ڕووی زەوی کێشیان نەدەبوو، ئەوەش دەبـوە هـۆی فڕینـی ئـەو شـتانە لەسـەر ڕووی زەوییـەوە بـەرەو ئاسمـان و هـەرگیز نەدەگەڕانەوە.

٢. هەوا و بەرگەهەوای پارێزەر نەدەمان، باران و هەور و دەریا و ڕووبار و ئاژەڵان دەڕۆیشتن، ژیان لەسەر زەوی کۆتایی پێدەهات.

خوای گەورە زەویی زەلیل کردووە بەوەی شاخی تێدا بونیاتنـاوە، بـۆ هەموو شـاخێکیش ڕەگێکـی دروسـتکردووە کـە بـەقوڵایی زەویـدا ڕۆچـووە تاکو کیشوەرەکان جێگیر و چەسپاو بکات و لە جوڵە و لەرینـەوەی بخـات، ئەو کێشکردنەش وەهای لە زەوی کردووە بەدەوری خۆردا بسوڕێتەوە.

شاخەکان و باران بارین

خوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، واتە: هەروەها لەسـەر گۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵـندمان دامەزراندووە و ئای سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە...

پەروەردگار ئاماژە بە بوونی پەیوەندی دەکات لـەنێوان شـاخی بـەرز و دروسـتبوونی هـەورەکان و دابـارینی ئـاوی شـیرین لێیانـەوە. ئـەوەش بـە باسکردنی شاخ هاوڕێ لەگەڵ ئەو ئاوەی لە هەورەکانەوە دادەبارێت.

زانستی نوێ دەڵێت: "گرنگترین فاکتەرە سروشتیەکانی ساردکردنەوەی هەوای کەش بریتییە لـە بـا و شـاخەکان. شـاخە لوتکـە بـەرزەکان لـەکاتی بەرەنگاربوونـەوەی (بـا)ی ئاسـۆیی پەسـتان نـزم، ناچـاری دەکـات بـۆ سـەرەوەی کـەش بەرزبێتـەوە، بـەوەش هـەڵمی ئاوەکـەی کـە تێیـدا سـاردەبێت و چـڕدەبێتەوە بـۆ دروسـتبوونی هـەور، لوتکـەی شـاخە بەرزەکانیش هەورەکان ساردەکەنەوە و کاردەکەنـە سـەر چڕکردنەوەی و دابارینی باران لێیەوە.

لە ئایەتە پیرۆزەکەدا هەردوو باسی (شاخی دامەزراو) و (ئاوی سـازگار) بەدواییەکدا هاتوون، وەك ئاماژەیەك بەوەی لەنێوانیاندا پەیوەندی هەیە... لوتکەی بەرزی چیاکان ڕۆڵی گەورەیان هەیە لە دابـارینی ئـاوی سـازگار بـۆ

مـرۆڤ، کشـتوکاڵ و ئـاژەڵان، ئـەوەش زانایـانی جوگرافیـای سروشـتی و چاودێریی قەناعەتی تەواویان پێیەتی.

لـە زانیارییـە گشـتییەکان ئەوەیـە کـە سەرچـاوەی ڕووبارەکـان لـە شاخەکانەوەیە و ئاوی سازگار –واتە شیرین– سەرەتا بەڵگەی ئاوی بارانە، بەڵام ئەوەی لە ئایەتەکەدا بە نەناسراو (نكرة) هـاتووە، مانـای گشـتیبوون دەگەیـەنێت، ئـەوەش هـەموو ئـاوی شـیرینی زەوی دەگرێتـەوە، جا ئـای ڕووبار بێت یان بیر یاخود باران... لەڕاستیدا باران لە ئـاوی ڕووبـار و ئـاوی شـیرینی سەرچـاوەکانەوە دروسـتبووە، ئـاوی دەریـا و زەریاکـان بـە بەردەوامی دەبنە هەڵم، پێبەپێی سوننەتی خودایی لە بەهەڵمبوونی ئاو لـە بارودۆخـە جیاوازەکانـەوە، لـە سـوڕێکدا کـە ژیـانی سـەر زەوی لەسـەر دەوەستێت بێئەوەی کەمێکیش لەئاوی شیرین لەناوبچێت.

وەسفی شاخەکان بە لوتکەبەرز (شـامخات) لـە ئایەتەکانـدا ڕاستییەکی تـر و دیاردەیـەکی سـەرنجڕاکێش دەردەخـات، ئـەویش دیـاردەی بـەفری هەمیشەییە بە لوتکەی هەموو شاخەکانەوە، کە پلەی گەرمی لە لوتکەکاندا هەمیشە لەژێر سفرەوە دەبێـت (ئەگـەر بەرزییەکـەی لەسـەروو ڕادەیـەکی دیـاریکراوەوە بێـت) ئـەوەش بەنـدە لەسـەر شـوێنەکەی لەسـەر هێڵـی یەکسـانی، زۆرتـرین بـەرزی دەسـتپێکردنی ناوچـەی بـەفر، یـاخود (هێڵـی بەفری هەمیشەیی) وەك ناسراوە.

جێی ئاماژەپێدانـە کـە خـودی شـاخەکان خۆیـان بـەهۆی ئـەمبارکردنی ئاوی بەفر و بارانەوە دەبنە سەرچاوە بۆ ئاوی ژێر زەوی و کانیاوەکان.

کرداری داماڵین شاخەکانی بۆ تەختانی و دەشت گۆڕیوە

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا﴾البقرة/٢٢، واتە: ئەو زاتـە (الله) زەوی کـردووە بـە فـەرش و جێگـای نیشتەجێبوون و ژیان بۆتان.

یـان دەفـەرموێت: ﴿وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ﴾الذاريات/٤٨، واتـە: زەویشـمان ڕاخسـتووە (ژیانمـان لەسـەری ئاسـانکردووە) بەڕاسـتی خـوا زاتێکی کارساز و کاربەجێیە.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِّتَسْلُكُوا۟ مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا﴾نوح/١٩-٢٠، واتە: هەر خوا زەوی بـۆ ڕاخسـتوون، تـا (بـە ئـارەزووی خۆتان) پیایدا بگەڕێن لە ڕێگا فراوانەکاندا.

ئایەتـە پیرۆزەکـان ئامـاژە بـەوە دەدەن کـە بەشـێکی تـەنکی تـوێکڵی زەوی خوای گەورە سازاندوویەتی تاکو دروست و شیاو بێت بۆ ژیانی ئاژەڵ و ڕووەك و ئامادەییـەك بـۆ پێشـوازی لـە مـرۆڤ... لەڕاسـتیدا لێکۆڵینـەوە زانستیەکان بەتەواوی هاوتای ئایەتە پیرۆزەکانن.

زانایان دەڵێن: توێکڵی زەوی لەدوای ئەوەی بارستەیەکی ئاگرین بـووە، لەدوای تێپەڕبوونی ملیۆنان ساڵ گـۆڕاوە بـۆ چینێکی ڕەقبـوو کـە بـەرز و نزمـی قـووڵی هـەبووە، پاشـان فاکتـەرەکانی دامـاڵین (تعرية) هـات و شاخەکانی گۆڕی بۆ گرد و بۆ دەشت و ڕێڕەو و جۆرگـەلی جیـاوازی خـاك و شیاو و گونجاو بۆ مانەوەی مرۆڤ و ئاژەڵان لەسەری.

پێشبینی قورئانی پیرۆز بە هۆکارەکانی گەیاندن

قورئـانی پـیرۆز پێشـبینی ئـامێری تەلـەفۆن و ئـامێری نـاردن (کـە پێیـدەوترێت ڕادیـۆ) کـردووە.. هـەروەها پێشـبینی تەلـەگراف و تلفاز کە پێیـدەوترێت تەلـەفزیۆن... ئـەم داهێنانـە زانسـتیانە کاریگـەری گـەورە و بەرچاویان هەیە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، بـەڵکو بوونەتـە بەشـێکی سـەرەکی لـە چالاکی و جوڵەی ڕۆژانەی ژیانی مرۆڤ.

خوای گەورە لە قورئانی پـیرۆزدا دەفـەرموێت: ﴿وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾سبأ/٥٣، واتە: هەر لـە دوورەوە باسـی نهێنی و شـاراوەکانیان دەکرد و دەمیان لێدەدا.

ئایەتەکــە مانــای نامــەکانی فاکســـیش لـــە خۆدەگرێــت، کــە لــە چاوترووکاندنێکدا بۆ دوورترین وڵات دەگوێزرێتەوە.

پێشبینیکردنی قورئانی پیرۆز بەهۆکارە نوێیەکانی گواستنەوە

زۆرێك لە ئیعجازە قورئانییەکان لای کەسە پێشینەکان نادیار و نـەزانراو بـووە، لەگـەڵ ئـەوەش بـاوەڕی تـەواویان پێیـان هـەبووە و لێکدانـەوە و شیکردنەوە و تێگەیشتنیان لە ماناکانیـان بـۆ پـەروەردگار بەجێهێشـتووە. هەرچەند هەوڵی تەواویان داوە تاکو تەواو لە ماناکانیان تێبگەن، توانیویانە هەندێك لە ئایەتە ئیعجازییەکان بە گومانی زیاتر قبوڵکراو، لێکبدەنەوە، کە هێشتا نەگەیشتووەتە پلەی دڵنیایی تەواو (یەقین)، چونکە دڵنیـایی تـەواو پێویستی بە یەکلاکردنەوە و بڕینەوە هەیە کە هیچ نکوڵیەکی تێنەکەوێت.

یەکێك لەو غەیبیانەی قورئانی پیرۆز هـەواڵی لـەبارەوە دەدات، هۆکـارە نوێیـەکانی گواسـتنەوەیە، وەك لـە ئایەتێکـدا خـوای گـەورە دەفـەرموێت:

﴿وَءَايَةٌ لَّهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي ٱلْفُلْكِ ٱلْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾ یس/٤١-٤٢، واتـە: بەڵگـە و نیشـانەیەك (لـە هێـز و دەسـەڵاتمان) ئەوەیە کە ئێمە نەوەکانیانمان لە کەشتییەکدا هەڵگرت هـەروەها کەشـتی و هۆکاری تری هاتوچۆی لە وێنەی ئەو بۆ سازاندوون.

مەبەست لە ﴿مَا يَرْكَبُونَ﴾ لە ئایەتەکەدا، ئەو هۆکارانەیە کە بەهۆیەوە لە وشکانیدا پێی دەگوێزرێنەوە ئەوەی وەك کەشتی وەهایـە، وەك ئۆتۆمبێلـە

گوێزەرەوە گەورەکان کە ژمارەیەکی زۆر زۆر لەخەڵکی و پێداویستیەکانیان هەڵدەگرن.

هـەروەها ئـەو ئایەتـەی دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلۡعِشَارُ عُطِّلَتۡ﴾التکویر/٤، واتە: کاتێك وشترانی ئاوس کە تەمەنی بارداریان دەمانگە گوێیان پێنەدرا.

مانای ئایەتەکە بەمجۆرەیە، ڕۆژێـك دێـت (عِشـار) گرنگـی نامێنێـت بـۆ گواستنەوە و سوود وەردەگیرێت لـە فڕۆکـە و شـەمەندەفەر و ئوتۆمبێـل و دۆزینەوەکانی سەردەم و جگەلەوانەش لە هۆکارەکانی گواستنەوە..

گەشەکردنی هۆیەکانی گواستنەوە

قورئانی پیرۆز لە سەردەمێکدا هاتووەتە خـوارەوە کـە تیایـدا مـرۆڤ بـۆ گواسـتنەوە و پەیوەنـدیکردن پشـتی بەسـتووە بـە هۆکـارە سـەرەتایی و سادەکان بەشێوەیەك کە زیاتر نەبووە لە بەکارهێنانی ئاژەڵ، لەکاتێکدا بۆ پەیوەندیکردن پشت دەبەسترا بە کۆتری نامەبـەر یـاخود نـاردنی هـەواڵ و نامـە بـە کەسـێکدا، ئـەو کەسـەش بۆگەشـتەکەی دیسـانەوە ئـاژەڵی بـەکاردەهێنا... هـەروەها ناوەنـدەکانی گواسـتنەوەی دەریـایی کـە زیـاتر بەهۆی بەکارهێنانی چـارۆکەوە دەبـوو (بـا) پـاڵی پێـوە دەنێـت و بـەوەش دەجوڵێت.

لـەو سـەردەمەدا قورئـان دابـەزی و پێغەمبـەر (ﷺ) هـات تـا بـاس لـە داهاتوویەك بکات گۆڕانکاری لەو هۆکارانەی گواستنەوەدا ڕوودەدات کـە تـا ئەو کاتە ناسـرابوون، وەك پێغەمبـەر (ﷺ) دەفـەرموێت (لَتَـركَبُن القُـلاصَ

فلايسعى عليها) ئێوه واز له (قُلاص) دەهێنن كه ناتوانرێت هـەوڵی لەسـەر بدرێت... لێرەدا مەبەست له (قُلاص) وشتره.

لـه سـەردەمێكدا كـه وشـتر هۆكـاری گواسـتنەوه بـوو، قورئـانی پـیرۆز دابەزی تا بەخەڵكی ڕابگەیێنێت ئەو هۆكارانەی گواستنەوه كه هەیانه، تەنها چـەند هۆكـارێكی زۆر سـەرەتایی و سـادەن، لـه داهـاتوودا سـەردەمێك دێتەپێشـەوه چـەند هۆكـارێكی تێدا دروسـتدەكرێت كـه نـەیانزانیوه، وەك ئەوەی خـوای گـەوره هەواڵـدەدات: ﴿ وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾النحـل/٨، واتــه: ئەسـپ و مـاین و هێسـتر و گوێدرێـژی (بـەدیهێنان تـا بـۆ) سـواری و گواسـتنەوه بـەكاری بهێـنن (سەرەڕای) دیمەنی قەشەنگیان، و شـتی تـریش دروسـتدەكات (كـه ئێسـتا ئێوه) نایزانن.

به بیری هیچ یەكێك له پێشینەكاندا نەهاتووه وتەی خـوایی ﴿وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ واته: ئۆتۆمبێل و شەمەندەفەر و فڕۆكـه و ژێردەریایی و لـەو بابەتانه، بەڵام خوای گـەوره لـه ئایەتێكی تـردا باسی ئـەم گەشـەكردنەی كـردووه و دەفـەرموێت: ﴿وَءَايَةٞ لَّهُمۡ أَنَّا حَمَلۡنَا ذُرِّيَّتَهُمۡ فِي ٱلۡفُلۡكِ ٱلۡمَشۡحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقۡنَا لَهُم مِّن مِّثۡلِهِۦ مَا يَرۡكَبُونَ ﴾يس/٤١-٤٢، واته: بەڵگەو نیشـانەیەكی تـر (لـه هێـز و دەسـەڵاتمان) ئەوەیـه كـه ئێمـه نـەوەكانیانمان لـه كەشـتییەكەدا هەڵگرت، هەروەها كەشتی و هۆكاری تری له وێنەی ئەوەمان بۆ سازاندون.

ئەم ئایەته باس له (فُلك) دەكات، ئـەویش ئـەو كەشتییەیه كه خـەڵكی هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوه له دەریاكاندا.

هەروەها بەرامبەر ئەم وتەیەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِۦ مَا يَرْكَبُونَ﴾ هیچ کەسێك لەو سەردەمەدا زانیارییان دەربارەی ﴿مِّثْلِهِۦ﴾ هاوشێوەیی نەبووە هەرچەند ڕۆچوبێت لە بیرکردنەوەشیدا، هەرگیز بیری لەوە نەکردووەتەوە (شتێك) هەبێت بگاتە مانگ یان مەریخ و خێراییەکەی لەخێرایی دەنگ زیاتربێت. نەخێر، بەڵکو قورئانە ئاستی ژیری بەرامبەر (مخاطب) بەرزدەکاتەوە تاکو دەربارەی زەمەنی فەزایی لەگەڵی بدوێت، کە تیایدا هۆکارەکانی فڕین بەکاردەهێنرێت و لەچینێك بۆ چینێکی تر مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، لە هەسارەیەك بۆ هەسارەیەکی تر.. ئەمەیە قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێدەکات کاتێك بە سوێند دەستپێدەکات و دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَٱلَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَٱلْقَمَرِ إِذَا ٱتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ ٱلْقُرْءَانُ لَا يَسْجُدُونَ﴾الإنشقاق/١٦-٢١، واتە: واتە سوێند بە ئاسۆ کە سوور هەڵدەگەڕێت و بەشەو و ئەوەی کۆی دەکاتەوە، و بەمانگی چواردە کاتێك کە تێر و تەواو و گەورە و درەخشانە ئێوە گۆڕانکاری و حاڵەتی زۆرتان بەسەر دێت، باشە ئەوە چیانە و بۆچی ئیمان ناهێنن؟ کاتێك کە قورئانیش بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە سوژدەنابەن و ملکەچ نابن؟

ئەم بابەتە لەبەر زۆر نامۆبوونی بە دەروونی مرۆڤەکان پێویستی بە سوێند هەبووە، تاکو دڵنیایی زیاتر لەسەری بدرێت، بەڵام کاتێك مرۆڤ گەیشتە ئەم پلە لەگەشەکردندا و دەبینێت قورئان بۆی باسکردووە، ئیتر بۆچی باوەڕناهێنێت.

سەرەڕای ئاشکرایی ئایەتەکە (وەك دەبینین)، هیچ یەکێك لە ڕاڤەکارە پێشینەکان باسیان لە بابەتی گەشتکردن بۆ فەزا نەکردووە وەك مانایەك لە ماناکانی ئەم ئایەتە... لەبەرئەوەی ڕاڤەکاری قورئان لەو سەردەمەدا وایداناوە ئەگەر ئەوە باس بکات ڕووبەڕووی ڕەخنە و دژایەتی دەبێتەوە، چونکە ئەگەر وابێت ئەوا قسەی لە شتێك کردووە لە دەرەوەی سوننەتەکانی سەردەم، بەڵام دەبێت ئەوە لەبەرچاو بگیرێت کە دەبێت خوای گەورە شەوڕەوی بە محمد (ﷺ) کردووە لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقسا، پاشان میعراجی کردووە، ئەمەش لەو سەردەمەدا بووە. هەربۆیە بیستنی ئەو ڕووداوە لەلایەن بێباوەڕەکانەوە جێگای سەرسوڕمانێکی زۆر بووە تاکو مەسەلەکە گەیشتووەتە گاڵتەپێکردن، بەڵکو هەندێك لە باوەڕدارانیش نزیك بووە گومانیان بۆ دروستببێت.

هەر لەم میانەیەدا خوێندنەوەیەکی تر لە خوێندنەوە دروستەکانی قورئان هەیە بەمشێوەیە: ﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ﴾ بەوەی پیتی (ب)ی وشەی (لَتَرْكَبَنَّ) فەتحەی هەبێت، بەم شێوەیە خیتابەکە بۆ محمدە (ﷺ) پەیمانی دەداتێ بە گەشتکردن پێی چین بەچین، ئەمەش بەشێوەیەکی کرداری بە پێغەمبەر (ﷺ) کرا لە ڕووداوی شەوڕەوی و میعراجدا، بەڵام بەوەی پیتی (ب)ی وشەی(لَتَرْكَبُنَّ) زەممەی هەبێت... نازانیت... لەوانەیە گەشتکردن بۆمان (بۆ سەرجەم مرۆڤایەتی) هێشتا لە سەرەتایدا بێت، و لەوانەیە چەندین هۆکاری تر هەبن کە تا ئێستا نەدۆزراوەتەوە بۆ هەڵگرتن و گواستنەوەی مرۆڤ بۆ دوورتر لەو شوێنانەی تا ئێستا توانیویەتی پێی بگات.. نازانییت..

قورئانی پیرۆز باس لە هۆکارێکی تری گواستنەوە دەکات (کە تا ئێستا نەزانراوە) شتەکان هەڵدەگرێت و دەگوێزێتەوە بەلایەنی کەمەوە بە خێرایی ڕووناکی ئەگـەر خێراتـر نـەبێت... ئـەوەش مرۆڤـە کـە تائێسـتا تـەنها توانیویەتی دەنگ و وێنەی بە خێرایی ڕووناکی بگوێزێتەوە لە ڕێگای مانگە دەستکردەکان و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێتەوە، بـەڵام نەگەیشتووەتە ئـەوەی تەنەکان بەشێوەی مـاددی ڕاسـتەقینەی خۆیانـەوە بـە خێرایـی ڕووناکی بگوێزێتەوە. گەیشتووە بـەوەی بیانگوێزێتـەوە، بـەڵام بـە خێرایـی کـەمێك زیاتر لە خێرایی دەنگ. هەتاکو ئێستا (بـەم ساتەشـەوە) مـرۆڤ خـەون بـەو ڕۆژەوە دەبینێت کە تیایدا بتوانێت تەنـەکان بـە ڕاسـتەقینە و بـە خێرایـی ڕووناکی بگوێزێتەوە.

ئەو ئایەتەی دەربارەی ئەم بابەتـە دەدوێـت ئەوەیـە کـە خـوای گـەورە لەسەر زمانی سـولەیمان پێغەمبـەر (سـەلامی خـوای لێبێـت) دەگێڕێتـەوە، کاتێك داوای لە سەربازەکانی کرد (لە پەری ئەوانی تریش) پێشبڕکێ بکـەن لەسەر گواستنەوەی عەرشەکەی بەڵقیس لە یەمەنەوە بۆلای ئـەم لـە وڵاتـی شام، کە دووریەکەی بە هەزاران کیلۆمەتر مەزەنـدە دەکرێت (وەك پێشـتر باسمانکرد).

وەك تێبینی دەکەین ئەم قورئانە پڕیەتی لە پەند و بەرچاوڕوونی و وانە و زانسـت... ئایـا ئـەو ڕۆژە دێـت کـە موسـڵمانان گەنجینـە شـاراوەکانی دەربهێنن؟

ئایـا مـرۆڤ دەتوانێـت بکاتـە هۆکارێـك خێرایـی ڕوونـاکی هـەبێت بـۆ گواستنەوەی شتەکان بە جەستە ڕاستەقینەکانی خۆیانەوە؟ واز لە ڕۆژگـار دەهێنین وەڵام بداتەوە...

كانزا و ناكانزاكان

كانزا و ناكانزاكان له قورئانی پیرۆزدا

خــوای پــه‌روه‌ردگار ده‌فــه‌رموێت: ﴿أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةُۢ بِقَدَرِهَا فَٱحْتَمَلَ ٱلسَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَٰعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ وَٱلْبَٰطِلَ ۚ فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ﴾الرعد/١٧، واته‌: هه‌ر ئه‌و زاته‌یه‌ له‌ ئاسمانه‌وه‌ بارانی باراندووه‌، به‌ ئه‌ندازه‌ی ئه‌و دۆڵ و نشێوه‌ به‌هۆی ئه‌و بارانه‌ پڕده‌بن (ئینجا لافاوێك دروست ده‌بێت)، ئه‌و لافاوه‌ كه‌فوكوڵی به‌رز هه‌ڵگرتووه‌، هه‌روه‌ها له‌سه‌ر ڕووی ئه‌و كانزایانه‌ی ئاگری تێبه‌رده‌ده‌ن و ده‌یتوێننه‌وه‌ به‌ ئاگر بۆ دروستكردنی خشڵ (وه‌كو ئاڵتون و زیو و پلاتین) یاخود بۆ پێویستی تر (وه‌كو ئاسن و مس و قورقوشم) كه‌فوكوڵ دروستده‌بێت وه‌ك كه‌فوكوڵی سه‌ر ئاوه‌كه‌، ئا به‌وشێوه‌یه‌ خوا نموونه‌ ده‌هێنێته‌وه‌ بۆ هه‌ق و ناهه‌ق، بۆ ڕاست و ناڕاست، جا ئه‌وه‌ی كه‌فوكوڵه‌ و بێسوود و بێكه‌ڵكه‌ ده‌ڕوات و ده‌پوكێته‌وه‌، به‌ڵام ئه‌وه‌ی سوودبه‌خش و به‌كه‌ڵكه‌ بۆ خه‌ڵكی له‌سه‌ر زه‌ویدا هه‌ر ئه‌وه‌ ده‌مێنێته‌وه‌، ئا به‌وشێوه‌یه‌ خوا نموونه‌ جۆراوجۆره‌كان ده‌هێنێته‌وه‌.

قورئانی پیرۆز ئاماژه‌ی داوه‌ به‌ پوخته‌كردنی كانزاكان له‌ ناكانزاكانه‌وه‌، ئه‌وه‌ش به‌ تواندنه‌وه‌یان له‌ فڕنی تایبه‌تیدا كه‌ پله‌ی گه‌رمی تیایدا بۆ ئه‌و پله‌یه‌ به‌رزده‌كرێته‌وه‌ كه‌ مادده‌ی خاو، ئه‌و ناكانزا و خڵته‌ و نه‌خوازراوانه‌ی تێدایه‌، بتوێته‌وه‌. ئه‌وه‌ش به‌ خڵته‌ و پیسی ناوده‌برێت.

ئەو خڵتـە و پیسـیە دەکەونـە سـەرەوەی مـاددە تواوەکـە و کانزاکـەش لـە بەشی بنکەوەی کۆدەبێتەوە و دەکرێت جارجارە ڕابکێشرێت و لە شـێوە و قاڵبی ڕێکوپێـك و خواسـتراودا ڕەق بکرێنـەوە، تـاکو ئـەو شـێوە و دیمەنـە جیاوازانەیان لێ دروستبکرێت کە مرۆڤ لە کاروباری ژیانیدا بتوانێت بەکاریان بهێنێت.

قورئانی پیرۆز باسی لە بەکارهێنانی ئاگر کردووە لەلایـەن مرۆڤـەوە بـۆ تواندنـەوەی مـاددە ناکانزاکـان کـە لەپیشەسـازی خشـڵ و ئامێرەکـان و پێداویستییەکاندا بەکاردەهێنرێت، ئەوەش لە ئایەتەکەی پێشـوودا، خـوای مـەزن دەفـەرموێت: ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ﴾ واتـە: لەسەر ئەو کانزایانـەی ئـاگری تـێ بـەردەدەن و دەیتوێننـەوە بـە ئـاگر بـۆ خشڵ یاخود بۆ پێویستی تر.

جێی باسە قورئانی پیرۆز ئامارەی بە چوار لە کانزاکـان (Metal) داوە، ئەوانیش: ئاسن، مس، زێڕش و زیو.

دارِشتە کانزاییە پتەوەکان

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْـهِ قِطْـرًا﴾ الكهـــف/٩٦-٩٧، واتە: (ذوالقرنین وتی): پارچە ئاسنم بۆ بهێنن و (کەڵەکەی بکەن) هەتا ئەمبەر و ئەوبەری کێوەکەی پڕکرد، ئەوسا فەرمانیدا، تا بە (موشـەدەمە) فووبکەن لەو ئاگرەی لەژێریـدا کرابـووەوە، هـەتا کاتێـك هـەمووی کـرد بـە ئاگر، ئینجـا (ذوالقـرنین) وتـی: ئـادەی مسـی تـواوەم بـۆ بهێـنن تـا بیکـەم بەسـەریدا (مـس لەگـەڵ ئاسـندا تێکـەڵ بکرێـت پێکهاتـەیـەکی بـەهێزی لـێ دروستدەبێت)، ئەوسا ئیتر (یەئجوج ومەئجوج) نە توانیـان سـەربکەون، نـە توانیان کوناودەری بکەن.

دارِشتەی پتەو ئاوێتەی ئاسنە لەگەڵ توخمێك یان زیاتردا، ئـەو توخمـە سـەریارکراوانە سیفەتە ناوەکیـەکانی دەگۆڕێـت و زیـاتر پتـەوی دەکـات و وایلێدەکات بـەرگری ژەنـگ و خۆرکـە بگرێـت، لەگـەڵ چـەندین سـیفەتی بەسوودی خواستراوی تر.

قورئانی پیرۆز لە چیرۆکی (ذي القرنين)دا بـەڕوونی ئامـاژە بـەو هونـەرە دەکات، کاتێك خوای گەورە ڕێنمونی کردووە تاکو مسی تواوە (القطـر) بـۆ ئاسنەکە سەریار بکات و بەوەش زۆر پتەو و سەخت بووە.

لەم دواییانەدا ئەم ڕێگایە بەکارهێنرا لە بەهێزکردنی ئاسندا، بینرا سەرباركردنی بڕێك مس بۆی، بەرگری و پتەویی چەند هێند دەکات.
جێی باسە ئاسنی پوخت وەك هەندێك لە داڕشتەکانی پتەو و بەهێز نییە، جۆرەکانی پۆڵا هەموویان داڕشتەی ئاسنن لەگەڵ کەمێك کاربۆن یان مەنگەنیز...

لەدەستدانی نەرمونیانی کانزاکان

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ قَالَ فَٱذۡهَبۡ فَإِنَّ لَكَ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَۖ وَإِنَّ لَكَ مَوۡعِدٗا لَّن تُخۡلَفَهُۥۖ وَٱنظُرۡ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِي ظَلۡتَ عَلَيۡهِ عَاكِفٗاۖ لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا ﴾طـه/٩٧، واتـە: (موسـا بـە سـامیری) وت: دەبڕۆ تـا ماویـت لـە ژیانـدا (هەرکەسێك نزیکت کەوتەوە دەبێت) بڵێت: بەهیچ شێوەیەك بەریەککەوتن نییە (دیارە کە دەستی هەر کەسی بەرکەوتبێت تووشی ئازارێکی زۆر بووە)، دڵنیاشبە کاتێکی تریشت بۆ دیاریکراوە، کە هەرگیز ناتوانیت لێی دەرباز ببیت، سەرنجی خواکەشت بـدە کـە بەدەوریـدا دەسوڕایتەوە و دەتپەرسـت، دەبێـت بیسـوتێنین و هەلاهەلای بکەین و بیخەینە ناو دەریاوە.
کانزاکان بە نەرمونیانی (مرونەت) جیا دەکرێنـەوە (واتـە توانابییـان بـۆ پێکهێنانیان لە پلەی گـەرمی ئاسـاییدا یان بـە کـەمێك گـەرمکردن)، بـەڵام ئەگـەر زۆر گـەرم کـرا و کتـوپڕ سـارد کرایـەوە، ئـەوا نەرمونیانییەکـەی

لەدەســتدەدات و هــەر نوشــتێنرایەوە یەکســەر دەشــکێت و بــەهۆی ساردکردنەوەکەوە لەتوپەت دەبێت و هەلاهەلا دەبێت.

لە چیرۆکی (سامیری)دا کە پەیکەری گوێرەکەیەکی بۆ نەوەی ئیسرائیل لـە زێـڕ دروسـتکرد، موسا پێغەمبـەر (سـەلامی خـوای لێبێـت) فەرمانیـدا پەیکەرەکە زۆر گەرم بکرێـت (بسـوتێنرێت) پاشـان بـە ساردکردنەوەیەکی کتوپڕ لە ئاودا هەلاهەلا بکرێت، لەبەرئەمەیە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا﴾.

نیشتمانی خامی توخمەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٖ مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهَاۚ وَمِنَ ٱلۡجِبَالِ جُدَدُۢ بِيضٞ وَحُمۡرٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٞ﴾فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجت نەداوە کە بەڕاستی خوا لـە ئاسمانـەوە بـارانی باراندووە و جـا ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنا کە ڕەنگیان جیاوازە. هەروەها هەندێك لـە کـەژ و کێوەکانمـان بـە زنجیرە کێشاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئـەوانیش ڕەنگیان جیاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

ئـەم ئایەتـە لـەڕێی باسـکردنی ڕەنگـی شـاخەکانەوە کـە بەشـێوەیەکی گشتی ڕەنگی بـەردەکانی پێکهاتـەی شـاخەکان پەیوەنـدی سـەرەکیان بـە پێکهاتـەی کـانزایی و کمیاییانـەوە هەیـە، ئامـاژە بەشـوێنگەی دەرهێنـانی

ماددەی خـامی توخمـەکان دەدات، بـە ڕەنگـەکانیان باسیان دەکات، کـە ڕەشـی و سـووریی زیـاتر هـەن لـە گـرنگترین ئـەو توخمانـەی دەچـنە نێـو داهێنانەکانەوە وەك ئاسن و مس و مەنگەنیز.

سـپیش خـامی توخمـە گرنگـەکانی وەك ئەلـەمنیۆم و مەگنسـیۆم و خارسین دەگرێتەوە، ڕەنگەکانی تریش بەڵگـەی توخمـەکانی تـرن، بـەوەی لەم سێ ڕەنگە (بەڕێـژەی جیـاوان) کۆمەڵێکـە تـر پێکـدێن، لـە قورئانیشـدا ئاماژە بەمە کراوە کە دەفەرموێت: ﴿مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا﴾.

قورئان ئاماژەی بەو توخمانە داوە کە بوونیان لـە هـەموو داهێنانەکانـدا گرنگە لەڕووی جیاوازی نێوانیانەوە لە پێکهاتنیان لە هەر سـێ تەنۆلکەکـە، کە خوای گەورە سەرجەم توخمەکانی لێ پێکهێناون (ئـەلیکرتۆن و پرۆتـۆن و نیوترۆن). هەروەها ئاماژەیداوە بەو توخمانە لـەڕووی چـوونی شـوێنگە و ڕەنگی خامەکانیانەوە لە شاخەکاندا. گـرنگترین ئـەو توخمانـەش لـە ڕووی چوونیەوە بۆ نێـو داهێنانـەکان بریتییـە لـە ئاسـن، قورئـانی پـیرۆز باسـی لێکـردووە و لەبـەر بایـەخی گـەورەی ئاسـن لـە ژیـانی مرۆڤـدا یـەکێك لـە سورەتەکانی بەناوی (الحدید) ناوناوە.

ئەوەی لەژێر خاکدا هەیە

سەرەتا پێویستە ئەوەمان لەیادبێت، زانیاریی دەربارەی ئەو گەوهەرانەی لەژێر خۆڵدا هەن پێش چوارده سەده هەرگیز یەکسان نییە بە زانیاریمان لەکاتی ئێستادا... زانیارییەکان دەربارەی ئەو ماددانەی لەژێر خاکدا هەن لە ڕابردوودا تەنها کورت بووەتەوە لە زانین و ناسینی هەندێك کانزای نزیك لە ڕووی زەوی و بە بڕێکی زۆر کەمیش، بەلاّم ئەوەی ئێستا دەیزانین زۆر زیاترە لەوەی پێشوو.

ئەمڕۆ ئەو مادده و کانزایانەی لەژێر خۆڵدا هەن، دەبنەهۆی بەرزکردنەوە یاخود نزمکردنەوەی دەوڵەتێك چ لە ڕووی ئابوری و کۆمەلاّیەتییەوە بێت یان هەر ڕوویەکی تر. لەو مادده و کانزایانە وەك زێڕ و زیو و خەڵوزی بەردین و فۆسفات و ئەلەمنیۆم.

جێی باسە یەکێك لەو پێکهاتە هەرە گرنگانەی لە زەویدا هەیە (ئەگەرچی کانزا نییە)، بریتییە لە نەوت، لەڕووی ئابورییەوە نەوت بایەخێکی گەورەی هەیە.

سەدان کانزا هەن دەچنە نێو پیشەسازی هاوچەرخەوە و هەرگیز لە پێشوودا نەزانراون (وەك یۆرانیۆم) کە هەمووشیان لەژێر خاکی زەویدان. هەروەها ئەو ئاوەی زەوی لەژێر توێکڵەکەیدا بە بڕێکی زۆر کۆی کردووەتەوە و بەشێوەیەکی سەیر لە خراپبوون و بۆنکردن پارێزراوە... ئەمە هەرگیز لەکاتی دابەزینی قورئاندا نەزانراوە، بەلاّم قورئانی پیرۆز لەو

سەردەمەدا ئاماژە بەو گەنجینانە دەدات کە نە محمد (ﷺ) و نە هیچ کەسێکی تر نەیاندەزانی. وەك دەفەرموێت: ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ۝٥ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ ٱلثَّرَىٰ﴾ طـه/٥-٦، واتە: خوای میهرەبان چووە سەر تەختی فەرمانڕەوایەتی بەو شێوەیەی کە لایەق بەخۆیەتی و هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا و هەرچی لە نێوانیاندا هەیەو هەرچی لەژێر خاکدایە خوا خاوەنیانە.

دەرچوونی قورساییەکانی زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلْأَرْضُ مُدَّتْ ۝٣ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾ الإنشقاق/٣-٤، واتە: کاتێك دێت زەوی پان و بەرین دەبێتەوە، هەرچی لەناویدا هەیە فڕێی دەداتە سەر ڕووکاری و خۆی خاڵی دەکات.

هەروەها دەفەرموێت: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝١ وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾ الزلزلة/١-٢، واتە: کاتێك زەوی دەهێنرێتە لەرزە و بومەلەرزە زۆر بەهێزەکەی بۆ پێشهات، هەرچی لە زەویدا هەبوو لە ماددە سەنگینەکانی ناوی دەرییەڕاند و هێنایە دەرەوە.

زانستی نوێ ئاشکرایکرد کە ناواخنی زەوی زۆر قورسە، چەندە قورستر بێت کێشکردنیشی زیاتر دەبێت. هەرچەند قوڵی ناواخنی زەوی پتر بێت هێندەش زەوی قورستر دەبێت تادەگەینە کرۆکی زەوی، لەوێدا ماددەیەکی

شــلی قــورس هەیــە بــەدەوری نــاوکی زەویــدا دەســوڕێتەوە و لــە سوڕانەوەکەشیەوە هێڵە موگناتیسییەکانی کێشکردن دروستدەبێت.

کەی قورساییەکانی زەوی دەردەچن؟

قورئـانی پـیرۆز هەواڵیـداوە لـەبارەی دەرکردنـی قورسـایی زەوییـەوە لەکاتێکدا کـە زەوی دەهێنرێتـە لـەرزە و زەمینلـەرزین ڕوودەدات، واتـە لـە ڕۆژی قیامەتدا، بەڵام هێشتا ئەو قورساییانە دەرنەچوون، ئاخۆ لەوکاتـەدا هێزی کێشکردن لەکوێ بێت؟

"د.سـتیفلز"ی ئـەمریکی لەگـەڵ ژمارەیـەك لـە موسـڵمانانـدا بەشـداری کۆنگرەیەکی کرد دەربارەی ڕاڤـەکردنی ئایـەتی: ﴿إِذَا زُلۡزِلَتِ ٱلۡأَرۡضُ زِلۡزَالَهَا ۝١ وَأَخۡرَجَتِ ٱلۡأَرۡضُ أَثۡقَالَهَا﴾، ئــەو وتویــەتی: قورســاییەکانی زەوی لەنێویدایە، لەپاشان ئەو قورساییانە دەردەچن و دێنـە دەرەوە. (دروست وەك ئەوەی ئایەتەکە ئاماژەی پێدەدات).

لەئایەتەکـەی تـردا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا ٱلۡأَرۡضُ مُدَّتۡ ۝٣ وَأَلۡقَتۡ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتۡ﴾ لـە وشـەی (تخلّـت– خـۆی خـاڵی دەکـات) ڕابمێنـە... کەواتە زەوی قورساییەکانی گرتووە... ئاخۆ ئەو کارە چۆنە؟

ئایا شتێك هەیە ئەو قورساییانەی نـاخی زەوی کـێش بکـات و بگرێـت.. بەڵێ... ئەویش هێزی کێشکردنی زەوییە. قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێداوە و زانست تازەبەتازە دۆزیویەتیەوە. بەڵام ئایا هۆکاری ئەو کێشکردنە چییە؟ لەڕاسـتیدا هۆکـاری ئـەو کێشـکردنە بـوونی قورسـاییەکانی زەوییـە لـە ناواخنیدا.

خوای گەورە ڕاستی فەرمووە: ﴿وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ﴾الذاريات/٢٠.

کانزای ئاسن

کاتێك زانایان دیراسەی بنەڕەتی ئاسنیان کرد، بۆیان دەرکەوت کە بەگشتی ئاسن لەسەرجەم کانزاکانی تری سەر زەوی جیاوازە، بینیان پێکهاتەی ئاسن لە ئەتۆمەکانی خۆڵی زەوی پێکنەهاتووە، بەڵکو لە ئەنجامی هاتنی نەیزەك و شوهبەوە پەیدابووە کە لە ئاسمانەوە ساڵانە هەزاران هەزاریان لێ دەکەوێتەخوارەوە بۆ سەرزەوی، کێشی هەندێکیان دەگاتە نزیکەی هەزاران تەن.

لەساڵی (١٩٠٢) لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نەیزەکێکیان دۆزییەوە کێشەکەی (٦٢ تەن) بوو و لە دارشتەی ئاسن و نیکل بوو، هەروەها نەیزەکێکی تر بەکێشی (١٢ تەن) لە پۆڵەندا دۆزرایەوە. هەموو زانایانی فەلەکیش لەو بڕوایەدان کە شوهب و نەیزەکە قەبارە جیاوازەکان هاوێژراوی گەردوونین کە لە ئەتۆمەکانی ئاسن و چەند کانزایەکی تر پێکهاتوون، بەڵام ئەتۆمەکانی ئاسن زۆرترین پێکهاتەکانیان پێکدێنن.

"ئارسەر بیرز" لەکتێبی (زەوی) دا نەیزەکی بۆ سێ بەشی گشتی پۆلێن کردووە:

١. نەیزەکە ئاسنیەکان: ئەمجۆرە زیاتر لە ٩٨٪ی پێکهاتەکەیان ئاسن و نیکلە.

٢. نەیزەکە ئاسنیە بەردییەکان: نیوەی پێکهاتەکەیان لە ئاسن و نیکلە و نیوەکەی تریان لە جۆری ئەو بەردەیە کە بە (ئۆلیفین) ناسراوە.

٣. نەیزەکە بەردییەکان: تەنها لە بەرد پێکدێن و بەردەکانیش چەند جۆرێکن.

زانایەکی ئاژانسی فەزایی ئەمریکی (ناسا) لە یەکێك لە کۆنگرەکانی ئیعجازی زانستی لە قورئاندا دەڵێت: "لێکۆڵینەوەیەکی زۆرمان لەسەر کانزاکانی زەوی کرد، ئەو تاکە کانزایەی زانایانی سەرسام کردووە ئاسنە... تواناکانی ئاسن پێکهاتەیەکی جیاکراوەی هەیە... ئەلیکترۆن و نیوترۆنەکان لە گەردی ئاسندا بۆئەوەی یەکبگرن پێویستیان بە وزەیەکی زۆر گەورە هەیە دەگاتە چوار ئەوەندەی کۆی ئەو وزەیەی لە کۆمەڵەی خۆردا هەیە، لەبەرئەوە ناگونجێت ئاسن لە زەویدا دروستبووبێت، بەڵکو توخمێکی سەیر و نامۆیە و بۆ زەوی نێردراوە، تەنانەت ناکرێت ئاسن لەناو کۆمەڵەی خۆریشدا دروست ببێت، چونکە خۆر ئەستێرەیەکە وزە و گەرمیی پێویستی نییە بۆ یەکبوونی توخمی ئاسن.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ﴾الحدید/٢٥، واتە: ئاسنمان دابەزاندووە کە ماددەیەکی سەخت و ڕەقە و سوودبەخشیشە بۆ خەڵکی.

زانایانی کیمیا ئاشکرایان کرد ئاسن لە سەختترین و ڕەقترین کانزاکانە. زانست تائێستا کانزایەکی نەدۆزیوەتەوە لە سەختی و هێز و مرونەت و بەهێزی بەرگەگرتنی بۆ پەستان وێکچووی ئاسن بێت..

لەڕاستیدا تاکو سەدەی هەژدە مرۆڤ گرنگی و بایەخی ئاسنی نەزانیبوو لە پیشەسازیدا، واتە لەدوای دابەزینی قورئانی پیرۆزەوە بە دوانزە سەدە، لەسەدەی هەژدەوە بەشێوەیەکی کتوپڕ جیهان ڕوویکردە پیشەسازی ئاسن و ئاسانترین هۆکار و ڕێگای دۆزییەوە بۆ دەرهێنانی. ئێستا ئاسن وەك ماددەیەکی سەرەکی چووەتە نێو سەرجەم بوارەکانی پیشەسازیەوە، وەك گونجاوترین کانزا بەکاردەهێنرێت بۆ پیشەسازی دروستکردنی چەك و بنەڕەتێکە بۆ سەرجەم پیشەسازییە قورس و سووکەکانیش.

پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئاسن توخمێکی سەرەکیە لە پێکهاتەی زۆربەی بوونەوەرە زیندووەکاندا، لە پێکهاتەی ڕووەکەکاندا بەشێوەیەك کە ئاوێتەکانی ئاسن لە خۆڵەوە دەمژن، هەروەها لە هیمۆگلۆبینی خانەکان خوێنی مرۆڤ و ئاژەڵیشدا بەبڕی دیاریکراو هەن.

هەموو ئەمانە و لەلایەکی ترەوە تەبابوونێکی ژمارەیی قەشەنگیش لەو ئایەتەدا بەرچاودەکەوێت کە باس لە ئاسن دەکات. ژمارەی سورەتی (الحدید) لە قورئانی پیرۆزدا یەکسانە بە گەردیلەژمارەی توخمی ئاسن کە (٢٦)ـە، بارستەژمارەی ئاسنیش (٥٦)ـە کە دیسانەوە یەکسانە بە ژمارەی ئەو ئایەتەی سورەتی (الحدید) کە باس لە توخمی ئاسن دەکات.

پاکوبێگەردی بۆ ئەو خوایەی محمدی (ﷺ) فێری ئەم ڕاستیە زانستییانە کرد، خوای جیهانیان و بەدیهێنەری گەردوون.

پێکهاتەی کیمیایی بەرد و مرۆڤ

خوای پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَـٰمًا وَرُفَـٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُواْ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ ۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ۖ قُلِ ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ۖ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا﴾الإسـراء/٤٩-٥١، واتـە: ئەوانە بە سەرسامیەوە دەڵێن: باشە ئەگەر بووینە ئێسکی ڕزیو و پرتوکاو، ئەوە سـەرلەنوێ زینـدوو دەکرێینـەوە؟! (ئـەی محمـد (ﷺ)) پێیـان بڵـێ: ببنە بەرد یان ئاسن... یان هـەر شتێك و دروستکراوێك کە زۆر سـەخت و گرنگ و گەورەیـە لـە بیر و هۆشتاندا، ئەوسا ئەوانـە (بـە سەرسـامیەوە) دەڵێن: دەی باشە، کێ زیندوومان دەکاتەوە؟ سەریان شـۆڕ دەکەنـەوە بـۆ لات و سـەر بـادەدەن و دەڵـێن: ئـەوە کـەی زینـدوو دەکرێینـەوە؟ کـەی قیامەت بەرپا دەبێت؟ پێیان بڵێ: دوور نییە و لەوانەیە بـەم نزیکانـە پـێش بێت.

ئەمـە تەحـەددیی نکوڵیکـارانی زیندووبوونـەوە و گومانکارانـە لـەژیانی ڕۆژی دوایـی، ئایەتەکـە فـەرمان بـە پێغەمبـەر (ﷺ) دەکـات بـەو کەسـانە بڵێت: گەر ئێوە بـەرد یـان ئاسـنیش بوونایـە، کـە پتـەوتر و ڕەقتریشـە لـە بەرد، یـاخود هـەر بـەدیهێنراوێکی تـر، خـوای مـەزن هـەر لـە توانایـدا بـوو بتانگێڕێتەوە وەك بەدیهێنانی یەکەمجار، ئەوەش جێگای سەسامی نییە.

مرۆڤ لە خۆڵ دروستکراوە و خۆڵیش هیچ نییە جگە لە پەرتبووی بەرد و تاوێری پێکهاتەی توێکڵی زەوی، لەبەرئەوە خوای مەزن کە دەفەرموێت: ﴿كُونُواْ حِجَارَةً﴾ سەرجەم ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی خۆڵ (بە ئاسنیشەوە) لەخۆدەگرێت. زانستی نوێ سەلماندوویەتی:

(جەستەی مرۆڤ لە هەمان ڕەگەزە پێکهێنەرەکان خاك پێکهاتووە) دروست هەروەك ئەوەی زانای جیۆلۆجی "فینوگرداف" لە ساڵی (١٩٣٣)دا دانی پێدانا کە پێکهاتەی کیمیایی هەموو زیندەوەران هاوشێوەن، گەر توخمەکانی وەك کاربۆن و هایدرۆجین و ئۆکسجین و نایترۆجین و فۆسفۆر و کبریتت لەبەرچاوگرت".

شـــاخەکان

شاخ لە زانستی زەویناسیدا

لە زانستی زەویناسیدا شاخ بەو بارستەیە لە زەوی پێناسە دەکرێت کە بەشێوەیەکی دیار بەرزترە لە وشکانیەکانی دەوروبەری و لێواری کووڕی هەیە. ئاسایی شاخ بەو بەرزاییانە دەوترێت کە زیاتر لە (٦٠٠مەتر) لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن، هەرچەند ئەم بەرزییە دیاریکراو نییە، چونکە ڕێژەییە و بەندە لەسەر بەرز و نزمی دەوروبەرەکەی، هەر بۆیە لە ناوچەی دەشتاییدا دەگونجێت نیوەی ئەم بەرزاییە بەس بێت بۆ وەسفکردنی شاخ.

ئاشکرایە شاخەکان بەشێوەی پێکەوە بەستراو وەك زنجیرە شاخ هەن یان بە تەنها و بەشێوەی بەرزاییەکی تاك، دابەشبوونیشیان لەسەر زەوی لەسەر پشتێنەکانی درێژی تەریب بە لێواری کیشوەرەکان دەبێت.

ئاماژە جیاوازەکانی قورئانی پیرۆز بە شاخ (الجبل)

لە قورئانی پیرۆزدا وشەی (الجبل) بەشێوەی تاك و كۆ (٣٩)جار هاتووە، لەوانە (٦) جار بەشێوەی تاك و (٣٣) جار بەشێوەی كۆ. هەروەها لە (٩) ئایەتی تردا ئاماژە بە شاخ كراوە بە وشەی (الرواسي).

دەتوانرێت سەرجەم ئاماژەكانی قورئانی پیرۆز بە شاخ كە (٤٨) جارن، بۆ ئەم كۆمەڵانە پۆلێن بكەین:

١. دوو ئایەت ئاماژە دەدەن بە شێوەیەكی بەرزی زەوی، كە بەرزییەكی تێبینی كراوی هەبێت (البقرة:٢٦٠، هود:٤٣).

٢. چەند ئایەتێك بە شێوەیەكی ڕەمزیی ئاماژە بە گەورەیی بارستە چیاییەكان دەدەن یاخود نیشانەن بۆ بەرزیی یان سروشتە زۆر ڕەقەكەیان (الرعد:٣١، إبراهيم:٤٦، الإسراء:٣٧، مريم:٨، الأحزاب:٧٢، الحشر:٢١).

٣. لە دوو ئایەتدا شاخ لەپێگەی لێكچواندندا هاتووە (هود:٤٢، النور:٤٣).

٤. چەند ئایەتێك ئاماژە بە شاخی بەهاداری مێژوویی دەدەن، وەك شاخی (ثمود) (الأعراف:٧٤، الحجر:٨٢، الشعراء:١٤٩).

٥. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە شاخ كە گەواهی موعجیزەن، وەك چیای پێغەمبەران ئیبراهیم و موسا (سەلامی خوایان لەسەربێ) (البقرة:٢٦٠، الأعراف:١٤٣،١٧١).

٦. چەند ئایەتێك ئاماژە دەدەن بە بەكارهێنانی شاخ لەلایەن هەریەك لە مرۆڤ و ئاژەڵ وەك پەناگە (النحل:٨١،٦٨) هەروەها وەك سەرچاوەی ئاوی ڕۆیشتوو (الرعد:٣، النحل:١٥، النمل:٦١، المرسلات:٢٧).

٧. كۆمەڵە ئایەتێك ئاماژە بە شاخ دەدەن لە ڕیزبەندی ئەو بەدیهێنراوانەی كە تەسبیحاتی خوای گەورە دەكەن (الأنبیاء:٧٩، الحج:١٨، ص:١٨).

٨. چەند ئایەتێك وەسفی سەرەنجامی شاخەكان دەكەن لە ڕۆژی قیامەتدا (الكهف:٤٧، طه:١٠٥، الطور:١٠، الواقعة:٥، الحاقة:١٤، المعارج:٩، المزمل:١٤، المرسلات:١٠، النبأ:٢٠، التكویر:٣، القارعة:٥).

٩. هەروەها كۆمەڵە ئایەتێكی تر لە قورئاندا لە دەوری چەمكی زانستی شاخەكان دەسوڕێنەوە، لەوانە ئایەتێك كە وەسفی شاخەكان دەكات بە مێخ (أوتاد)، وەك ئاماژە بەوەی بەشێكی زۆری لەژێر زەویدا نێژراوە و كەمێكی لەسەر ڕووی زەوییەوە دیارە و ئەركەكەشی جێگیركردن و چەسپاندنە (النبأ)... چەند ئایەتێكی تر ئاماژە بە ڕۆڵی شاخەكان دەدەن لە جێگیركردنی زەویدا (الرعد:٣، الحجر:١٩، النحل:١٥، الأنبیاء:٣١، النمل:٦١، لقمان:١٠، فصلت:١٠، ق:٧، المرسلات:٢٧، النازعات:٣٢، الغاشیة:١٩). هەروەها ئایەتێكی تر لەم كۆمەڵە ئایەتە ئاماژە بە بوونی هێڵ و نەخشە (جُدَد)ی ڕەنگ جیاوازی شاخەكان دەدات (فاطر:٢٧)، یان ئەوەی كە شاخەكان شوێنكەوتەی جوڵەی زەوین لە سوڕانەوەی بەدەوری تەوەرەكەی خۆیدا (النمل:٨٨).

پشت بەخوا لەم باسەماندا بەكورتی لەسەر دواهەمین كۆمەڵە ئایەت دەدوێین كە باس لە چەمكی زانستی شاخەكان دەكەن، لە چوار خاڵدا:

یەكەم: خاسیەتی مێخێتی شاخەكان.

دووەم: ڕۆڵی شاخەکان لە جێگیرکردن و چەسپاندنی زەویدا.
سێیەم: بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز (جُدَد) لەسەر شاخەکان.
چـوارەم: جوڵـەی شـاخەکان هاوکـاتی جوڵـەی زەوییـە بـەدەوری تەوەرەکەیدا.

یەکەم:

خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

تەفسـیری هـەردوو ئایـەتی: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ۝٦ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾النبأ/٦-٧، لای ڕاڤەکارە پێشینەکان:

"إبن كثير" لە ڕاڤەی ئایەتی ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ دەڵێت: "زەوی وەك لانكەیەكە بۆ بەدیهێنراوەكان ، ملكەچیانە، جێگیر و چەسپاوە، هەروەها ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتە: مێخی بۆ داناوە، بەهۆیەوە لەنگەری گرتووە و چەسپاوە و جێگیر بووە و ئارامی بۆ هەموو ئەوەی لەسەریەتی فەراهەم هێناوە.

خاوەنانی (تفسير الجلالين) وتەیەكی لێكچوو دێنن و دەڵێن: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾ واتە: ڕاخراوێك وەك لانكە گونجاوە بۆ ژیان لەسەری، ﴿وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ واتە: زەوی پێ جێگیر بووە، وەك چۆن بەهۆی مێخەوە دەوار دەچەسپێت، تاكو پەرش و بڵاوتان نەكات، شێوازی پرسیاریش بۆ دان پێدانانە.

هاوشێوەی ئەم مانایـەش لـە تەفسـیرە جیاوازەکانـدا هـاتووە، وەك لـە (صـفوة البيـان لمعـاني القـرآن) و (صـفوة التفاسـير) و (المنتخـب في تفسـير القرآن الكريم)...هتد. هەروەها دەربـارەی ﴿وَٱلۡجِبَالَ أَوۡتَادٗا﴾ "إبـن الجـوزي" دەڵێــت: "واتــە مێخــە بــۆ زەوی تــاکو نەکشــێت و فــراوان نــەبێت". "الزمخشـري" دەڵێـت: "واتـە زەویمـان بـە شـاخەکان جـێگیر و لەنگـەر پێگرتووە، هەروەك چۆن ماڵ بە مێخ جێگیر دەبێت".

پوختەی ماناکان دەبێتە ئـەوەی کـە پـەروەردگار زەوی وەك لانکەیـەك لێکردووە، بەهۆی شاخەکانیشەوە کـە ڕەگـی درێـژبووەوەیان هەیـە بـەنێو زەویدا، زەوی جێگیر و چەسپاو کردووە تاکو لە پەرتبوون و بڵاوبوونـەوەی بەشەکانی پارێزراو بێت و باش و گونجاو بێت بۆ ئاوەدانی و بۆ ژیانی مـرۆڤ و بەدیهێنراوەکانی تری سەر زەوی.

مێژووی دروستبوونی بیرۆکەی بوونی ڕەگی شاخەکان

سەرەتای بیرکردنەوە سـەبارەت بـە بـوونی ڕەگـی شـاخەکان لـە سـاڵی (١٨٨٥)دا بوو، کاتێك تیمی ڕووپێوی بـەریتانی هەسـتان بـە ڕووپێـوکردنی شـاخی هیمالایـا، لـە کارەکەیانـدا جیاوازییـەکی بەرچـاویان بـەدیکرد لـە خوێندنەوەکانی هێـزی کێشـکردندا. یـەکێك لـە زاناکـان لێکۆڵینـەوەی لـەم حاڵەتە کرد تـاکو لەکۆتاییـدا گرفتێکـی پێشـهات و خستیە بـەردەم زانـای بــەریتانی "جــەی بــی ئــیری– G.B.AIRY" ئــەم زانایــەش پــاش بەردەوامبوونی لـە لێکۆڵینەوەکەیـدا بۆمـاوەی دوو مـانگ گەیشـتە ڕایـەکی نوێ و وتی: "من لەم خوێندنەوانەی ئامێرەکەوە بۆ دەرکەوتووە کـە لـەژێر هەر شـاخێك لـەم شـاخانەدا ڕەگێـك هەیـە لـە چـینی ژێـرەوەی شـاخەکەدا

ڕۆچووە"، بەڵام زانایەکی تر بەناوی "براك" کە هاوچەرخی "ئێری" بوو ڕاڤەی ئەو حاڵەتەی بەوە کرد کە لە ژێر شاخەکاندا ڕوودانێکی پەستان هەیە کە بارستە قورسەکەی بۆ تەنیشتەکان پاڵ پێوەناوە". دوای ئەمان زانایەکی تر بەناوی "ماینس" هات لەساڵی (١٩٣٠)دا، ئەو وتی: "شاخ پەستان دروستدەکات و ئەو چینەی کە ڕاستەوخۆ لەژێریدایە دەچەمێتەوە، بۆیە شاخ هیچ درێژبوونەوەیەکی نییە وەك "ئێری" باسی لێوە دەکات".

تا ئەوکاتە سێ تێڕوانینی جیاواز لەم بارەیەوە هەبوون: یەکەمیان ڕای "ئێری" کە دەڵێت: شاخ درێژبوونەوەی هەیە بەشێوەی ڕەگ و چینەکەی ژێر خۆی دەبڕێت، دووەمیان ڕای "براك" کە دەڵێت: لەژێر شاخەکاندا لادانێك ڕوویداوە و مادده قورسەکەش بۆ لاکان جوڵاون، سێیەمیش ڕای "مانس" بوو کە شاخەکە پەستان لەسەر بەشی ژێرەوەی دروستدەکات و بەوەش ئەو چینە بەتەواوی دەچەمێتەوە و شاخەکە هیچ درێژبوونەوەیەکی نییە. ئەم ڕا جیاوازانە خوێندنەوەی جیاواز و تێبینی زۆریان لەسەربوو.

لە گۆڤاری زانستی ئەمریکی یۆلیۆی (١٩٨٦)دا نووسەرێکی زانستی تێیدا وتویەتی: "لێکۆڵینەوە زەمینلەرزەییەکان کە بەدرێژایی دەیان ساڵی ڕابردوو ئەنجام دراون پاڵپشتی بۆچوونەکەی "ئێری" دەکەن و ڕاستیەکەی دەسەلمێنن".

لەکۆتاییدا بەهۆی دۆزینەوەی ئامێرەکانی پێوانەکردنی زەمینلەرزە و وەرگری شەپۆلە زەمینلەرزەییەکانەوە سەلمێنرا هەموو شاخێك ڕەگێکی درێژبووەوەی هەیە تا ئەو چینەی لەژێریدایە دەبڕێت. لەساڵی (١٩٦٠)یشدا گرنگی و کاری ئەم ڕەگە زانرا کە بۆ جێگیرکردن و چەسپاندنی توێکڵی زەوییە.

چەمکی زانستی خاسیەتی مێخێتی شاخەکان

وەك ئاشـکرایە ڕووی زەوی بەتـەواوی تـەخت نییـە، ئەمـەش بـەهۆی جیاوازی تیکتۆنی (واتە کۆی چالاکی پلێتـەکانی زەوی کە بـەریك دەکـەون یــان دووردەکەونـــەوە یـــان بەســـەر یەکـــدا دەخلیســـکێن) و شـــوێنی جیۆلۆجیەوە.

لە زنجیرە چیاکاندا لوتکەی بڵند هەیـە و بـەرزایی ئـەم لوتکانـەش کـەم دەکات بۆ گرد و بان و پاشان دەشتاییەکان و ناوچـە نزماییـەکانی زەوی و دەریاکان. بەرزترین لوتکە لەسەر ڕووی زەوی لوتکەی شاخی (ئیڤرێست)ـە لــەزنجیرە شــاخەکانی هیمالایــا کــە بەرزییەکــەی بەنزیکــەیی دەگاتــە (٨٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە. لەلایـەکی تـرەوە نـزمترین ناوچـە لەسـەر ڕووی زەوی بنـی دەریـای مـردووە کـە دەگاتـە دەوروبـەری (٣٩٥مەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە. تێکڕای ئاسـتی ڕووی وشـکانی بـە (٨٤٠مـەتر) لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە دادەنرێـت و ئاسـتی قـوڵترین نزمـایی زەریاکـان دەگاتـە (١٠٨٠٠مـەتر)، لەکاتێکـدا کـە تێکـڕای قـوڵیی زەریاکان دەگاتە (٤ کیلۆمەتر) لەژێر ئاستی ڕووی دەریاوە.

جیاوازی نێوان بەرزترین لوتکەی وشکانی و نزمترین خاڵ لە بنکی دەریا و زەریاکاندا دەگاتە (١٩٦٤٠مەتر). ئەگەر ئەم جیاوازییەش بەراورد بکرێـت بـە نیــوەتیرەی زەوی (٦٣٧١کیلۆمــەتر) ئــەوا ڕێژەیــەکی دیــاریکراو دەردەچـێت، ئـەم ڕێژەیـە ڕۆڵێکـی گـرنگ دەبینێـت لـە یـاوەریکردنی فاکتەرەکانی داماڵین و دارمانە جیاوازەکان لەسەر وردکردن و بوونـە خـۆڵی پێکهاتەی بەرزاییەکانی زەوی و فڕێدانی ئەو پارچە وردبوانەش کـە لێـوەی دروسـتبوون بـۆ ناوچـە و شـوێنە نزمـەکان، ئەمـەش بـە تێپـەڕبوونی کـات

کاردەکاتە سەر ڕێکخستن و تەختکردنی ڕووی زەوی و دروستبوونی خۆڵ و چڕبوونەوەی کانزا خامەکان و لەکۆتاییشدا ئامادەکردنی زەوی تاکو بۆ ئاوەدانی چاك و گونجاو بێت.

ئەو بەڵگە زانستییانەی لەماوەی هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا لای زاناکان کەڵەکە بوو، ئاماژە بەوە دەدەن بەرگی بەردینی زەوی لە حاڵەتی هاوسەنگی و ڕێکوپێکیدایە و هەرکات ئەم هاوسەنگییە لە هەر خاڵێکی سەر ڕووی زەوی تووشی جۆرێك لە تێکچوون هات، ئەوا ڕاستەوخۆ ڕێکدەبنەوە.

توێکڵی زەوی لەکاتی بارکردنی قورسایی زیادەدا بۆ خوارەوە نزم دەبێتەوە (ڕۆدەچێت) لەسەر شێوەی نزمییە تایبەتییەکانی زەوی، لەکاتی لابردنی ئەو بارە زیادانەشدا بۆ سەرەوە لەسەر شێوەی بەرزایی سەر زەوی بەرزدەبێتەوە ·هێزێکی پاڵنەر لەژێرەوە پاڵ بە شاخەکانەوە دەنێت و بەهەمان ڕێژە بەرزیان دەکاتەوە)، هەر یەك لەم حاڵەتانەش بۆ پاراستنی هاوسەنگی زەوییە. لەنموونەی ئەمە ئەو حاڵەتانەیە کە ڕوودەدات لەئەنجامی کۆبوونەوەی سەهۆڵ بە ئەستوورییەکی زۆر لەسەر وشکایی و پاشان لابردنی، یان لەکاتی گلدانەوەی ئاو بەملیۆنان مەترسێجا لەبەردەم بەربەستەکاندا و پاشان بەکارهێنانی، یان کەڵەکەبوونی هەزاران تەن نیشتوو لەبەردەم بەربەستەکاندا و پاشان لابردنیان، یاخود کەوتنەخوارەوەی ماددە گڕکانییەکان لەدەوری ژمارەیەك لە دەرچە گڕکانییەکان و پاشان ڕاماڵینیان.

لە سەردەمی نوێدا توانەوەی سەهۆڵە کەڵەکەبووەکان دەستی پێکرد کە لەسەر هەندێك ناوچەی وشکانی نیوەگۆی باکوور لەماوەی دوو ملیۆن ساڵەوە کۆبووەتەوە (لەماوەی یەکێك لە گەورەترین چاخە سەهۆڵیەکاندا کە زەوی پێیدا تێپەڕیوە). لەئەنجامی ئەم توانەوەیەشەوە بەرزبوونەوەی

ئاستی ڕووی زەوی لـەو ناوچـانەدا بـەهۆی توانـەوەی سـەهۆڵەکەوە بـە پلەبەندی دەستی پێکردووە، ئەمەش بۆ هاتنـەدی هاوسـەنگی لـە پەستان کەوتنە سەر ڕووی زەوی، کە یەکێکە لە سوننەتەکانی خوای گەورە تیایدا.

لەبـەردەم زۆرێـك لـەو بەربەسـتانەی لەسـەر ڕێـڕەوی ڕووبارەکـان دروستکراون ملیۆنان مەترسێجا ئاو و هەزاران تەن لـە مـاددە نیشـتووەکان لەبەردەم ئـەم بەربەسـتانەدا کۆبوونەتـەوە کـە بوونەتـە هـۆی دابەزانـدن و نزمکردنەوەیەکی گشتی لە ئاستەکانی ناوچەکەدا و زیـادبوونێکی بەرچـاوی چالاکی زەمینلەرزەیی، ئەمەش بەوە لێکدەدرێتەوە کـە چینە تەختـەکانی بـەرگی بـەردینی پێکهێنـەری کیشـوەرەکان کـە ئەسـتووری هەریەکـەیان لەنێوان (١٠٠–١٥٠)کیلۆمەترداپـە و پێکهاتەکـەیان بەشێوەیەکی سـەرەکی بـەردی چڕیی کەمـە، لەکاتێکـدا کـە پێکهاتـەی چینە تەختـەکانی بـەرگی بەردینی پێکهاتەی بنی دەریا و زەریاکان بەڕێژەیی لـە بـەردی چڕیی زۆرە (بۆیـە ئەسـتووریی هـەر یـەکێك لەوانـە لـە تـەنها حـەوت کیلۆمـەتر تێپـەڕ ناکات).

هەر یەکە لـە چینە تەختـەکانی بـەرگی بـەردینی کیشـوەر و زەریاکـان دەکەونە سەر پشتێنە یاخود هەرێمی لاوازی زەوی (نطاق الضعف الأرضي) کە پشتێنەیەکی جیڕ و نیمچە تواوە و چڕی و لینجی بەرزە، بـە پەسشـتان کاریگەر دەبێت و وەك وەلامێك بۆ پەستانەکەی سەری جوڵەیەك دەکات.

هـەروەها ئـەو بەشـەی تـوێکڵی زەوی کـە بارسـتەی کیشـوەرەکانی پێکهێنـاوە ئەسـتوریيەکەی بەنزیکـەیی لـەنێوان (٣٠–٤٠) کیلۆمەتردایـە، پێکهاتەکەشی زیاتر بەردی گرانیتیە کـە بـەزۆریی بە چەند چینێکی یـەك لەدوایەکی ئەستوریی جیاواز لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێت (تێکڕای چڕیی بـەردی گرانیتـی دەگاتـە ٢,٧گـرام بـۆ هـەر سـانتیمەتر سـێجایەك)

لەکاتێکدا کە ئەستوریی توێکڵی زەوی پێکهاتەی بنکی دەریا و زەریاکان لەنێوان (٥–٨) کیلۆمەتردایە و بەزۆریی لە بەردی بازیلتی پێکهاتووە کە هەندێجار لەگەڵ بەردە نیشتەنیەکان دەگۆڕێت یاخود بە چەند چینێك لە بەردە نیشتەنیەکان دادەپۆشرێن (تێکڕای بەردی بازیلتی دەگاتە ٢,٩گرام بۆ هەر سانتیمەتر سێجایەك). لەبەر ئەوەیە بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنکی دەریا و زەریاکان.

دەتوانرێت بەهەمان بۆچوون شرۆڤەی ئەو جیاوازیە بکرێت کە لە ئاستی ڕووی زەوی ناوچە جیاوازەکاندا هەیە، ئەویش لەسەر بنەمای دیاریکردنی چڕیی بەردی پێکهاتەی هەر شێوەیەك لە شێوەکانی ئەو بەرز و نزمیانە، بۆیە بەرزاییەکانی سەر ڕووی وشکانی دەبێت زۆرینەی پێکهاتەکانیان لە بەردی چڕیی کەمتر بن وەك لە بەردی پێکهاتەکانی دەوروبەریان. لەوەش گرنگتر، دەبێت بەردە سووکە کەم چڕەکان درێژبوونەوەیان هەبێت بەنێو بەردە چڕیی زۆرەکانی دەوروبەریان.

لێرەدا بۆچوونەکە بەدەستدێت کە: دەبێت شاخەکان ڕەگی قووڵیان هەبێت بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی ببڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی، کە تیایدا یاساکانی سەرئاوکەوتن (یاسای ئەرخەمیدس) تەحەکومی دەکەن وەك چۆن تەحەکومی شاخە سەهۆڵییە سەرکەوتووەکانی ئاوی زەریاکان دەکات.

لەلایەکی ترەوە پێوانەکانی تاودانی زەویش پاڵپشتی ئەم ڕاستییەن، بەوەی لە ناوچە شاخاوییەکاندا کەمتر لە نرخی تیۆری تۆمارکراوە و لە ناوچە نزمەکانی زەوی و بنی دەریا و زەریاکاندا زیاتر لە نرخی پێشبینی کراو بووە.

بە لێکۆڵینەوەی ورد لە شاخەکان و لەم سـاڵانەی دواییـدا، سـەلمێنراوە کە هەر بەرزاییەکی زەوی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریا، درێـژکراوەی هەیـە بەنێو بەرگی بەردینی زەویدا کە درێژییەکەی لـەنێوان (١٠-١٥) ئەوەنـدەی بەرزییەکەیـەتی لەسـەروو ڕووی زەوییـەوە. هەرچـەندیش بەرزییەکـەی لەسەروو ئاستی ڕووی دەریاوە زیاتربێت، درێژی بەشە ڕۆچـووەکەی بـەنێو زەویـدا چـەندهێند دەبێـت، بـەمجۆرە لوتکەیـەکی وەك (ئیڤرێسـت) کـە بەرزیەکـەی لەسـەروو ئاسـتی ڕووی دەریـاوە ناگاتـە (٩کیلۆمـەتر)، بـەڵام درێـژکراوەی ئـەم لوتکەیـە (واتـە ڕەگەکـەی) بـەنێو زەویـدا زیـاترە لـە (١٣٠کیلۆمەتر)، بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت تاکو سەربکەوێتە سەر پشتێنەی لاوازی زەوی.

پاکوبێگـەردی بـۆ ئـەو خوایـەی وەسـفی شـاخەکانی بـە مـێخ (أوتـاد) کردووە، کە بەڕاسـتی تاکـە دەسـتەواژەیە هەریـەك لـە شـێوەی دەرەوەی شاخ و درێژبوونەوەکەی بەنێو زەویدا و فرمانەکەشـی لـەخۆبگرێت، چونکە مـێخ زۆرینـەی دەچـێتە زەوییـەوە و کـەمێکی لەسـەر ڕووی زەوییـەوە دەردەکەوێت و فرمانەکەشی جێگیرکردن و چەسپاندنە.

دووەم:

چەسپاندن و لەنگەرپێگرتنی زەوی
یان شاخەكان لەسەر زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ﴾النازعات/٣٠، وشـەی (دحى) لەم ئایەتەدا دوو مانـای سـەرەكی دەدات: (المـدّ) و (الإلقـاء) واتـە: فراوانبوون و كشان لەگەڵ هەڵدان و فڕێدان.

هەروەها دەفـەرموێت: ﴿ وَٱلۡأَرۡضَ مَدَدۡنَٰهَا وَأَلۡقَيۡنَا فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجِۭ بَهِيجٖ ﴾ق/٧، واتە: زەویمان ڕاخستووە و بلاّومان كردووەتەوە و كـەژ و كێومـان لەسـەری دامەزرانـدووە و لـە هـەموو جـۆرە ڕووەكێكـی جـوان و بۆنخۆش و تامدارمان تێدا ڕواندووە.

لەم ئایەتەشدا وەسفی (مدّ)ی زەوی كراوە و پەیوەست كراوە بـە ئـاو و شاخەوە، وشەی (دحى) مانای (إلقـاء) و (مـدّ) دەدات، مانـای ئـەو كـردارە دەدات كـە كیشـوەرەكان و زەوی پـێ دروسـتبووە: كـرداری دەرپـەڕان و دەرچوون لە وێنەی بوركان هەڵدان و هاویشتنی بـۆ سـەرەوە لـە نـاوەوەی زەوییەوە، و كرداری كشانی ئاسۆیی زەویش كە كیشوەرەكانی پێكهێناوە، شـاخەكان لەسـەرەتادا زۆربـەیان بوركـانی بـوون و بـەكردای (إلقـاء) واتـە: فرێـدانی گەرمییـە بوركانییـەكان لـە نـاواخنی زەوییـەوە بـۆ سـەرەوە و كەڵەكەبوونیان دروستبوون.

لە فەرموودەیەكدا كە زیاتر ڕوونكـەرەوەی قورئـانی پـیرۆزە، پێغەمبـەر (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿لَمَّا خلقَ اللهُ الأرضَ جعَلَتْ تَميد، فَخلقَ الجبـال، فعـاد بها عليها فاستقرَّتْ﴾(جـزء مـن حـديث رواه الترمذی وأحمـد وأبـويعلی وهـو

حديث حسن)، لە مەفهومی فەرموودەکەدا ئاشکرایە کە (فَعاد بِها عليها): فرێـدان و هاویشـتنەکە لـە زەوییـەوە بـووە و پاشـان بـەهۆی هێـزی کێشکردنەوە بەرەو زەوی گەڕاوەتەوە.

واتە: ماددەی پێکهاتەی شاخ لە سەرەتادا لە ناواخنی زەوییەوە بەرەو سەرەوە دەرچووە و پاشان بەهۆی هێزی کێشـکردنەوە گەڕاوەتـەوە سـەر زەوی و بە کەڵەکەبوونی، شاخ پێکهاتووە.

بـەهۆی بـەردەوامبوونی کردارەکەشـەوە قورسـایی لەسـەر ڕووی زەوی دروستبووە و ئەمەش پەستانی لەسەر تواوە بەردینیەکان دروسـتکردووە و بوار بۆ درێژبوونـەوەی بەشـی ژێـرەوەی دروسـتبووە تـاکو بـەو تواوەیـەدا ڕۆبچـێت، ئەمـەش بووەتـە هـۆی جێگیرکردنـی تـوێکڵی زەوی لەلایـەك و چەسپینی شاخەکە خۆیشی لەلایەکی ترەوە، ئەم ڕاستییەش بـەڕوونی لـە ئایەتی ﴿وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا﴾دا دەردەکەوێت.

ڕاڤـەکارە پێشـینەکان دەربـارەی ئـەم ئایەتـە دەڵـێن: ڕانـاوی (هـا) لـە وشەی (أرسـاها)دا دەگەڕێتـەوە بـۆ (الجبـال)، بـەم پێیـە ئایەتەکـە مانـای چەسپاندنی شاخەکان دەگرێتەوە لە زەویدا، لەلایەکی ترەوە ئایەتەکـە لـە ناوەڕۆکیدا مانای جێگیربوون و چەسپینی زەویش لـەخۆدەگرێت بەتایبـەت بەو بەڵگەیەی ڕاناوە نادیارەکە لە دوو ئایەتەکەی پێشووی ئەم ئایەتەدا بۆ زەوی دەگەڕێتـــەوە: ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ ﴿٣٠﴾ أَخۡرَجَ مِنۡهَا مَآءَهَا وَمَرۡعَىٰهَا ﴿٣١﴾ وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا﴾النازعـات/ ٣٠-٣٢. لـەم ڕەهەنـدەی دواییشـەوە مانـای ئایەتەکە دەبێتە: جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە.

کەواتە دەکرێت دوو خوێندنەوەی مانا بۆ ئایەتە پیرۆزەکە بکرێت:

١. جێگیرکردن و چەسپینی شاخەکان لەسەر ڕووی زەوی.

٢. جێگیربوون و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەكانەوە.

هەردوو ماناكەش بەپێی دەرهاویشتەكانی زانستی زەویناسی نوێ ڕاست و دروستن. شاخەكان لە بەرگی بەردینی زەویدا چەسپاون و زەویش جێگیر و چەسپاو دەكەن.

یەكەم/ ﴿وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیركردن و لەنگەرگرتنی شاخەكان لەسەر ڕووی زەوی

بەڵگەی تەواو بەدەستەوەن كە بەرگی بەردینی زەوی، سەرەڕای بوونی بەرزی و نزمی ئاشكرا لەسەر ڕووەكەی لەحاڵەتی هاوسەنگی تەواودایە، ئەمەش بەو مانایە كە بڕی بارستەی مادده بەدرێژایی هەموو نیوەتیرەكانی زەوی (درێژبووەوە لە سەنتەری زەوییەوە تا خاڵە جیاجیاكانی سەر ڕووەكەی) یەكسانن، جا ئەو خاڵەی نیوەتیرەكەی تێدا كۆتایی دێت بەرزترین خاڵی چیایەك بێت یان نزمترین خاڵی نێو قوڵایی و بنكی زەریا بێت.

شیكردنەوەی ئەم ڕاستییە زانستییە تەنها بە لێكۆڵینەوەی چڕیی بەردە پێكهێنەرەكانی بەشە جیاوازەكانی بەرگی بەردینی زەوییەوە دەبێت، بۆیە دەبێت زنجیرە چیا بەرزەكان لە بەردی چڕیی كەمتر لە بەردەكانی دەوروبەریان پێكهاتبن، دەبێت ناوچە نزمەكانیش لە بەردی چڕیی زیاتر وەك لە چڕیی بەردەكانی پێكهاتەی ناوچە بەرزەكان پێكهاتبن. ئەم ڕاستییە دڵنیایی ئەوە دەدات كە بەشی سەرەوەی بەرگی بەردینی زەوی (توێكڵی زەوی)، هەریەكە لە ئەستووریی و چڕییەكەی جیاوازە لە كیشوەرەكان لەلایەكەوە و لە بنی دەریا و زەریاكاندا لەلایەكی ترەوە (لە پێشەوە باسكراوە).

توێکڵی زەوی لە کیشوەرەکاندا زۆرینەی پێکهاتەی بەردی گرانیتە کە چڕییەکەی کەمترە لە چڕیی بەردی بازیلتی کە توێکڵی بنی زەریای لێپێکدێت، هەر لەبەر ئەم جیاوازییە لە چڕیدا بارستەی کیشوەرەکان سەردەکەونە سەر بنی دەریا و زەریاکان، هەر دوو جۆری چینی تەختی بەرگی بەردینی زەویش (کیشوەری و زەریایی) سەردەکەونە سەر پشتێنەیەکی چڕیی زیاتری نیمچە تواوەی لینج کە پێیدەوترێت پشتێنەی لاوازی زەوی.

کاتێك شاخ بە بەردە تاڕادەیەك سووکەکانیەوە بە ئاڕاستەی لوتکەکانی بەرزدەبێتەوە، بڕێکی یەکسان لە بارستەکەی دێتە دەرەوە لە ماددە نیمچە تواوەکەدا کە ڕاستەوخۆ لەژێر شاخەکاندا هەیە و یارمەتی بەردی پێکهاتەی شاخەکان دەدات بۆ ڕۆچوون و درێژبوونەوەی قووڵ، بەشێوەیەك کە بەتەواوی بەرگی بەردینی زەوی دەبڕێت، زانراویشە کە بەشی دیاری شاخەکان لەسەر ڕووی زەوییەوە ئەندازەی قوڵیی درێژبوونەوە ناوەکییەکانی بەرگی بەردینی شاخەکە (واتە درێژی بەرگەکە) دیاری دەکات.

بەمجۆرە بەهۆی درێژبوونەوەی بەردەکانی بەنێو بەرگی بەردیدا و سەرکەوتنی لەسەر پشتێنەی لاوازی زەوی، شاخ لەسەر ڕووی زەوی جێگیر دەبێت.

دووەم/ ﴿وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا﴾ بەمانای:

جێگیرکردن و لەنگەرگرتنی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە

شاخ یارمەتی جێگیربوون و چەسپاندنی زەوی دەدات وەك هەسارەیەك و کاردەکاتە سەر کەمکردنەوەی جوڵەی نائاسایی زەوی لە سوڕانەوەی

بەدەوری تەوەرەکەیدا، هەروەها شاخ بەهۆی مێخێتیەوە (درێژبوونەوەی بنی شاخەکان بە زەویدا) چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی لەگەڵ یەکتردا دەچەسپێنێت و کیشوەرەکانیش بە بنی زەریاکانەوە دەبەستن، هەر بۆیە شاخەکان دەبنەهۆی جێگیرکردن و لەنگەرپێگرتنی زەوی وەك یەك بارستە، ئەم ڕاستیەش لە دوو خاڵدا دەردەکەوێت:

أ- چەسپاندن و جێگیربوونی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بەهۆی شاخەکانەوە:

شاخەکان ڕۆڵێکی گەورە دەبینن لە چەسپاندنی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی و جێگیرکردنیان.

چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی جوڵەیان هەیە وەك کاردانەوەیەك بۆ ئەو گەرمییەی دەگاتە ژێرەوەی ئەم بەرگە، یاخود دەگونجێت کاردانەوە بێت بۆ خێرایی سوڕانەوەی زەوی بەدەوری تەوەرەکەی لەبەردەم خۆردا، بەتایبەت ئەوەی کە ئەم خێراییە پێشتر لەم تێکڕاییانەی ئێستای زۆر زیاتر بووە و بەردەوامیش لە کەمبووندایە بەهۆی بەردەوام دروستبوونی زنجیرە شاخەکانەوە، شاخی کیشوەرەکان لەئەنجامی بەریەککەوتنی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینەوە لەگەڵ یەکتردا دروستدەبن، جا ئەو بەریەککەوتنە لەنێوان دوو چیندا بێت یەکێکیان دەریایی و ئەوی تر کیشوەری بێت یان هەردووکیان کیشوەری بن. بەمشێوەیە جوڵەی دروستبوونی شاخەکان لەکاتی بەیەککەوتنی دوو کیشوەردا دەگاتە لوتکە، کە لەئەنجامی ئەمەوە لۆچبوونی توندی لێواری دوو کیشوەرەکە ڕوودەدات و هەموو جۆرە چالاکیەکی ئەو دوو چینە لە چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بە درێژایی هێڵی بەیەك گەیشتنی

نێوانیان دەوەستێت، ئیتر پێکەوە دەنوسێن و ڕوویەرەکانیان بە بڕێکی بەرچاو دێنەوەیەك و زیادبوونێکی گەورە لە ئەستوری توێکڵی زەویدا دروستدەبێت لەسەر شێوەی ڕەگی قووڵ کە بەرەو ژێرەوە درێژدەبنەوە بەبڕێك دەگاتە چەندین ئەوەندەی بەرزیی زنجیرە شاخەکان.

لەئاکامدا ئەم زنجیرە شاخانە و ڕەگە قووڵەکانیان کاردەکەنە سەر چالاککردنی بەرگی بەردینی زەوی، بەشێوەیەك کە جوڵەی چینە تەختەکانی بەرگی بەردینی زەوی بەنزیکی دەوەستێت لەو شوێنانەدا کە ئەم زنجیرە شاخانە دروستدەبن.

ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان شاخ و کەشتییدا، زیاتر مەفهومی لەنگەرگرتنی توێکڵی زەویمان بەهۆی شاخەکانەوە بۆ ڕوون دەبێتەوە. ئەگەر بویسترێت کەشتییەك لەئاودا لەنگەر بگرێت، لەنگەرەکەی (مرساة) دادەبەزێنرێتە نێو ئاوی دەریاکەوە، توێکڵی زەوی دەچوێنرێت بە کەشتییەکە و شاخیش بە لەنگەری کەشتییەکە و تواوە بەردینیەکانی ژێر توێکڵی زەویش بە دەریا.

هەر بۆیە شاخەکان لەنگەرن بۆ توێکڵی زەوی و لەنگەر بە توێکڵی زەوی دەگرن، تاوەکو نەجوڵێن و لارنەبنەوە و لەگەڵ جوڵەی بەردەوامی چینە تەختەکانی بەرگی بەردین و تواوەکەی ژێریدا جوڵە بە بەدیهێنراوەکانی سەر زەوی نەکات.

ب- جێگیربوونی هەموو زەوی، وەك هەسارەیەك، بەهۆی شاخەکانەوە:

زاناکان وەلامی ئەو پرسیارەیان بە "بەڵێ" دایەوە کە: ئایا شاخەکان ڕۆڵیان هەیە لە هاوسەنگکردنی جوڵەی زەوی و جێگیرکردنی تاکو گونجاو بێت بۆ ژیان؟

لەئاکامی سوڕانەوەی زەوی بەدەوری تەوەرەکەیدا هێزی دوورخستنەوەی سەنتەری (القوة الطاردة المركزية) دروستدەبێت کە لەهێڵی یەکسانیدا دەگاتە لوتکە، لەبەرئەوە زەوی لەهێڵی یەکسانیدا کەمێك بەناودا چووە لەکاتێکدا کە هێزی کێشکردن کەمە و هێزی دوورخستنەوەی سەنتەریی زۆرە، بەڵام لە دوو جەمسەرەکەی زەویدا کەمێك پان بووەتەوە، لەوێدا هێزی کێشکردن زۆرە و هێزی دوورخستنەوەی سەنتەریی کەمە، هەر لەبەرئەوەیە درێژی تیرەی زەوی لەهێڵی یەکسانیدا بە بەردەوامی زیاددەکات لەکاتێکدا کە تیرەی جەمسەرەکان کەم دەکات، هەرچەند ئەم حاڵەتانە بە تێکڕاییەکی زۆر هێواش ڕوودەدەن، ئەم کرداره زەویی لە شێوەی گۆییەوە بەرەو شێوەیەکی نیمچە گۆیی (شێلمی) بردووە.

شێوەی نیمچە گۆیش ناکرێت سوڕانەوەیەکی هاوسەنگ و ڕێکوپێکی بەدەوری تەوەرەکەیدا هەبێت، چونکە بەناوداچوونی زەوی لە هێڵی یەکسانیدا وادەکات تەوەرەی سوڕانەوەکەی وردەورده لەجوڵەکەیدا ئاڕاستەکەی بگۆڕێت. کە بەهۆی کاریگەری هێز کێشکردنی هەسارەکانی کۆمەڵەی خۆرەوە (بەتایبەت خۆر و مانگ) دروستدەبێت و بەمەش زەوی جوڵەیەکی نارێکی دەبێت. جوڵەی نارێکی زەوی بەدەوری تەوەرەکەیدا جوڵەیەکی لولپێچی وەردەگرێت، بەهۆی هێزی کێشکردنی هەریەکە لە خۆر و مانگ بۆ زەوی و گۆڕانکارییە بەردەوامەکان لە بڕ و ئاڕاستەی هێزی خولگەیی هەریەکەیاندا.

لێکۆڵینەوە گەردوونییە وردەکان سەلماندوویانە تەوەرەی سوڕانەوەی زەوی ژمارەیەك لەرەجوڵەی نارێکی هەیە کە هەریەکەیان کاتێکی جیاواز

دەخایـــەنێت، کورتترینیـــان (١٠ ڕۆژە) و درێـــژترینیان (١٨,٦ ســـاڵ) دەخایەنێت.

بەڵام بوونی شاخی ڕەگداری نوقمبوو لە بەرگی بەردینی زەویدا، توندیی لەرەی ناڕێکی زەوی لـە سوڕانەوەی بـەدەوری تەوەرەکەیدا بەڕێژەیـەکی بەرچاو کەمدەکاتەوە، وا لەجوڵەکەی دەکات زیاتر ڕێکوپێـك و هاوسـەنگ و ئارام بێت.

سێیەم:

بوونی هێڵ و نەخشەی ڕەنگ جیاواز لەسەر شاخەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾فاطر/٢٧، واتە: ئایا سەرنجتان نەداوە کە بەڕاستی خوا لە ئاسمانەوە بـارانی بارانـدووە و ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنا... هەروەها هەندێك لـە کـەژ و کێوەکانمـان بـە زنجیرە کێشـاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئەوانیش ڕەنگیان جیـاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە.

وشەی (جُدَد) تاکەکەی (جدة)یە، ئـەویش بـە مانـای ڕێگـا و نیشـانەی جیاوازە، (جُدَد) کۆیەکەیەتی کە ڕێگای ڕەنگ جیـاوازە، لـە ڕاڤـەی ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ﴾دا وتـراوە ئـەو ڕێگایانەیـە کـە لـە ڕەنگـی شـاخەکە جیاوازن.

(غرابیب) کۆی (غربیب)ـە، بەمانای زۆر ڕەش دێت، وەك قەلـەڕەش لـە ڕەشیدا... "إبن کثیر" دەربارەی ئایەتەکە دەڵێت: "واتـە شـاخەکانی بـە ڕەنگـی جیـاواز بـەدیهێناوە، وەك دەبینرێـت بـە سـپی و سـوور، لەسـەر هەندێکیان ڕێگای ڕەنگ جیاواز (جُدَد) هەیە".

لە (المنتخب في تفسیر القرآن)دا هاتووە: لـە شـاخەکاندا شـاخی خـاوەن ڕێگا و هێڵی سپی و سوور و جیاواز هەن لە تێریی و کاڵیدا.

لـە (صـفوة التفاسـیر)دا دەربـارەی ئایەتەکـە هـاتووە: واتـە شـاخی بـەدیهێناوە بەهـەمان شـێوەی بـەروبووم و درەختـەکان کـە ڕێگـای ڕەنـگ جیاوازی تێدایە –هەرچەند بەرد و خۆڵن– شاخەکان (جُدَد)یان هەیە، واتە: ڕێگا و هێڵی ڕەنگ جیاوازیان هەیە.

(جُدَد)ی بەردین لەزانستی زەویناسیدا

توێکڵی زەوی بە بەبەردبوونی تەواوەی بـەردین دەسـتی پێکـرد، لێیـەوە بـەردە ئاگرینیـەکان (بـەردە یەکەمیـەکان) پێکهـاتن، ئێسـتا دەوروبـەری (٩٥٪)ی کـۆی بـەردەکانی تـوێکڵی زەوی پێکـدێنن. بـەوەی کـە بـەردە ئاگرینیەکان بەرکەوتەبوون بە فاکتەرە جیاوازەکانی ڕامـاڵین و گواسـتنەوە و داخوران، بـە هۆکـارە جیاوازەکـانی وەك: (بـا، ئـاوی ڕۆیشـتوو، بەسـتن، زینـدەوەرەکان و کـاری کێشـکردنی زەوی)، ئـەو بەردانـە پـەرتبوون و بەشێوەیەکی کیمیایی شی بوونەتەوە.

ئـەو پارچـە بەردینیانـەش گوێزراونەتـەوە، تـاوەکو لـە نزمایيـەکانی وشکانی و دەریا و زەریاکاندا بنیشن و بپەستێورێن و پێکـەوە ببەسـترێن و ڕەق ببن لەشێوەی بەردی نیشتەنیدا، کە ئێستا بەرگێکی تەنك پێکدێنێت و

بەسـەر ڕووبـەرێکی فراوانـی زەویـدا بڵاوبووەتـەوە لەسـەر شـێوەی بـەردی نیشـتەنی کـە دەوروبـەری تـەنها (٥٪)ی کـۆی بـەردەکانی تـوێکڵی زەوی پێکدێنێت.

هـــەروەها بـــەهۆی بەرکەوتـــەیی هەریەکـــە لـــە بـــەردە ئـــاگرینی و نیشتەنییەکان بۆ فاکتەرەکانی گۆڕان –پەستان و پلەی گەرمی یان هەردوو فاکتەرەکە پێکەوە– ئەو بەردانە گۆڕاون بۆ ئەو جۆرەی بە بـەردی گۆڕاو ناسـراوە، ئێسـتا ڕێژەیـەکی زۆر کـەم لـە کـۆی بـەردی تـوێکڵی زەوی پێکدێنێت.

بـە بەرکەوتـەیی بـەردە گۆڕاوەکـانیش بـۆ بڕێـك گـەرمی دەتوێنـەوە و دەگۆڕێن بۆ تواوەی بەردین و دەگەڕێنەوە بۆ سووڕەکەیان کە بەسـووڕی بەردەکان ناسراوە.

کاتێك تواوە بەردییەکان لەتوێکڵی زەویدا لە پشتێنەی لاوازی زەوییەوە دەردەپەڕن، یان بەشێوەی شۆڕشی گڕکانی دەردەپەڕنە سـەر ڕووی زەوی یـان دەچـنە نێـو قووڵاییـەکانی تـوێکڵی زەوییـەوە تـاکو دێنەوەیـەك و دەییەسـتن و بەشـێوەی تێهەڵکێشـراوی ئـاگریی دەبـن، کـە دەگونجێـت جوڵەکانی زەوی بەرەو ڕووی زەوی بەرزیان بکاتەوە، لەو جوڵانەش جوڵەی پێکهـاتنی شـاخ کـە بـەهۆی فاکتـەرەکانی ڕامالّینـەوە ڕادەمـالّرێن و پـاش ملیۆنان سالّ ئەو تێهەڵکێشراوانە دەردەکـەون و دەبینـرێن. تێهەڵکێشـراوە ئاگرییـــەکانیش شـــێوە و قـــەبارەی جۆراوجـــۆر وەردەگـــرن، لەوانـــەش تێهەڵکێشراوە تەختەکان، هەروەها بارستەیی و لەوانەش تەبا هەیـە لەگـەڵ ئەو بەردانەی هاتوونەتە نێویان، ئەوانەش کە ناتەبان.

لـە تێهەڵکێشـراوە تەختـەکان (جُـدد)ـە، کـە لەئـەنجامی دەرچـوونی تواوەکان بـۆ نێـو کـەلێن و نێـوان ئاسـتەکانی جوتبـوون و جگـە لەوانـەش

پێکدێن، لەوانەش (جُدد)ی بڕەڕەکانە ئەگەر ڕاست یان لاربێت و (جُدد)ی تەریب ئەگەر ئاسۆیی یان لار یان تەریب بێت بە ئاستەکانی جوتبوون.

پێشینەی قورئان لە ئاماژەدان بە ڕەنگەکانی (جُدد) بە ڕەنگی سپی و سوور و ڕەش

ئەم ئایەتە ئاماژە بەوە دەدات کە (جُدد) ئەو هێڵ و ڕێگا ڕەنگ جیاوازانەیە کە لەسەر شاخەکان هەن و لە ڕەنگی شاخەکە جیاوازن. زانستە وەدەستهاتووەکانیش دڵنیایی پتر دەدەن لەسەر ئەوەی کە تێهەڵکێشراوە ئاگرییەکان لە بەردی شاخەکان، لەدوای بەردە بنەڕەتییەکانی شاخەکان دروستبووە بە ماوەیەکی درێژ، کە هەندێجار بەملیۆنان ساڵ مەزەندە دەکرێت.

هەروەها لێکۆڵینەوەکانی زانستی بەردەکان سەلماندوویانە کە فاکتەری سەرەکی لە پۆلێن کردنی بەردە ئاگرینیەکان پێکهاتە کیمیایی و کانزاییەکانیانە کە ڕەنگدانەوەیەکی ڕوونیان لەسەر ڕەنگەکانیان هەیە.

بەردە ئاگرینیەکان لەسەر بنەمای پێکهاتەی کیمیایی و کانزاییان دابەش دەکرێن بۆ سێ کۆمەڵەی سەرەکی، کە ئەمانەن:

١. بەردی ترش و سەرو ترش کە خێزانی گرانیت دەگرێتەوە، کە لە بنەڕەتدا لەکانزای کوارتزی سپی و (فلسباری پۆتاسی) ڕەنگ نزیك سوور و (بایۆتایت) کە لەنێوان هەردوو ڕەنگی زەرد و قاوەیی مەیلەوسوور یان هەنگوینیدایە، پێکهاتووە.

۲. بەردی ناوەندیی کە خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتـەوە و لـە بنەڕەتـدا لەکەمێك کوارتز و کانزاکانی (بلاجیو کلیزی کلسی و سوودی و ئـەمفیبۆل) پێکهاتووە، ڕەنگەکانی لەنێوان سپی و سوور و خۆڵەمێشیدایە.

۳. بەردی تفت کە هەردوو خێزانی (گابرو– بریدوتایت) دەگرێتەوە و بە ڕەنگە تاریکەکان جیادەکرێتەوە کە مەیلە و ڕەشن، ڕەنگەکەشیان بـەهۆی بوونی هەریەکە لە کانزاکانی ئاسن و مەگنسیۆمە لە پێکهاتەیاندا.

لەمەوە دەردەکەوێت (جُدد) کە دەچـێتە نێـو بـەردی شـاخەکانەوە، لـە بنەڕەتدا لەبەردە ئاگرینیەکانە. باشترین ئەو پۆلێنانەش ئـەو پۆلێنەیـە کـە لەسەر بنەمای پێکهاتە کیمیـایی و کانزاییەکانـە کـە ڕەنگدانـەوەی دەبێـت لەسەر ڕەنگەکانیان، بەمجۆرەی خوارەوە:

۱. بەرد کە ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سووردایە، ئەویش بەردی ترش و سەروو ترشن کە خێزانی بەردە گرانیتیەکانە (رایولایت– گرانیت).

۲. بەرد ڕەنگەکانیان لەنێوان سپی و سوورە لە ڕوویەکەوە، لە ڕوویەکی ترەوە ڕەنگە تاریکەکان کە ڕەنگـە خۆڵەمێشـیەکانی تێـدا زیـاترە، ئەمانـە ئەو بەردانەن کە بە ناوەندیی ناسراون (لەنێوان بەردی ترش و سەروو ترش لەلایەکەوە و بەردی تفت و سەروو تفت لەلایەکی ترەوە)، ئەمـەش خێزانـی (دایورایـت) دەگرێتــەوە و دەکەوێتــە ژێــر ئــەو وەسـفەی قورئانـەوە کـە دەفەرموێت: ﴿...مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا...﴾.

۳. بەرد کە ڕەنگەکانی زیاتر مەیلە و تاریکە تاکو ڕەش، ئەمیش بەردی تفـت و سـەروو تفتـە، کـە هـەردوو خێزانـی (بازلـت–گـابرو) و (بریـدوتایت) دەگرێتەوە.

ئاو و كاريگەريی لەسەر ڕەنگی شاخەكان

هـەروەك ئـاو ڕۆڵێكـی ديـاری هەيـە لەسـەر ڕەنگـەكانی بـەروبووم و درەختەكان، بەهەمان شێوە ڕۆڵيشی هەيە لە دياريكردنی ڕەنگی بەردەكان و پاشانيش شـاخەكان (بەتـەواوی وەك ئـەوەی لـە ئايـەتی ٢٧ی سـورەتی (فاطر)دا هاتووە). ڕەنگی بەردەكان، لە ڕەنگی ئـەو كانزايانـەی پێكهاتـەی بـەردەكانن وەردەگيرێـن، ڕەنگـی كانزاكـانيش وەسـتاوەتە سـەر پێكهاتـە كيمياييەكەی و بارودۆخی ئەو ژينگەيەی تێيدا پێكدێت، ئۆكسـێنراوە يـان نەئۆكسێنراوە.

ڕەنگـی كانزاكـانيش بـە هەڵمـژينی برێـك وزە يـان شـەپۆلی ڕووونـاكی دەگۆڕێت، لەو كانزايانەی زۆرتر بەم حاڵەتە كاريگەر دەبن ئـەو كانزايانـەن كە كانزا گوێزراوەكانيان تێدايە وەك ئاسن و كرۆم و مەنگەنيز.

لەبەرئەوەی ئاو لەسروشتدا لە شلەكانی تر زۆرتر بڵاوە، بەتايبـەت شـلە چـڕيی كەمـەكان و توێنـەرێكی چـاكە و لـە شـلەكانی تـر زيـاتر توانـای گواستنەوەی هەيە و باشترين فاكتەری ياريـدەدەرە لـە كارلێكـەكانی كـانزا سـيليكاتيەكان لـە تـواوەی (ماگمـا)دا، هـەروەها باشـترين هۆكـاری ياريدەدەريشە لە گۆڕينی بەردی ئـاگرين يـان نيشـتەنی بـۆ بـەردی گۆڕاو، بۆيە ئاو لە دياريكردنی ڕەنگی بەردەكاندا بەشـدارە، بـەوەی دەچـێتە نێـو كرداره جيۆلۆجيه دەرەكی و كرداره جيۆلۆجيه ناوەكييەكانەوە.

كـرداره دەرەكييـەكان بـۆ ڕوودانيـان وزەی پێويسـت لـە خـۆرەوە وەردەگرن، لە گرنگترين ئەو كردارانـە تەجويـە (Weathering) و كـرداری نيشتنە (Sedimentation). هەروەها ئاو ڕۆڵی هەيـە لـە گـۆڕينی ڕەنگـی كانزاكـانی وەك: فلسـبار و بيرۆكسـين و هورينلنـد و لـە ئۆكسـاندنی كـانزا

ئاسنیەکان، بۆنموونە: لە ئۆکسیدەکانی ئاسنی ئاوییە و کانزای جیوسایت (Geothite) بەرهەم دێنێت، ئەمەش لەو ئۆکسیدانەیە کە ئەو پێکهاتە ئاوییەی تێدایە، ڕەنگی ئەو کانزایانە دیاری دەکەن کە لێوەی بەرهەم دێن.
ئاو ڕۆڵێکی گرنگ و پێویست دەبینێت لە گۆڕینی ژمارەیەك لە کانزا یەکەمیەکان بۆ کانزای ناوەندیی خاوەن پێکهاتەی کیمیایی و ڕەنگی جیاواز.

لەگەڵ ئەمانەدا ڕۆڵی ئاو لە گۆڕینی ڕەنگی بەردەکان و پاشان ڕەنگی شاخەکان لە ڕێگای بەشدارییەتی لە کردارەکانی نیشتن، ئەوەش ڕۆڵێکی زۆر ئاشکرایە کە کانزاکان لەئەنجامی کرداری هەڵمیندا ڕێك دەبن و ڕەنگێکی دیاریکراو وەردەگرن کە ئەوەش وەستاوەتە سەر ئەو بڕە ئاوەی تێیدایە، وەك: ئەنهێدریت و جیپسۆم.

بەکاری کردارەکانی (تەجویە)ش نیشتوی لینج دروستدەبن و بە ئاودا دەڕۆن و بە ئایۆناتی دیاریکراو نوێ دەبنەوە، بەهەمان شێوە ژمارەیەك لەماددەی لکێنەر دروست دەبێت کە دەنکۆڵە گوێزراوەکان بەرەو حەوزەکانی نیشتن پێکەوە دەلکێنن، بەمەش بەردەکان ڕەنگێکی جیاکراوە وەردەگرن، لەو بەردانەش بەردی لمینی ئاسنیە.

وەك چۆن کرداری جیۆلۆجی دەرەکی هەیە و ڕەنگی بەردەکان نوێ دەکاتەوە، بەهەمان شێوە کرداری جیۆلۆجی ناوەکیش هەیە، ئەویش ئەو کردارانەیە کە وزەی پێویست بۆ ڕوودانیان لە ناواخنی زەوییەوە وەردەگرن، تیایاندا ماددەکان لە تواوەکەوە دروستدەبن، بەدوایدا ئاو، کە لەپێکهاتەی تواوەکەیە، ڕۆڵی گەورەی هەیە لە سەرجەم قۆناغەکانی پێکهاتنندا، وەك: دابەزاندنی پلەی گەرمی پێکهاتووەکە و کاریگەری لەسەر لینجێتی تواوەکە و پاشان دەرچوونی بەشێوەی بەردی گڕکانی لە

زەوییەوە، یاخود مانەوەی لە زەویدا تاکو لە قولاّییەکانیدا پێکبێن. هەروەها کاریگەریی لەسەر پلەی ئۆکسانی ئاسن هەیە و لەسەر دیاریکردنی گۆڕینی ڕێژەی (ئاسنیك) بۆ (ئاسنۆن)، ئەمەش ئەو ڕێژەیەیە کە ڕەنگی بەردە گڕکانییەکان دیاری دەکات.

هەروەها چوونە پێکهاتەی زۆر جۆری کریستالّ کە لەتواوەکە جیادەبنەوە و بەرزبوونەوەی ڕێژەکە لە تواوەکەدا دەبێتەهۆی دروستبوونی کانزای نمونەی (ئەمفیبۆل و مایکا) و کەمیشی لە کریستالّە دروستبووەکاندا دەبێتەهۆی چڕیی توخمە بەهاداره ئابوورییەکان بۆ مرۆڤ لە گیراوە گەرماوییەکاندا، کە لێیانەوە کۆمەلّە کانزایەکی ڕەنگ جیاواز دەنیشن.

هەروەك چۆن ئاو ڕۆلّی هەیە لە دیاریکردنی ڕەنگی بەردەکاندا لە کرداره جیۆلۆجیە دەرەکی و کرداره جیۆلۆجیە ناوەکییەکان، ڕۆلّیشی هەیە لە دیاریکردنی ڕەنگەکانی لە کردارەکانی گۆڕاندا، ئەمەش ئەو کردارانەن کە لەتوێکلّی زەویدا ڕوودەدەن و گۆڕان لە هەریەك لە پەستان و گەرمیدا هاوڕێی ئەم گۆڕانە دەبن و تیایدا کانزاکان دەگۆڕێن، یان پێکهاتەی کیمیایی و سیفەتە فیزیاییەکانیان دەگۆڕێت، بەدوایدا ڕووخساری دەرەوەی بەردەکەش دەگۆڕێت.

چوارەم:

جوڵەی شاخەکان
شوێنکەوتەی جوڵەی زەوییە

خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾النمـل/٨٨، واتـــە: تـــۆ کێوەکان دەبینیت وادەزانیت وەستاون و بێ جوڵـەن، لەکاتێکـدا ئـەوانیش وەکو هەور لە جوڵەدان، ئەمەیە دەستکردی ئـەو خوایـەی هـەموو شـتێکی بەوپەڕی ڕێکوپێکی دروستکردووە، بەڕاستی ئەو زاتە زۆر ئاگایە بەو کـار و کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

"حەنەفی ئەحمەد" دەربـارەی ئـەم ئایەتـە دەڵێـت: (جامدة) بـەمانای وەستاو و نەجوڵاو دێت، (مَرّ)یش مانای ڕۆیشتن و دەرکەوتنەوە دێت، بۆیە مانای ئایەتەکە بەمجۆرەی لێدێت: دەڕوانیتە شاخەکان و تۆیش کە لەسـەر زەویت وەها هەست دەکەیت وەستاوە و ناجوڵێت، بەڵام لەڕاسـتیدا شـاخ و هەوەرەکانیش پێکەوە دەڕۆن و لە جوڵەدان و دووردەکەونەوە، بەوەش کە شاخەکان بەشێکن لـەزەوی و جـێگیرن لەسـەری، بۆیـە ئایەتەکـە بـەڕوونی باس لەوە دەکات زەوی و ئـەوەش کـە لەسـەریەتی لـە شـاخەکان، لەگـەڵ هەوەرەکان و هەوای سەریدا دەجوڵێن و دووردەکەونەوە، واتە لە بۆشـاییدا بەخێرایی خۆی دەگوێزێتەوە.

ئەم ئایەتە ئاماژە بە جوڵەی شاخەکان دەدات، کە هاوکـات و گرێـدراوی جوڵەی زەوییە، ئایەتەکە دڵنیـایی ئـەوە دەدات کـە زەوی دەجوڵێـت و لـە

شوێنی خۆی دەگوێزرێتەوە، ئەم جوڵە و ڕۆیشتن و گوێزانەوەیەی زەویش لــە خولگــەی تایبەتیدایــە بــەدەوری خــۆردا، زەوی بــەدەوری خــۆردا دەسوڕێتەوە و ئەم سوڕانەوەیەش ڕۆیشتن و بەرەو پێشەوەچوونی هـەموو ئەو شتانەشە کە لەسەری هەن، شاخەکانیش بەشێکن لە زەوی.

لە ئایەتەکەدا هاتووە کاتێك دەڕوانیتە شاخەکان وەها گومـان دەبـەیت وەستاوە، بەڵام لەڕاستیدا ﴿تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِۚ﴾، وەك هەوەرەکان لەجوڵەدان. لێرەدا ئامـاژەی ئایەتەکـە وەهایـە کـە جوڵەکـە وەك هەورەکانـە، چـونکە هـەوەرەکان جوڵـەی خودییـان نییـە، بـەڵکو هێزێـك لـە دەرەوەی خۆیـان پاڵیان پێوە دەنێت، ئەویش هێزی (با)یە. بۆیـە کـە هـەور دەجوڵێـت (بـا) هەڵیدەگرێت و دەیجوڵێنێت، بەهەمان شـێوە شـاخەکانیش خۆیـان توانـای ئەو جوڵەیەیان نییە کە هەیانە و وەك هەوەرەکان دەجوڵێن، واتە: جوڵـەی زاتییان نییە، بـەڵکو بـەهۆی جوڵـەی زەوییـەوە دەجـوڵێن، بەتـەواوی وەك جوڵەی هەورەکان کە بەهۆی (با)وەیە.

کەواتە زەوییە دەجوڵێت، بەجوڵەیەکی زاتیی دەجوڵێت و شـاخەکانیش شوێنکەوتەی ئەو جوڵەیەن، ئەمەش ئاماژەیە بە جوڵە و سوڕانەوەی زەوی کە لە زانیارییە چەسپاو و سەلمێنراوەکانی زانستی ئەمڕۆیە.

ئاو و دەریا و باران

ئاو بنەڕەتی ژیانە

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾الانبياء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێكی زیندوومان فەراهەم هێناوە، ئایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهێنن؟

زانسـت ئـەو ڕاسـتییەی سـەلماندووە كـە بنـەڕەتی ژیـان ئـاوە، بـەڵكو ماددەی سـەرەكییە لـە دروسـتكردنی هـەموو شـتێكی زینـدوودا، بنـەڕەتی هەموو شتێكە، ڕەگەزی یەكەمە بۆ هەموو خانەیـەكی زینـدوو كـە هـەر لـەو خانەیەوە ڕووەك و ئاژەڵ و مرۆڤیش پێكدێت.

كاتێـك زانایـان لێكۆڵینـەوە لەسـەر ئەگـەری بـوونی ژیـان لەسـەر هـەر هەسارەیەك دەكەن، سەرەتا ئەو پرسیارە دەكەن: ئایا ئەم هەسارەیە بڕی پێویستی ئاوی تێدایە؟

قورئانی پیرۆز لەبارەی بنەڕەتی ژیانەوە لە هێڵێكی گشتیدا دەربـارەی ناسنامەی ئاو دەدوێت بەوەی یەكەم بنەڕەتی ژیانە، دووەم جیهانی ڕووەك و زۆربوونی و ئەو هاوسەنگیەی تێیدایە، سێیەم جیهانی ئاژەڵ و پاشـانیش جیهانی مرۆڤ كە بە (نوتفە)یەك دەستپێدەكات تا تـەواوبوونی بـەدیهێنان و پێكهاتەو جەستەی .

زانسـتی (كیمیـای ژیـانی) سـەلماندوویەتی ئـاو پێویسـتە بـۆ ڕوودانـی سەرجەم ئەو كارلێك و گۆڕانكارییانەی لـە لەشـی زیندەوەرانـدا ڕوودەدەن،

جا ناوەندە یان کارای یاریدەدەر، دەچێتە کارلێکەوە یاخود بەرهەمێکی کارلێکەکەیە. هەروەها زانستی کارئەندامزانی (فسیۆلۆژیا) سەلماندوویەتی ئاو پێویستە بۆ ئەنجامدانی ئەرکەکان لەلایەن هەر ئەندامێکەوە، بەبێ ئاو هیچ ڕووخسار و بنەمایەکی ژیان دەستەبەر نابێت.

ئاو بنەمای پێکهاتەی خانەیە، خانەکانی خوێن و شلەی لیمفی و دەردراوەکانی لەش وەك میز و ئارەق و فرمێسك و ئاوی زراو و شیر و شلەی جومگەکان. هەروەها ئاو هۆکاری نەرمونیانی جەستەیە و ڕێژەی (٦٥–٧٠٪)ی کێشی لەشی مرۆڤ پێکدێنێت. مرۆڤ دەتوانێت نزیکەی (٦٠ ڕۆژ) بەبێ خواردن بژی، بەلام ناتوانێت (٤ ڕۆژ) زیاتر بەبێ ئاو بژی.

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ النور/٤٥، واتە: خوا هەموو زیندەوەرێکی لە ئاو دروستکردووە، هەیە لەسەر سکی دەڕوات، هەیشە لەسەر دوو قاچ دەڕوات، هەیشە لەسەر چوار پێ دەڕوات، خوا هەرچی بوێت دروستی دەکات، بەڕاستی خوا دەسەلاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە .

بنەڕەتی مرۆڤ ئاوە:

خوای پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ۝٥ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ۝٦ يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ﴾ الطارق/٥-٧، واتە: با ئادەمیزاد تەماشا بکات و سەرنج بدات لەچی دروستکراوە؟ دروستکراوە لە ئاوێکی هەلقولاو، لەنێوان بربڕەکانی پشتی پیاو و ئێسکەکانی سینەی ئافرەت دەردەچێ.

بنەڕەتی ڕووەك ئاوە:

خـــوای پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴾النحل/١٠-١١، واتە: پەروەردگار ئەو زاتەیە لە ئاسمانەوە بارانتان بۆ دەبارێنێت کە لێـی دەخۆنەوە، هەروەها تێکەڵ بە جۆرەها شەربەت و شلەمەنیش دەیخۆنـەوە و دەبێتـەهۆی گەشـەکردنی درەخـت و گـژوگیا و مـاڵاتی تیـا دەلـەوەڕێنن، هەروەها بەو بارانە جۆرەها کشتوکاڵ دێتە بەرهەم لەگەڵ زەیتون و خورما و ترێ، لە هەموو جۆرە بەروبوومێك، بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگە و نیشـانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك بیربکەنەوە.

قورئانی پیرۆز دەربارەی گەلێك سوودی ئـاو بـۆ ژیـانی مـرۆڤ دەدوێـت، لەوانە:

١- بـەکارهێنانی ئـاو بـۆ خواردنـەوە و ئاوداشـتن: ﴿فَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَسۡقَيۡنَٰكُمُوهُ﴾الحجر/٢٢، واتە: باران لە ئاسمانەوە دەبـارێنین و ئێـوەی پـێ تێراو دەکەین .

٢- دەرکردنی دانەوێڵەو ڕووەك و باخ لە زەوییـەوە: ﴿وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلۡمُعۡصِرَٰتِ مَآءٗ ثَجَّاجٗا ﴿١٤﴾ لِّنُخۡرِجَ بِهِۦ حَبّٗا وَنَبَاتٗا ﴿١٥﴾ وَجَنَّٰتٍ أَلۡفَافًا﴾النبأ/١٤-١٦، واتە: لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان باراندووە، تا بـەهۆی ئـەو بارانـەوە جۆرەهـا دانەوێڵە و ڕووەك بروێنین، باخی چڕوپڕ و لەیەك ئاڵاو بەدی بێنین .

٣- زيندووبوونـەوەى زەوى پـاش وشـكبوونەوە و مردنـى: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ﴾النحـل/٦٥، واتـە: هـەر خـوا بـاران لـە ئاسمانـەوە دەبارێنێـت و زەوى پـێ زينـدوو دەكاتـەوە دواى ئـەوەى كـە مردبوو .

٤- بەكارهێنانى ئاو بۆ پاكردنەوە و لابردنى پيسى كە توشى مرۆڤ دەبێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا﴾الفرقان/٤٨، واتە: هـەر ئێمـەين ئـاوێكى پـاك و خاوێن لە ئاسمانەوە دادەبەزێنين .

٥- دەركردنـى بـەروبووم و ڕۆزى مـرۆڤ و ئـەوەش كـە خـواى گـەورە بـۆى ڕامكـردووە لـە ئـاژەلان: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ﴾إبـراهيم/٣٢، واتـە: خـوا ئـەو زاتەيە كە ئاسمانەكان و زەوى بەديهێناوە، لە ئاسمانەوە بارانى بارانـدووە و بەهۆيەوە بەروبومى لە ناخى زەوى بۆ ئێوە دەرهێناوە .

٦- زيندويەتى هەمووشتەكان بەهۆى ئـاوەوە: ﴿مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾الأنبياء/٣٠، واتە: لە ئاو هەموو شتێكى زيندوومان فەراهەم هێناوە.

سوڕی ئاو لە سروشتدا

سوڕی ئاو سیستمێکی بازنەیی بەردەوامی ئاوە لەو ناوچە ئاوییەی کە وزەکەی لەخۆرەوە وەردەگرێت، ئەو ناوچانەش لەسەر یان لەژێر زەویدا هەن و لەنێوانیاندا ئاو هەیە، جا بەشێوەی شل بێت یان بە بەستویی. بەمجۆرە سوڕی ئاو سەرجەم بەشەکانی ناوچەی ئاویی پێکەوە دەبەستێت و درێژدەبێتەوە بۆ سەرەوەی کەش بە دەوروبەری (١٥ کیلۆمەتر) و بۆ خوارەوەش دەوروبەری (١ کیلۆمەتر).

تیشکی خۆر بەر ڕووی زەوی دەکەوێت و دەبێتە هۆکاری بەهەڵمبوونی ئاوی زەریاکان بەشێوەیەکی سەرەکی و لەدەریا و ڕووبار و جۆگەکان و خاکی لمینیشەوە.

ئەو فاکتەرە سەرەکیانەی کاردەکەنە سەر بەهەڵمبوون بریتین لە گەرمی و خێرایی (با) و بڕی هەڵمی ئاو لە هەوادا و ڕووبەری ڕووی ئاوەکە.

هەڵمی ئاو وەك سیفەتێکی گشتی نەبینراوە، مەگەر بەرەنگاری چڕبوونەوە ببێت و هەور دروستبکات یان بەشێوەی شێی سەر زەوی بێت. لەگەڵ بارودۆخی گونجاوی کەشدا دەگونجێت چڕبوونەوەکە ببێتەهۆی باران یان بەفر بارین، کاتێکیش دەگاتە سەر زەوی لەسەر ڕووەکەی وەك دەریا یان لافاو تێدەپەڕێت. دەشگونجێت بچێتە نێو خاکەوە لەنێوان دوو چینی جیاوازدا، یان بدەڵێت بۆ ڕووی ئاوی نێو زەوی، کە لەدواییدا ئاوەکە لەڕێگای ڕووبارەکانەوە جارێکی تر بەرەو زەریاکان دەجوڵێت و بەم شێوەیە سوڕەکە بەردەوام دەبێت.

بنەڕەتی ڕووبار و سەرچاوەکان و چۆنیەتی باسکردنی ئەم بابەتە لە قورئاندا:

ئاوی ژێر زەوی لە جوڵەیەکی بەردەوامدایە، هەرچەند زۆر هێواشە. تۆڕەکانی دەریاکان ئاسایی لەڕێگای باران بارینەوە ئاوەکەیی دەستدەکەوێت لەسەر ناوچەیەکی گەورە کە ناسراوە بە (کۆکەرەوەی بارانەکان)، بەڵام ئەمە جیاوازە لەوەی لە ڕابردوودا هەبووە. لەکاتێکدا کە فەیلەسوف و لێکۆڵەرەوانی زانست بیریان لە تیۆرە جیاوازەکانیان دەکردەوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندووە کە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾المؤمنون/١٨، واتە: هەر ئێمە لە ئاسمانەوە بارانمان باراندووە و دوایی لە ناو زەویدا جێگیرمان کردووە و ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لەناو ببەین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

ئایەتەکە هەواڵمان دەداتێ کە ئاوی بارانەکان دەچنە خاکەوە و دەمێننەوە، دەشگونجێت ببنە ئاوی ژێر زەوی، لە کاتێکدا لەوانەیە چەند هەفتەیەك بمێننەوە یاخود چەند هەزاران ساڵێك.

وشەی (سکنْ) واتە (هێمنی و جێگیربوون) ئەمەش باشترین وەسفە بۆ ئاوی ژێر زەوی کە وا دیارە لە قوڵاییە تاریکەکانی زەویدا بەبێ جووڵە جێگیر ببن.

ئایەتێکی تری قورئانی پیرۆز ڕوونکردنەوەیەکی زۆر ئاشکرا دەدات لەسەر بنەڕەتی سەرچاوە و دەریاکان، وەك دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ﴾الزمر/٢١، واتە: (ئەی مرۆڤ)

ئايا نابينى خوا لە ئاسمانەوە باران دەبارێنێت، لەوەودوا لە زەويدا كۆى دەكاتەوە، دوايى بەشێوەى كارێز و كانى دەريدێنێت.

(ينابيع) كەنالّ و ڕێڕەوى ئاوين كە لە ناواخنى زەويدان، ياخود ئەو شەبەق و كەلێنانەى ئاوى تێدا دەتەقێت و دەردەچێت بۆ سەر ڕووى زەوى لەسەر شێوەى جۆگە و دەريا و سەرچاوەكان .

بەم پێيە قورئانى پيرۆز وەسفێكى وردى سەرچاوە و دەرياكان دەكات كە لە باران بارينەوە دروستدەبن.

بڕى ئاوى باران كە دادەبارێتە سەر زەوى، زۆر كەمە ئەگەر بەراوورد بكرێت بە بڕى ئاوى خوێدار كە بۆ خواردنەوە دەست نادات، بەلاّم لەدواى لێكۆلّينەوە و زمێركارى وردى سەرچاوە جيهانييەكانى ئاو ئەوە ڕوون بووەتەوە كە مرۆڤ هێندە ئاوى هەيە بەشى پێداويستييەكانى بكات. خواى گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴾الحجر/٢١-٢٢، واتە: هيچ شتێك نييە (لە بەهرە و ناز و نيعمەتەكان) كە گەنجينەكانى لاى ئێمە نەبێت، ئێمە نايبەخشين بەئەندازەى دياريكراو نەبێت، ئێمە (با)مان كردووە بەهۆى پيتاندنى ڕووەك و دارودرەخت، هەر بەهۆى (با)وە باران لە ئاسمانەوە دەبارێنين و ئێوەى پێ تێراو دەكەين، بێئەوەى ئەو ئاوانەتان زەخيرە كردبێت .

خواى گەورە پێويستييەكانى بەندەكانى دەزانێت و بڕى تەواوى بەزەيى خۆييان بۆ دەنێرێت، ئەگەر ڕێژەى باران كەم يان زيادى كرد ئەوا يادمان دەخاتەوە ناتوانين شتێك بۆ خۆمان بكەين، بەلّكو پەروەردگارە بەتوانايە بەسەر هەموو شتێكدا .

گەرمی و هەڵم

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿١٣﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾النبأ/١٣-١٤، واتـە: (ئایـا) چـرایەکی پرشـنگدارمان بـۆ فەراهەم نەهێناون؟ لە هەورە گوشراوەکان بارانێکی زۆرمان نەباراندووە؟

ئەم دوو ئایەتە پیرۆزە دوو شت پێکەوە گرێ دەدات، ئـەو گەرمییـەی خۆر ڕووەو زەوی تیشکی دەدات لەگەڵ بارینی باران لە هەورەکانەوە.

سوڕەکە بە گەردە بەهـەڵمبووەکانی ئـاوی ڕووبـار و دەریـا و زەریاکـان دەست پێدەکات کە لەئەنجامی گەرمی دەرچوو لـە (سـراج الوهّـاج– چـرای پرشنگدار) کە خۆرە، کرداری بەهەڵمبوونەکە ڕوودەدات. واتە دوای ئـەوەی دەریـا و زەریاکـان توشـی بەرزبونـەوەی پلـەی گـەرمی دەبـن، بڕێـك لـە ئاوەکەیان لەشێوەی هەڵمدا بەرەو ئاسمان بەرزدەبێتەوە.

دەبێ گەردەکانی ئاو بچووك و هەڵوەشاوە بن، هەڵوەشانەکەش بـەهۆی شـەپۆلە سـەرودەنگیەکانەوە دەبێـت کـە لـەزەوی و بوونـەوەرەکانی و سروشتە تایبەتییەکەیەوە دەردەچن، کاتێکیش ئەم گەردانـە سـەردەکەون دەگەنە چینێك (لەچـینەکانی بەرگەهـەوای دەوری زەوی) کـە پێیـدەوترێت (ترۆپۆسفێر) و شـانۆی ململانێـی (بـا) و گۆڕانـە کەشـییەکانە. لەوێدا ئـەو ئاوەی لە شێوەی هەڵمدا و بـەهۆی گـەرمی خـۆرەوە لـە دەریـا و ڕووبـار و زەریاکانـەوە بەرزبووەتـەوە، چـڕدەبێتەوەو بـە ویسـتی خـوا دووبـارە بەشێوەی باران دادەبارێتەوە سەر زەوی .

هەورەقورسەكان

زانايان بۆيان دەركەوتووە كە جۆرێك لە هەورەكان بارستاييان دەگاتە (٣٠٠ هەزار تەن) و بگرە زياتريش، ئەو هەورەی پێيدەوترێت (Cumulo-nimbus) لەمجۆرە هەورەيە.

ئەوەی شايانی باسە ئايەتی (٥٧)ی سورەتی (الأعراف) باسی هەورەقورسەكان دەكات و دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشْرًۢا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَٰهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ ٱلْمَآءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۚ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ ٱلْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ الأعراف/٥٧، واتە: هەر ئەو زاتەيە بای شەماڵ (هەڵگری هەڵمی ئاو) دەنێرێت پێش ئەوەی ڕەحمەتەكەی دابارێنێت (كە ئاوی بارانە و سەرچاوەی ژيانە) هەتا وايلێدێت ئەو بايە هەوری سەنگين و قورس هەڵدەگرێت، ئەوسا دايدەبارێنين بەسەر ناوچە و وڵاتێكی مردوودا (بەو شێوەيە) ئاوی بارانی بۆ دەبارێنين. جا بەهۆی (ئەو ئاوەوە) هەرچی بەروبوومە دەريدێنن، هەر بەو شێوەيە، مردوانيش لەناخی زەوی دەردێنين و (زيندووتان دەكەينەوە)، بەڵكو يادلوەری وەربگرن .

بارانی شیرین

لـە ئایەتـەکانی (٦٨-٧٠)ی سـورەتی (الواقعـة)دا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾، واتە: ئایا سەرنجی ئەوە نادەن کە ڕۆژانـە چـەند جـار دەیخۆنـەوە، ئایا ئێـوە داتـان بەزانـدووە لـە هەورەکانەوە یان ئێمە دابەزێنەرین؟ ئەگـەر بمانـەوێت ئـەو ئـاوە دەکەینـە خوێیەکی تاڵ و سوێر، ئایا ڕەوا نییە شوکرانەبژێر و سوپاسگوزار بن؟

خوای گەورە باس لە ئاوی شـیرین و سـازگاری دابـەزیوو لـە ئاسمانـەوە دەکـات و دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ شَٰمِخَٰتٍ وَأَسْقَيْنَٰكُم مَّآءً فُرَاتًا﴾المرسلات/٢٧، النحل/١٠، واتە: لەسەر گـۆی زەوی کێـوی لوتکـە بڵنـدمان دامەزراندووە و ئاوی سازگارمان پێشکەش کردوون بۆ خواردنەوە.

ئاشکرایە سەرچاوەی ئاوی باران کرداری بەهەڵمبوونـە و (٩٧٪) ی ئـەم بەهەڵمبوونەش لە ئاوی زەریا خوێدارەکانەوەیە، ئەی چۆن ئاوی ئەو بارانە شیرین دەبێت؟

هۆکارەکەی ئەوەیە کە ئاو لەکاتی بەهەڵمبوونیـدا، جـا لـە زەریاکانـەوە بێت یان لە ئەستێڵ یاخود لە قوڕاوەوە، بەهیچ جۆرێك جـۆرە ماددەیـەکی نامۆی تر لەگەڵ خۆیدا ناگوێزێتەوە، بۆیە ئاوێکی بێگەردە و دوورە لە هـەر خەوش و ماددەیەکی نامۆ بە ئاوەکە تا سروشـتە بنەڕەتییەکـەی بگۆڕێت، بۆیە کە دووبارە دەبارێتەوە سەر زەوی، ئاوەکەی پاك و بێگەردە.

دابەزاندنی باران بە ئەندازەی دیاریکراو

لە ئایەتی (١١)ی سورەتی (الزخرف)دا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِى نَزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ﴾. ئەم ئایەتە باس لە دابەزاندنی باران دەكات بە ئەندازەی دیاریكراو. لەڕاستیدا هەر ئەوەیە كە هەنووكە لە بەڕێوەبەرایەتییەكانی كەشناسیدا بڕی باران دەپێورێت و تۆمار دەكرێت.

لێرەدا زۆر بە كورتی لە دوو ڕەهەندی ئەم باسە دەدوێین.

یەكەم: خێرایی دابەزین

زاناكان هەستان بە پێوانەكردنی خێرایی گەیشتنی دڵۆپە باران لە بەرزایی (١٢٠٠مەتر)ەوە كە بەرزی هەورەكانە (لە بۆشایدا) بۆ سەر زەوی، بۆیان دەركەوت دڵۆپەكە (لەحاڵەتی ئاسایی و بەبێ بوونی هەوا) بەخێرایی (٥٨٨) كیلۆمەتر لە كاتژمێرێكدا دەكەونە خوارەوە، بەڵام لەڕاستیدا ئێستا بەخێرایی (٨–١٠) كیلۆمەتر لە هەر كاتژمێرێكدا دەگەنە زەوی، هۆی ئەمەش (با) و لێكخشاندنی هەوایە كە لەخێرایی دڵۆپەكە كەمدەكەنەوە.

خۆئەگەر ئەو دڵۆپە ئاوە بەبێ بەرگری هەوا و (با) بكەوێتە خوارەوە، ئەوا خێراییە بنەڕەتییەكەی یەكسان دەبێت بە كەوتنەخوارەوەی یەك كیلۆگرام لە بەرزایی (١٥) سانتیمەترەوە (بۆ هەر دڵۆپێك)، لەگەڵ ئەو زانیارییەی هەوری باراناوی هەیە لە بەرزایی (١٠) هەزار مەتردا، بێگومان

کەوتنـــەخوارەوەی دڵۆپێـــك بـــاران لـــەم هەورانـــەوە هاوتـــا دەبێـــت بـــە کەوتنەخوارەوەی یەك کیلـۆگرام لەبـەرزایی (١١٠) سـانتیمەترەوە. کەواتـە بڕوانە ئەندازەگیری و هاوسەنگی .

دووەم: بڕی بەهەڵمبوو و بڕی باران

بـڕی بەهـەڵمبوونی ئـاوی سـەر زەوی لەیـەك چـرکەدا دەگاتـە شـانزدە ملیۆن تەن، ئـەم ژمارەیـەش یەکسـانە بـەبڕی بـاران بـارین بـۆ سـەر زەوی لەهەمان ئەو چرکەیەدا (لە کۆی هەموو جیهانـدا، ئەمـەش ئەندازەگیریـەکی تری نایابە.

چینەکانی بینین لە قوڵایی دەریادا

ڕاستەقینەی بوونی شەپۆل لەسەر شەپۆل لەدوای دروستکردنی سەدان وێستگەی دەریایی و وێنەگرتن بە مانگە دەستکردەکان، زانایان پێی گەیشتوون. ئەو کەسەی ئەم ڕاستییەی باسکردووە پرۆفیسۆر "شرایدەر"ە کە لە گەورەترین زانا دەریاناسەکانە لە ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، پرۆفیسۆر وتویەتی:"کاتێك زانست پێشدەکەوێت، دەبێت ئایین بکشێتە دواوە"، بەڵام کاتێك مانای ئایەتەکانی قورئانی بیست، سەرسام بوو و دەربارەیان وتی: "هەرگیز نابێت ئەم وتانە وتەی مرۆڤ بن".

لەپاشان پرۆفیسۆر "دورجاروا" مامۆستای زانستی جیۆلۆجیای دەریاکان دێت، تاکو دەرەنجامەکانی زانستی نوێمان پێ بڵێت دەربارەی ئەو ئایەتەی دەفەرموێت: ﴿أَوۡ كَظُلُمَٰتٖ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞۚ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَاۗ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ﴾النور/ ٤٠، واتە: (کاروکردەوەیان) وەك ئەوە وایە لە تاریکستانی ناو دەریای شەپۆلاویدا گیریان خواردبێت، شەپۆل بەسەر شەپۆلەوە لەسەریەوە هەور دایگرتبێت، تاریکستانی یەك لەسەر یەك، کاتێك کە دەستی دەربێنێت خەریکە دەستی خۆی نەبینێت، بێگومان ئەوەی خوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناکەوێت.

پرۆفیسۆر "دورجاروا " دەڵێت: "مرۆڤ لە ڕابردوودا بەبێ بەکارهێنانی ئامێرە نوێیەکان نەیتوانیوە بچێتە قولآیی دەریاکانەوە، لەوێدا لەقولآیی (٢٠٠٠ مەتر)دا تاریکییەکی تەواوە". ئایەتە پیرۆزەکە دەفەرموێت: ﴿بَحْرٍ لُّجِّيٍّ...﴾. دروست وەك ئەوەی کە دۆزینەوەی نێو قولآیی دەریاکان وێنەیەکیان پێداوین دەربارەی وتەی خوای مەزن ﴿ظُلُمَٰتُۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾. زانراوە کە ڕەنگەکانی شەبەنگی ڕووناکی ژمارەیان حەوت ڕەنگە: سوور و پرتەقاڵی و زەرد و سەوز و شین و نیللی و وەنەوشەیی. کاتێك ڕووناکی دەچێتە قولآیی دەریاکانەوە، ئەم ڕەنگانە یەك لەدوای یەك وندەبن، ونبوونی هەر ڕەنگێك تاریکییەك دەدات .

لەسەرەتاوە ڕەنگی سوور وندەبێت و پاشان پرتەقاڵی و زەرد و دواهەمین ڕەنگ کە وندەبێت ڕەنگی شینە... هەر ڕەنگێك کە وندەبێت بەشێك لەتاریکی دەدات تا دەگاتە تاریکی تەواو.

بەلآم وتەی خوایی ﴿مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ﴾ بەشێوەیەکی زانستی سەلمێنراوە کە جیاکەرەوەیەك لەنێوان قولآیی دەریا و بەشی سەرەوەیدا هەیە، ئەم جیاکەرەوەیەش پڕیەتی لە شەپۆل، وەك ئەوەی کۆمەڵە شەپۆلێك لەسەر لێواری بەشە قووڵە تاریکەکەی دەریادا هەیە، ئەمە نابینین و کۆمەڵە شەپۆلێکیش لەسەر ڕووی دەریاکەدا کە ئەمەیان دەبینین وەك ئەوەی شەپۆلێك لەسەری شەپۆلی تر هەبێت... ئەمەش ڕاستییەکی زانستی سەلمێنراوە. لەبەرئەوە پرۆفیسۆر "دورجاروا" لەبارەی ئەم ئایەتانەوە دەڵێت: "نابیتێ ئەمە زانستی مرۆڤ بێت".

نهێنی هەورەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات، دوایی بەیەکەوە پەیوەستیان دەکات، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەریەك، ئینجا دەبینی لە توێی ئەو هەورانەوە کە وەك کێو وان باران و تەرزە دەبارێنێت.

هەوری کەڵەکە بوو (رُکامي) لە پارچەیەکی ئێرە و پارچەیەکی ئەوێ پێکدێت کاتێك هەوایەکی هێدی پاڵیان پێوەدەنێت تاکو وردورد پێکیانەوە دەبەستێت. وتراوە: هەوری کەڵەکەبوو کاتێك دروستدەبێت کە دوو هەور کۆدەبنەوە یان هەورێك بەخێرایی گەشە و گەورە دەبێت، کە دوو هەور کۆدەبنەوە یاخود هەورێك بەخێرایی گەشە دەکات خودکاریانە تەوژمێکی هەوایی لەنێویدا دروستدەبێت، ئەم تەوژمە هەواییە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە، کە بۆ سەرەوە بەرزدەبێتەوە وەك مژەرێك کاردەکات، ئەو مژەرەی هەوا لە لاکانەوە بۆ خۆی ڕادەکێشێت و هەورەکان کێشدەکات ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ﴾. لەدوای ئەوەی بەمشێوەیە دروستبوو و هێزی کێشکردنی هەورە دراوسێکانی هەبوو، ئیتر ئەوە پێکهاتنی هەورەکەیە.

کە لەنێو ئەو هەورانەدا دروستبوو و هەورەکانی تری لێ دوورکەوتنەوە، ئـیتر کـاری ڕاکێشـانەکە دەوەسـتێت و شـتێکی زۆر بـەهێز ڕوودەدات: گەشەکردنێکی ستوونی بۆ سەرەوە، ئەم گەشـەکردنەی هـەورەکان لەسـەر یەکتری کەڵەکە دەکات و دەبێتە هەوری کەڵەکە بوو ﴿ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا﴾.

دیاردەکانی دەریا

١. بەربەستی نێوان دەریاکان

٢. شەپۆلە ڕوویی و ناوەکیەکان

ئەم ئایەتە پیرۆزە گرنگترین دیاردەکانی گەردەلول (زریـان)ی دەریـا و شەپۆلەکانی کۆدەکاتەوە، دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾الرحمن/١٩-٢٠، واتـە: ئـاوی دوو دەریـای بـەرەڵا کـردووە و بەیـەك گەیاندووە تێکەڵیش نابن، چونکە لەنێوانیانـدا بەربەسـتێك هەیـە ناهێڵێـت تێکەڵ بن.

هـەروەها پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیـە ئـاوی دوو دەریـا یـان دوو ڕووبـار لـەپاڵ یەکـدا (وەك خۆیـان دەهێڵێتەوە و تێکەڵ نـابن)، ئەمـەیان شیرین و خـۆش و سازگارە، ئـەوی تریان تفت و تاڵە، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە ناهێڵێت تێکەڵ ببن.

ئـەم ئايەتـە گـرنگترين زريانـەكانى دەريـا و شـەپۆلەكانى كـۆكردەوە، ئاشكرايە كە لە زريانـەوە شـەپۆلگەلى بـەرزى و فراوانـى و سـيفەت جيـاواز دەردەچـن، هەنـدێكيان بەشـوێن هەندێكيانـدا دەڕۆن و شـەپۆليش وەك ئەوەيە بەسەريەكدا دەربچن .

شايانى باسە پێغەمبـەر (ﷺ) گـەورە بـوون و ژيـانى لـە سـارا دوور لـە ژينگەى دەريادا بەسەر بردووە، وێـڕاى ئـەوەى كـە هـەرگيز بـە زەرياكانـدا گەشتى نەكردووە تاكو ئەو وەسفە وردەى ديـاردەكانى دەريا بكات. بۆيە ئەمە سەلمێنەرى ڕاستيەكە: ئەو وتە و ئايەتانە لەلايەن خواى بەديهێنـەرى ئاسمانەكان و زەويەوە بۆ محمد (ﷺ) دابەزێنراون.

ئەم ئايەتە پيرۆزانە ئاماژە بە هەندێك ڕاستى زانستى دەكەن كە تا ئـەم دواييانەش زانست ئاشكراى نەكردبوون، ئەمەش يەكێكى تـرە لـە ئيعجـاز و دەرئاساكانى قورئانى پيرۆز .

سێ جۆر شەپۆلى دەرياكان هەن:

- شەپۆلى ڕوويى كە بەهۆى پاڵى (با) و شەپۆلەكانەوە دروست دەبن.
- شەپۆلەكانى هەڵكشان و داكشان بەهۆى كێشكردنى مانگەوە.
- ئەو شەپۆلانەى لە قوڵاييە زۆرەكانى زەرياكاندا دروست دەبن زۆر توند و بەهێزن و بەخێرايى فرۆكەكان دەجوڵێن، ئـەم شـەپۆلانە لـەئاكامى جوڵـەى زەمينلەرزەيى بنكى زەرياكانەوە يان داڕوخانى بارستەيەك لە تەنيشتەكانى زەرياكاندا بەرهەم دێن، يـاخود ئـەو جوڵـە زۆر گرنگـەى كـە لـە زەرياكانـدا دروسـتدەبێت و بـە (ڕووبـارى زەريـا) ناودەبرێـت بـەهۆى جيـاوازى پلـەى گەرمى لە جەمسەركانى زەوى و هێڵى كەمەرەييدا جوڵەيەك لە دوو ئاسـتى

ســتوونی ئــاوی زەریــادا دروســتدەبێت و شــەپۆلێك ئــاو (ی ســارد) لەجەمســەرەكانەوە بــەرەو هێڵــی كەمــەرەیی و شــەپۆلێكیش لەســەروو ئەمانــەوە بەپێچــەوانە وە لــەهێڵی كەمەرەییــەوە بــەرەو جەمســەرەكان دەجولێن، بەوە (ڕووباری زەریایی) دروستدەبێت.

قورئانی پیرۆزیش ئاماژە دەدات و دەفەرموێت:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ﴾النور/٤٣، واتە: ئایا نابینیت كە بێگومـان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەكان بە ئاسمانـدا دەبـات، دوایـی بەیەكـەوە پەیوەستیان دەكات، ئەوسا كەڵەكەیان دەكات لەسەر یەك، ئینجا دەبینیت لەتوێی ئەو هەورانەوە كە وەكو كێو وەهان بـاران و تـەرزە دەبارێنێـت، لـە سوودی ئەو بارانە بەهەر كەس خوا بیەوێت، خێر و بەرەكەت دەبەخشێت، هەركەسیش كە بیەوێت لێی دوور دەخاتەوە (هەورە بروسـكەكان ئەوەنـدە بەهێزن) خەریكە بریسكەیان بینایی چاوان بەرێت.

لــەو زانیارییانــەی تــا ئــەم دواییانــە زانســت پــەیی پێنــەبردبوو، بـوونی ڕووبارو تەوژمی دەریایین كە لە قوڵایی دەریاكاندا دەجولێن و ئاوی شـیرین و سازگار بـۆ مـاوەی دوور هەڵدەگرن... لەوانـەش نـامۆتر بـوونی ڕووبـاری دەریایین كە خوێدارییان كەمترە و پلەی گەرمیشیان هێنـدە كەمـە دەگاتـە نزیكی بەستن، ئەم ڕووبارانە لە قوڵایی دەریاكان بە پێچەوانەی تەوژمەكانی سـەر ڕووی دەریاكـە دەجـولێن. ئـەم حاڵەتـە لـەژێر تـەوژمی كەنـداودا دۆزرایـەوە و دواتـر بـەناوی دۆزەرەكەیـەوە نـاونرا تـەوژمی (Cromwell) لەساڵی (١٩٥١)دا كاتێك تۆڕی قوڵی بۆ ماسی گرتنی بنی دەریا بـەكارهێنا،

بینی بەشەکانی تۆڕەکە لـەخوارەوە بـە ئاڕاسـتەیەکی پێچـەوانەی تـەوژمی سەرەوەی ئاوی دەریا دەجولێن.

سەیرترین دوو تەوژمی دەریایی لەیـەك جێگـادا یـەك لەسـەر ئـەوی تـر، ئەوەیە کە لە ناوچەی نزیك (جبل طـارق) هەیـە، لـە خـاڵی بەیەکگەیشـتنی دەریای ناوەڕاست بـە زەریـای ئەتڵەسـی، لـە ڕۆژانـی زسـتاندا و لـەئاکامی زیادبوونی تێکڕای بەهەڵمبوونی ئاو لەدەریای ناوەڕاست لێکچوی ئەوەی لە زەریای ئەتڵەسیدا بەهەڵمبوون ڕوودەدات، ئـاوی دەریـا (کـە سـوێرییەکەی زیاترە) دەچێتە قولأیی دەریاوە و تەوژمێکی ڕووەو زەریا دروست دەکات. لەهەمان کاتیشدا ئاوی ڕوویی کە سوێری کەمترە و پلـەی گـەرمی بـەرزترە (لـە زەریـای ئەتڵەسـیدا) بـە ئاڕاسـتەی دەریـای ناوەڕاسـت دەجولێـت، تەوژمێکی ڕوویی لەسەروو تەوژمەکەی پێشووەوە و پێچەوانەی ئاڕاسـتەوە دروستدەکات.

ئەمەیە زانست دڵنیایی لەبارەوە دەدات، لەکاتێکدا زۆر بـەر لـە زانسـت قورئانی پیرۆز ئامـاژەی پێداوە.

دەریای گەرمکراو

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ﴾طور/٦.

(سجر) لە زمانی عەرەبیدا بە مانای (گەرمکردنەوە لەسەر شتێك) دێت، خوای گەورە سوێند بە دەریایەکی گەرمکراو دەخوات.

تـا ماوەیـەك بـەر لـە ئێسـتا خـەڵکی لـە مانـای دەریـای گـەرمکراو تـێ نەدەگەیشتن: بەڵام چواردە سەدە پێشتر خوای مەزن سوێندی بە دەریـای گەرمکراو خواردوە. دەبێت ئەو دەریایە بە چی گەرم کرابێت؟

لەم دوادواییانەدا زاناکان بۆیان دەرکەوت کە لە بـنی دەریاکانـدا بـەردی زۆر گـەرم هەیـە و هـەموو بـنی دەریاکـانی گرتووەتـەوە. ئـەو بەردانـە زۆر گەرمن، لەوەش نامۆتر ئەوەیە حاڵەتێکی هاوسەنگی هەیە لە نێوان گـەرمی ئـەو بەردانـە و ئاوەکـەدا بەشـێوەیەك کـە نـە سـاردی ئاوەکـە بـەردەکان سـاردەکاتەوە و نــە گــەرمی بــەردەکانیش ئاوەکــە گــەرم دەکــات و دەکوڵێنێت.

جێـی باسـە هەنـدێك جـار ئـەو بـەردە زۆر گەرمانـە بەشـێوەی گڕکـان دەردەپەڕنە دەرەوە بۆ سەر ڕووی ئاوی دەریا و دوورگـەی وەك دوورگـەی (هاوای) دروست دەکەن.

ئەمە و لە بنی دەریاکاندا هێڵی گڕکانی دوورودرێژ هەن کە بەشێوەیەکی بەردەوام گڕکانی لێوە دێتە دەرەوە.

نهێنی هەڵقوڵینی ئاو لەبەردەوە!

چـەند جـار ئـەم ئایەتـەمان خوێندووەتـەوە و بیرمـان لـە ماناکـەی نەکردووەتەوە تاکو سەردەمی نوێ دێت و نهێنی ئیعجازی ئایەتەکەمان بۆ دەردەخات، ئەوەش بۆ ئەوەی بۆمانی دووپـات بکاتـەوە کـە ئـەم قورئانـە هەر دەبێت لەلایەن زاتی پەروەردگارەوە بۆ مرۆڤ نێردرابێتە خوارەوە.

پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِىَ كَٱلْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ۚ وَإِنَّ مِنَ ٱلْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ ٱلْمَآءُ ۚ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ البقرة/٧٤، واتـە: پاشـان لـەوەودوا دڵـەکانتان ڕەق بـوون، (ئـەی جولەکەکان) هەروەك بەرد، بەڵکو ڕەقتریش (چونکە) بەڕاستی بـەرد هەیـە ڕووبـاری لـێ هەڵـدەقوڵێت، هەشـیانە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە، هەشیانە لەترسی خوا لە لوتکەی شاخەکان بەردەبێتەوە، خـواش بێئاگا نییە لەو کارو کردەوانەی ئەنجامی دەدەن.

توێژینەوە جیۆلۆجیە نوێیەکان سەلماندویانە کە بەرد کاریگەر دەبێت و کارلێك دەکات، بەردی وەها هەیە ئاوی زۆری لێوە هەڵـدەقوڵێت و ڕێـڕەوی زۆر دروست دەکات، هەیشـە لـەت لـەت دەبێـت و ئـاوی لـێ دێتـە دەرەوە. ئەمە وێڕای ئاوی ژێر زەوی کە نـوقمی تـوێکڵی زەوی دەبێـت و دواجـار لـە کەلێنەکانی تاوێر و بەردەکانەوە ڕێ دەکات.

کاتێك پەستانی سەری زیاد دەکات بەشێوەی ئاوی هەڵقوڵاوی نێوان تاوێرەکانەوە دەردەچێت بەجۆرێك کە دەکرێت ڕووبار و سەرچاوە پێکبێنێت.

ئاوی ژێر زەوی

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی بە ئاوی ژێر زەوی داوە لەگەڵ چۆنیەتی پێکهاتن و دروستبوونی لەنێو زەویدا، وەك دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ﴾ المؤمنون/١٨، واتە: هەر ئێمە لە ئاسمانەوە بە ئەندازە و نەخشەیەکی دیاریکراو بارانمان باراندووە و ئینجا لە ناخی زەویدا جێگیرمان کردووە، بێگومان ئێمە بەجۆرەها شێوە دەتوانین ئەو ئاوە لەناوبەرین و ئەو سەرچاوانە وشك بکەین.

تیۆرە نوێیەکان دەڵێن: "ئاوی ژێر زەوی لە ئاوی سەر زەوییەوە کە لە بارانەوە دێن، پێکدێن. ئاوی سەرزەوی ڕۆدەچێتە نێو زەوی و لەوێدا دەپارێزرێت".

تا کاتێکی نزیك لە ئێستا زانایان لەو باوەڕەدا بوون لەنێوان ئاوی ژێر زەوی و سەر زەویدا پەیوەندییەك نییە، بەڵام ئەوە قورئانی پیرۆزە کە بەر لە چەندین سەدە ئەم ڕاستییە تۆمار دەکات.

رابمێنە لە وتەی پەروەردگار: ﴿فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ﴾، واتە: لەزەویدا پاراستومانە و تێیدا خەزنمان کردووە.

ناوچەی ڕێژگە و بەربەستی نێوان دوو دەریا

زانستی دەریاکان پەیوەندی بە سەرجەم دیاردە جیاوازەکانی جیهانی دەریاکانەوە هەیە... وێڕای ئەوەی ئەم زانستە لە زانستە نوێیەکان دەژمێردرێ، بەڵام قورئانی پیرۆز زۆرێك لە ڕاستی بەنرخی لەخۆگرتووە دەربارەی دیاردە دەریاییەکان کە تازەبەتازە بەهۆی ئامێری نوێی پێشکەوتووەوە دۆزراونەتەوە.

خوای پەروەردگار وەسفی سیستەمی ڕێژگە (المصب)ی کردووە و دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾ الفرقان/٥٣، واتە: هەر ئەو زاتەیە ئاوی دوو دەریا یا دوو ڕووبار لەپاڵ یەکدا (وەك خۆیان دەهێڵێتەوە) ئەمەیان شیرین و سازگارە، ئەوی تریان خوێیەکی ناخۆش و تاڵ، لەنێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە.

ئەوەی لە ئایەتەکەدایە ڕوونکردنەوەیەکە سەبارەت بە تێکەڵبوونی ئاوی شیرین بە ئاوی سوێری دەریا لەگەڵ بوونی بەربەستێك لەنێوانیاندا. ناوچەی تێکەڵبوونیشیان بەهەندێك پێوەند پارێزراوە، لەوەی کە بچێتە ژوورەوە بۆی یان لێی دەربچێ. هەر ئەمەیە زانستی نوێ سەلماندوویەتی. لێرەدا هەندێك لە بەڵگەکان باسدەکەین.

قورئانی پیرۆز باسی لە بوونی بەربەستی هاوشێوە کردووە لە دەریا خوێدارەکان خۆیاندا، وەك دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾الـرحمن/١٩–٢٠، واتـە: دوو دەریـای لـەپاڵ یەکـدا دانـاوە و تێکەڵیش نـابن، لەنێوانیانـدا بەربەستێك هەیـە ناهێڵێت تێکـەڵ بـبن. یان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾النمل/٦١، واتە: لەنێوان دوو دەریاکەشدا بەربەستێکی بەرپاکردووە.

ئەم بەربەستانە وەك سنووری ئاویی وەهان لەنێوان زەریای ئەتڵەسی و دەریـای ناوەڕاسـتدا، لـەنێوان دەریـای سـوور و کەنـداوی عـەدەن و جگـە لەوانەش لەنێوان هەندێك لە دەریاکانی جیهاندا.

ئەم دوو دیاردەیە لە قورئانی پیرۆزدا بەڕوونی باسکراوە.

ناوچەی ڕێژگە (پێکگەیشتنی ئاوی دوو دەریا):

خـوای مـەزن دەفـەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾

لە لێکۆڵینەوەی دۆزینەوە نوێیەکانی ئەم بوارە، دەردەکەوێت:

١. ئاوەکان دابەشدەکرێن بۆسێ بەش:

أ– ئاوی ڕووبارەکان کە شیرین و سازگارن.

ب– ئاوی دەریاکان کە خوێدارن.

ج– ئاو لـە ناوچـەی ڕێژگـەدا کـە تێکەڵێکـە لـە خوێداری و شـیرین، ئەمەش ناوچەیەکە ڕووبار و دەریاکان لەیـەکتر جیادەکاتـەوە، لەنێوانیانـدا بەپێی هەڵکشان و داکشان (المد والجزر) جوڵاوە، چـەند لـە دەریاکـە نزیـك

ببێتەوە خوێداری زیاددەکات و چەندیش لە ڕووبارەکە نزیک ببێتەوە شیرینی و سازگاریی زیاددەکات.

٢. بوونی بەربەستێکی ئاوی کە دەوری ئەم ناوچەی ڕێژگەیە دەدات و تایبەتمەندییە جیاکەرەوەکانی ئەم ناوچەیە دەپارێزێت.

٣. ئاوی ڕووبار و ئاوی دەریا ڕاستەوخۆ بەیەك ناگەن، لەگەڵ بوونی فاکتەری بەهێزیش بۆ تێکەڵبوون وەك هەڵکشان و داکشان و گەردەلول و لافاوەکان، چونکە ئەو بەربەستەی دەوری ناوچەی ڕێژگە دەدات بە بەردەوامی لێکیان جیادەکاتەوە.

٤. تێکەڵبوون بە هێواشی ڕوودەدات، لەگەڵ بوونی ناوچە جیاکەرەوەکە و بەربەستە ئاوییەکەی دەوری دەدات.

٥. بارستە ئاوییە سیانیەکە لەسوێری و سازگارییدا دەگۆڕێن، هەروەها ئەو زیندەوەرانەشی *تیایاندان بەمجۆرە پۆلێن دەکرێن:*

أ- زۆرینەی زیندەوەرەکان لە ژینگەکەی خۆیاندا نەبێت ناتوانن بژین، هەندێکیان لە هەموو ژینگەیەکدا دەژین، وەك ماسی سەلەمۆن و مارماسیەکانی دەریا.

ب- ناوچەی ڕێژگە کۆمەڵێکی زۆر زیندەوەری تێدا دەژی کە ئەگەر لێی دەربچن دەمرن. کۆمەڵێك زیندەوەرەی تر کە لە ڕووبار و دەریاکاندا دەژین ئەگەر بچنە ئەم ناوچەیەوە بەهۆی جیاوازی پەستانەوە دەمرن.

ئەم سیستمە خودابیە داهێنەرانەیە، خوای گەورە بۆ پاراستنی بارستە ئاوییەکانی داناوە کە دراوسێن و تێکەڵ نابن. ئێمە تواناامان نییە بە چاوی ئاسایی ئەم بەربەستانە ببینین، بەڵام تازەبەتازە مانگە دەستکردەکان وێنەی ڕۆشنمان دەدەنێ کە سنووری سێ بارستە ئاوییەکە دیاری دەکەن.

بەربەستی نێوان دوو دەریاکە:

لە باسکردنی قورئانی پیرۆزدا دەربارەی بەربەستی نێوان دوو دەریاکە نهێنییەك لە نهێنیەکانی ئیعجازی قورئانیی هەیە، ئەویش لەو ئایەتەدا کە دەفەرموێت: ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝١٩ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ۝٢٠ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝٢١ يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ﴾الرحمن/١٩-٢٢، یان دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾النمل/٦١.

ئەم ئایەتانە وەسفێکی وردی دەریا سوێرەکانیان کردووە، بەڵگەکانیشمان ئەمانەن:

١. ئایەتەکە دەستەواژەی (البحرين)ی بەکارهێناوە، وەك بەڵگەی سوێریی هەردوو دەریاکە.

٢. دەریخستووە کە لەو دوو جۆر دەریایە مرواری و مەرجان دەردەهێنرێت، کە هەردووکیان تەنها لە دەریا سوێرەکاندا هەن.

کەسێك کە لە دەقە قورئانیەکە ورد دەبێتەوە دەبینێت دەریا سوێرەکان لەگەڵ یەکتریدا جیاوازن، سەرەڕای یەکگرتنیان لەو وەسفانەدا کە بەچاو هەستیان پێدەکرێت (وەك خوێداری، شینی، خاوەن شەپۆل و گەردەلول...). ئایا ئەم دەریایانە چۆن جیاواز دەبن لەکاتێکدا کە بەیەکتری دەگەن و هیچ جیاکەرەوەیەکی بینراو لەنێوانیاندا نییە؟!

لە وتەی خواییدا ﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾، (مَرَج): تێکەڵبوون یان هاتن و چوون و لادانە. ئەوکەسەی لە ئایەتەکە ورددەبێتەوە بەجۆرێك وێنای دەکات کە تێکەڵبوونی ئەم دوو دەریایە وادەکات هەر دەریایەك خاسیەتە جیاکەرەوەکانی خۆی لەدەست بدات، بەڵام خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾، واتــە بەربەســتێك لەنێوانیانــدا هەیــە ڕێگــا لــە هەریەكەیان دەگرێت دەستدرێژی بكاتە سەر ئەوی تر.

لەساڵی (١٩٤٢) بۆ یەكەمجار لە كتێبی زانستە نوێیەكاندا وەڵامی ئەو پرسیارە دەركەوت كە زانایانی سەرسام كردبوو، ئەویش: بۆچی دەریاكان تێكەڵ و چونیەك نابن لەگەڵ بوونی فاكتەرەكانی هەڵكشان و داكشان و گەردەلول و شەپۆل و تەوژمەكانیشدا؟

وەڵامەكەش ئەوەیە كۆمەڵێك خاسیەتی ئاوی هەیە كە دەریا پێككەیشتوەكان لێك جیادەكاتەوە و پارێزگاری خاسیەتە جیاكەرەوەكانی هەر دەریایەك دەكەن، تێكەڵبوونی ئاوی دەریاكان زۆر بەهێواشی دەبێت بەنێو ئەم بەربەستانەدا، ئەو ئاوەش كە بە بەربەستەكەدا تێپەڕیوە دەگۆڕێت، وەك خاسیەتەكانی ئەو دەریایەی كە تێی چووە، بەمەش هەر دەریایەك پارێزگاریی خاسیەتەكانی و سنوورەكەی خۆی دەكات بەهۆی بوونی ئەو بەربەستە ئاویانەوە كە لەنێوان دەریاكاندا هەیە.

دواجار مرۆڤ توانی وێنەی بەربەستە جوڵاو و پێچاوپێچەكانی نێوان دەریا سوێرەكان لەڕێی وێنەگرتنی گەرمییەوە و بە مانگە دەستكردەكان بگرێت.

لەو بارستە ئاوی و دەریا بەیەككەیشتوانەی زانایان لێكۆڵینەوەیان لەبارەوە كردووە، ناوچەی پێككەیشتنی ئاوی دەریای سپی ناوەڕاستی گەرم و خوێدارە لەگەڵ ئاوی زەریای ئەتڵەسی سارد و كەمتر خوێدار.

لەدوای هەموو ئەوانەوە پرسیار دەكەین: ئایا پێغەمبەر (ﷺ) ئەو وێستگە دەریایی و ئامێرانەی شیكردنەوەی بارستە ئاویی و توانایی بەدواداچوونی جوڵەی بارستە ئاویی جۆراوجۆری هەبووە؟ ئایا پێغەمبەر(ﷺ) ڕووپێوی گشتی كردووە لەكاتێكدا هەرگیز بە دەریادا تێپەڕ

نەبووە؟ بەڵکو لە سەردەمێکدا ژیاوە کە ئەفسانە باڵادەست بووە بەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤدا، بەتایبەت لە مەیدانی زانیاری دەربارەی دەریاکاندا.

بۆیە هیچ نامێنێتەوە ئەوە نەبێت بڵێین: ئەم وتانە لەلایەن خوایەکی کارزان و زانا بە هەموو بوون و ژیانەوە دابەزیونەتە خوارەوە بۆ محمد(ﷺ) و هەموو مرۆڤایەتی.

(با) و شەپۆلەکانی دەریا

خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَـٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّـٰكِرِينَ﴾ یـونس/٢٢، واتــە: (ئــەی هاوەڵگەران) خوا ئەو زاتەیە لە وشکانی و دەریـادا هاتوچۆتان پێدەکات، هـەتا ئـەو کاتـەی لـە کەشتییەکاندا دەبـن و دەیانگوێزنـەوە بـەهۆی بـا و شەماڵێکی پاك و ئارامەوە و هەموان پێـی دڵخۆشـن، ئـەوە بایـەکی تونـد و بەهێز و سـەخت بـەرەو کەشتییەکە بێـت و هـەڵبکات، لەهـەموو لایەکـەوە شــەپۆل بۆیــان بێــت، ئــیتر وابــزانن کــە دەورە دراون و (ڕزگاربوونیــان ئەستەمە، ئا لەوکاتەدا خەڵکەکە بە سۆزەوە) هانا و هاوار بۆ خـوا دەبـەن، دڵنیـان خـوا نـەبێت کـەس ناتوانێـت فریایـان بکـەوێت، بۆیـە بـە سـۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیـە، ڕزگارمـان بکـەیت، بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە.

زانستی نـوێ سـەلماندوویتی شـەپۆلەکانی دەریـا جوڵەگـەلی سـتوونیان هەیـە کـە کاردەکەنـە سـەر جوڵـەی ئاوەکـە بـەهۆی هـەڵکردنی بـا لەسـەر دەریاکە بە ئاڕاستـەیەکی دیاریکراودا. هـەروەها شـەپۆلەکانی هەڵکشـان و داکشـان و ئـەو شـەپۆلانەش هـەن کـە زەمینلـەرزەی دەریاکـان دروسـتیان

دەکەن. شەپۆلەکە بەدرێژایی ڕووی دەریاکە بەخێرایی بڵاودەبێتەوە، یان دەگوێزرێتەوە، لەکاتێکدا کە ئاوی دەریاکە بە ستوونی لە جێگای تایبەتدا و بە فراوانی تایبەت بەرزدەبێتەوە، ژمارەی ئەو بەرزیانەش لە هەر ساتێکدا جیاوازن. لەبەرئەوەیە دەبینین هەر شەپۆلێك خێرایی بڵاوبوونەوە و فراوانی و لەرەلەری خۆیی هەیە، دووریی نێوان هەر دوو سەر یان بنی شەپۆل پێیدەوترێت درێژی شەپۆل.

سەرجەم ئەم خاسیەتانە پەیوەندیان بە با و قوڵی ئاوەوە هەیە، جۆرێك لە شەپۆلی دەریا هەیە دەکرێت وەك نیشانەیەك بۆ نزیکبوونەوەی زریانی دەریا تەماشا بکرێت.

ئەو ئاوەی جەستەی شەپۆلەکە پێکدێنێت لەگەڵیدا بەدرێژایی دەریاکە ناجولێت، بەڵکو هەر بەشێکی لە ڕێڕەوێکی نیمچە بازنەییدا، ئەستون لەسەر هێڵی جوڵەی شەپۆلەکە دەجولێت، لەکۆتایی جوڵە بازنەییەکەیدا بەنزیکی دەگەڕێتەوە بۆ جێگا بنەڕەتییەکەی، بەوەش لادانی زۆر کەم و بچوك لە ئاوەکەدا بە ئاڕاستەی بڵاوبوونەوەی شەپۆلەکە ڕوودەدات.

ڕەنگە (با) جێگیربێت و بوەستێت و دەریاش هێمن و ئارام بێت، بەتایبەت لە ناوچەکانی هێڵی یەکسانی زەوی یاخود ناوچە خولگەییەکان کە پەستانی بەرزی هەوا نامێنێت، بەوەش شەپۆل نامێنێت و کەشتییە چارۆکەدارەکان لەوێدا ناجولێن.

سەرەڕای ئەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ناوچانەی نەبینیوە، بەڵام قورئانی پیرۆز باس و وەسفی ئەو حاڵەتانەی کردووە کە لەپانتایی زەریادا ڕوودەدەن: ﴿إِن يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ﴾ الشـوری/٣٣، واتە: خۆئەگەر (خوا) بیەوێت با دەوەستێنێت و لەسەر پشتی دەریاکە دەوەستن و لەکار دەکەون.

ئــەو شــەپۆلانەی هــاوڕێی زریانــە ناوچــەییەکانی کــەنارەکانن، بەرزبوونــەوەی ئاسـتی ئـاوی گشـتی هاوکاتیـەتی، ئـەو بەرزبوونەوەیـە ناودەبرێت بە کشانی زریانی (المدّ العاصفي).

زۆرجـار بەرزبوونـەوەی ئـاو کتـوپڕ دەبێـت لەنێوەنـدی پشـێوی دەريـا (گـەرداو)دا، ڕەنگـە شـەپۆلەکان بـە یـەکجاری نـەمێنن گـەر دژە بایـەك ڕووبـەڕووی ببێتـەوە، یـاخود پێدەچـێت پاڵپشـتی بکـات، فراوانییەکـەی زیاددەکات ئەگەر با بە ئاڕاستەی جوڵەی شـەپۆلەکان هـەڵبکات. هـەروەها (بـا) دەتوانێـت شـەپۆلەکان پێچـەوانە بکاتـەوە (یـاخود ئاڕاسـتەی جوڵـە بگۆڕێت) گەر بە لارییەکی ڕێژەیی هەڵیکرد.

ترس و باران

یەکـەمین جـەنگ لـەنێوان بێبـاوەڕ و موسـڵمانانـدا لـە جـەنگی بـەدری گەورەدا بوو. موسڵمانان ژمارەیان کەم بوو، دەرچوون و خواستی کاروانی بێباوەڕانیان هەبوو. جەنگەکە شتی سەیری تێدا بوو، موسڵمانان لەبەردەم سوپایەکی گەورە و بەهێزدا بـوون، ژمارەیـان چەند هێنـدی ئـەوان بـوو... جەنگەکە بەرپا دەبێت و بێباوەڕانیش متمانەی تەواویان بـە سـەرکەوتنیان هەیە. خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً﴾الأنفال/٤٤، واتـە: کـاتێکیش بە یەککەیشتن لە گۆڕەپانی جەنگدا لەبەرچاوی ئێوە، خوا ئەوانی بـە کـەم نیشـان دەدان و ژمـارەی ئێوەشـی لەبەرچـاوی ئـەوان بـە کـەم دەنوانـدن، بۆئەوەی هەر ئەوە پێشبێت کە خوا بڕیاری لەسەر داوە.

بێباوەڕان متمانەیان بە سەرکەوتن هەبوو. موسڵمانان کـەم بـوون، سـێ سەد یان کەمێك زیاتر بوون، بـەڵام بێبـاوەڕان دوو هـەزار بـوون و دووسـەد سوارچاکیان لەگەڵدا بوو کە هەر سوارێك بەرامبەرە بە دە جـەنگاوەر بـوو. کاتێك بێباوەڕان تەماشای موسڵمانانیان دەکرد کە ژمارەیان لەبەرچـاویاندا کـەم بـوو و ژمـارەی خۆیـان زۆربـوو، دڵنیـابوون سـەرکەوتن بـۆ خۆیانـە، ویستیان سەرکەوتنێك لەبواری عەقیدەدا بۆ خۆیان مسۆگەر و تۆمار بکەن، هاوڕێ لەگەڵ سەرکەوتنی بواری جەنگەکە، بۆیە دەردەچـوون و دەیـانوت: پەروەردگارا! کێ لەسەر هەقە سەرکەوتووی بکەیت... پێغەمبەریش (ﷺ)

داوای پشت و پەنا و یارمەتی لە خوای گەورە کرد. خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ، وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾الأنفال/٩-١٠، واتە: یادی ئەو کاتە بکەنەوە کە لە پەروەردگارتان دەپاڕانەوە و داوای یارمەتیتان لێدەکرد، خوایش خێرا هات بە هاناتانەوە و فەرمووی بەڕاستی من بە هەزار فریشتەی تر یارمەتی و کۆمەکیتان دەکەم بەشوێن ئەوانی تردا. ئەم یارمەتیەش جگە لە مژدەیەکی خوایی شتێکی تر نەبوو، تا دڵەکانیشتان ئارام بگرێت و دڵنیا بن بەو یارمەتیە، ئەگینا سەرکەوتن تەنها لەلایەن خواوە نەبێت نییە، چونکە بەڕاستی هەر خوا خۆی باڵادەست و دانایە.

کاتێك موسڵمانان سەربازی خوایی لەنێو خۆیاندا دەبینن، دڵەکانیان ئارام دەبێت، سەرکەوتنیش لەلای خواوەیە، نەك لەلایەن فریشتەکان یان لەلای مرۆڤەکانەوە.

باوێشك کە خوای گەورە کردویەتیە بەخششێك بۆ خەڵك، کاتێك دەخەون هێز بۆ جەستەیان دەگەڕێتەوە لەدوای شەکەت بوون و ناڕەحەتی. خوای گەورە دەیەوێت سوننەت بۆ موسڵمانانی ترساو لە شەوی جەنگدا تێپەڕێنێت، وەنەوزێك هەموویانی داگرت، لەیەك ساتدا، هەریەکەیان خەوی لێکەوت، لەگەڵ ئەو وەنەوزەدا کە سەرجەمیانی گرتەوە خەوێکی قووڵ و ئارامیی بەهێز دایگرتن... هەندێك لە موسڵمانان خەویان بینی و لەشیان گران بوو و لە بەیانیدا لەخەو هەستان، شەیتان هات و ئامۆژگاری کردن و وتی: چۆن دەچنە جەنگەوە لەکاتێکدا لەشتان گرانە؟!

چۆن خوای پەروەردگار فێڵی شەیتان ڕەتدەکاتەوە و بارانی لە ئاسمانەوە

باراند تاکو موسڵمانانی پـێ پـاك بکاتـەوە و پـیس و پـۆخڵی شـەیتانیان لێ دووردەخاتەوە!

پەروەردگار دەفـەرموێت: ﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةٗ مِّنۡهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ وَلِيَرۡبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمۡ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلۡأَقۡدَامَ ﴾الأنفال/١١، واتە: ئەو مژدە و ئـارامی دڵـە کاتێك بـوو کـە خوای گەورە بە وەنەوز دایگـرتن، بۆئـەوەی هێمنیـەك بێـت بۆتـان لەلایـەن خۆیەوە و ئاوێکیشی لە ئاسمانەوە بەسـەرتاندا بارانـد بۆئـەوەی خاوێنتـان بکاتەوە پێی و پۆخڵی شەیتانتان لێ دووربخاتەوە (تا لەڕووی جەستە و دڵ و دەروونەوە خاوێن بن) و دڵەکانتان بەهێز و دامەزراو بکات و بیانبەسـتێت بەخواوە و بەو ئاوە پێیەکانیشتان جێگیر و قایم بکات.

پزیشکەکان دەڵـێن لـەکاتی ترسـدا ماددەیـەك لەخوێنـدا دەردەدرێـت و بـەوەش پەلـەکان دەلـەرزن و جـێگیر نـابن. لـە هۆکارەکـانی جێگیرکردنـی پەلــەکان، کەمکردنــەوەی ئــەم ماددەیەیــە ئــەویش بــە پرژانــدنی ئـاو بەسـەریاندا. هـەروەها دابەزانـدنی ئـاو لـەو هۆکـارە ماددیانەیـە کـە خـوای گەورە کردوویەتە هۆی جێگیر و قایم کردنـی پێیـەکان. بـە کەمکردنـەوەی ئەم ماددەیە لەخوێندا، لەگەڵ جێگیرکردنی ئەو زەوییـەی جـەنگاوەران بـە هاوڕێیەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەسەریدا دەڕۆن، لـەژێر پێیەکانیانـدا جـێگیر و چەسپاوە، چونکە ئەگەر خۆڵ و خاك تەڕ بوو، زیـاتر و زیـاتر یەکـدەگرن و پێکەوە پەیوەست دەبن و ڕێبواریش بە ورەبەرزی و جێگیریـەوە بەسـەریدا دەڕوات و پێیەکان ڕۆناچن... دابارینی باران بەسـەر بێباوەڕانـدا لەجوڵـەی خستن، لەپاشان دەبینی لـەکاتی بەیـەك گەیشـتنی دوو سـوپاکەدا ئـەنجام چۆن دەبێت؟

لەدوای جەنگ و دوای بەیەگەیشتنی دوو پۆلەکە، پۆلی فریشتە لەگەڵ باوەڕدارانیدا، ژمارەی باوەڕداران لەچاوی بێباوەڕاندا (زۆر زیاتر لەسەرەتا، بەر لە بەشداری فریشتە و یارمەتیی خوا) دەبینران... لەپاش ئەوەی سەرەتا کەمبوون، بەڵام ئەوکاتە بە چاوی بینایی خۆیان باوەڕدارانیان بە دوو هێند دەبینی.

پـــەروەردگار دەفـــەرموێت: ﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِي فِئَتَيْنِ ٱلْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَٰتِلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ ٱلْعَيْنِ﴾ آل عمران/١٣، واتە: (ئەی محمد (ﷺ) بەو خەڵکە بڵێ) بێگومان لەو دوو دەستەیەی ە لە (جەنگی بەدردا) ڕووبەڕووی یەکتر وەستان نیشانە و پەندێکی گەورە بوو بۆتان، دەستەیەکیان لەپێناوی خوادا دەجەنگان، دەستەکەی تریان بێباوەڕبوون، باوەڕداران لەبەرچاوی ئەواندا دوو ئەوەندەیان دەنواند (لە گۆڕەپانی جەنگدا بەچاوی بینایی و بینین).

سەرچاوەکان

١. تەفسیری ئاسان، بورهان محمد أمین
٢. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، عبالرحيم الماردينى
٣. موسوعة الإعجاز العلمـي في القـرآن الكـريم و السـنة المطهـرة، يوسـف الحاج أحمد
٤. الموسوعة الذهبية في إعجاز القرآن الكـريم و السـنة المطهـرة، د.أحمـد مصطفى متولى
٥. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة، م.نايف منير
٦. موسوعة الإعجاز القرآنى في العلوم والطب و الفلك، د.نادية طيارة
٧. موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن، هيثم جمعة بلال
٨. الموسوعة الكونية الكبرى/آيات الله في خلق الأرض و تـأمين معايشـها، د.ماهر أحمد الصّوفي
٩. حقائق العلم الحديث (١–١٠)، عبدالرحمن العصافي
١٠. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، محمد سامي محمد علي
١١. الإعجاز العلمى في أسرار القرآن الكريم و السنة النبوية، محمد حسـني يوسف
١٢. الإعجاز العلمي في القرآن الكريم، د.عبدالقادر محمد منصور
١٣. معجزة القرآن، نعمت صدقي
١٤. الأدلة المادية على وجود الله، شيخ محمد متولى الشعراوي
١٥. الإعجاز العلمي في السماء و الأرض، الشيخ أسامة نعيم
١٦. من آيات الإعجاز العلمي (الأرض في القـرآن الكـريم)، د.زغلـول راغـب محمد النجار

١٧. من علوم الأرض القرآنية، د.عدنان الشريف
١٨. المفهوم العلمي للجبال في القرآن الكريم، د.زغلول النجار
١٩. توحيد الخالق/ الجزء الأول، عبدالمجيد الزنداني
٢١. وغدا عصر الإيمان، عبدالمجيد الزنداني
٢٢. العلم طريق الإيمان، عبدالمجيد الزنداني
٢٣. مجلة الإعجاز، عدد ٣، ٨
٢٤. چەند پێگەیەكی ئینتەرنێت، بەتایبەت هەردوو پێگەی ئەلیكترۆنی:
www.55a.com
www.kaheel7.com